

ענת נ. קורץ

מאבק בשתי חזיתות

ההתקוממויות הפלסטיניות

בין מלחמה פנימית למלחמה בישראל

המכון למחקרי ביטחון לאומי

המכון למחקרי ביטחון לאומי, המשלב בתוכו את מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, הוקם ב-2006.

מטרותיו של המכון למחקרי ביטחון לאומי, הן שתיים: הראשונה – לבצע מחקר בסיסי, העומד במבחן אמות המידה האקדמיות הגבוהות ביותר והעוסק בתחומי הביטחון הלאומי של ישראל, המזרח התיכון והמערכת הבינלאומית. השנייה – לתרום לדיון הציבורי ולעבודת הממשל בנושאים הנמצאים – או אמורים להימצא – בראש סדר היום הביטחוני של ישראל.

קהל המטרה של המרכז הוא: דרג מקבלי ההחלטות, מערכת הביטחון, מעצבי דעת הקהל בישראל, הקהילה האקדמית העוסקת בתחומי הביטחון, בישראל ובעולם, והציבור המתעניין באשר הוא.

פרסום המזכר הזה מעיד שהוא נמצא ראוי לעיון הציבור. הדעות המובעות בו הן דעותיו של המחבר לבדו ואינן משקפות בהכרח את עמדות המרכז, נאמניו, או האישים והגופים התומכים בו.

ענת נ. קורץ

מאבק בשתי חזיתות

ההתקוממויות הפלסטיניות

בין מלחמה פנימית למלחמה בישראל

אוגוסט 2008

מזכר 95

Anat N. Kurz

The Palestinian Uprisings: Struggle on Two Fronts

המכון למחקרי ביטחון לאומי

חיים לבנון 40

ת.ד. 39950

תל־אביב 61398

טל': 03-640-0400

פקס: 03-744-7590

דוא"ל: info@inss.org.il

<http://www.inss.org.il>

ISBN: 978-965-7425-07-7

© כל הזכויות שמורות

הביא לדפוס: משה גרונדמן

עיצוב גרפי: מיכל סמו־קובץ

עיצוב השער: יעל כפיר

דפוס: קדם

תוכן העניינים

11	מבוא
	ההתקוממות הראשונה
15	הבשלה
18	זירת המאבק בישראל – עימות
21	הזירה הפלסטינית – ליכוד שורות, לכאורה
25	הזירה המדינית - מנתק להידברות
29	איגוף כוחות הפנים על ידי כוחות החוץ
	ההתקוממות השנייה
33	הבשלה
39	זירת המאבק בישראל – עימות
44	הזירה הפלסטינית – פיצול, למעשה
47	הזירה המדינית – מהידברות להינתקות
50	איגוף כוחות החוץ על ידי כוחות הפנים
	סיכום
59	המשכיות ושינוי
64	למרות הכול, מה הלאה?
69	הערות

עיקרי דברים

שני סבבי העימות הישראלי-פלסטיני, שפרצו עם התלקחותן של ההתקוממויות בשטחים, התפתחו בכיוונים מדיניים מנוגדים. העימות הראשון הוביל את ישראל והפלסטינים להידברות מדינית, ובמהלך העימות השני פינתה ההידברות מקום להתנגשות גלויה. ניסיונות שונים לחדש דיאלוג קונקרטי בין הצדדים נתקלו במכשול, שמקורו בשינוי שהתהווה בשנים שחלפו בין שתי ההתקוממויות וביתר שאת במהלך ההתקוממות השנייה ביחס בין שתי הזירות שבהן מתנהל המאבק הפלסטיני. האחת היא הזירה הפנימית, האחרת היא זירת המאבק בישראל. המאבק הפנימי בזירה הפלסטינית הסלים ועבר לקדמת הבמה. היריבות הבין-ארגונית, אשר לאורך שנים רבות התנהלה ברקע המאבק בישראל, נעשתה מניע להחרפת המאבק בישראל ולפיכך היתה למרכיב מרכזי בדינמיקה ששימרה את העימות.

ההתקוממות הראשונה התפתחה בשלהי 1987 על רקע משבר כלכלי וכרסום האמון ביכולת ההנהגה הלאומית המסורתית – אש"ף שבהנהגת פתח – לקרב את קץ הכיבוש הישראלי בשטחים. תאונת דרכים ברצועת עזה הציתה את השטח רווי המתח וליבתה מהומות והתנגשויות בין מפגינים לכוחות הביטחון הישראליים. התגובה הישראלית החריפה להתפרצות האיצה את התפשטות המהומות. במשך קרוב לשנתיים אופיינה ההתקוממות במרי אזרחי. עם הזמן, על רקע עייפות האוכלוסייה מן המאבק, נעשתה ההתקוממות אלימה יותר והתמקדה בתקריות שיזמו פלגים מאורגנים נגד יעדים ישראליים, אזרחיים וצבאיים, בשטחים ובתחומי הקו הירוק. במהלך העימות ניכר בזירה הפלסטינית עצמה תהליך של ליכוד שורות. 'ההנהגה הלאומית המאוחדת', שהתארגנה על בסיס מקומי, הייתה שלוחתו של אש"ף בכל הנוגע לניהולו השוטף של המאבק. אלא שבמקביל להתלכדותו של הזרם הלאומי הלך והתגבש בשטחים גורם אופוזיציה בעל פוטנציאל תמיכה עממית משמעותית – תנועת חמאס. על דגלה חרתה התנועה, שנוסדה על בסיס תשתית האחים המוסלמים ברצועה, את מלחמת החורמה בישראל ואת התמסדותה כאלטרנטיבה לאש"ף.

העימות קירב את ישראל וההנהגה הפלסטינית להידברות. ההתקוממות המחישה לציבור ולמקבלי החלטות בישראל את מחיריו של הכיבוש הנמשך והגבירה נכונות לפשרה מדינית וטריטוריאלית. עבור הנהגת אש"ף היה הערוץ המדיני אמצעי לבלימת עלייתה של הנהגה מקומית בשטחים, אשר ישראל הייתה נכונה להידבר עימה במסגרת

תהליך מדיני אזורי שהובילה ארצות הברית. שיחות, שהתנהלו בקיץ 1993 שלא בערוץ המדיני הרשמי, הובילו את ממשלת ישראל ואש"ף להסכמה על עקרונות להליכה משותפת לקראת מימוש חזון שתי המדינות לשני העמים. הסכמי אוסלו, שגובשו ביניהם, היו הבסיס המדיני והמשפטי לבואה של ההנהגה הפלסטינית המסורתית לשטחים ולאיוש הרשות הפלסטינית על ידה.

ואולם תהליך אוסלו השתרך ויישום עקרונותיו התעכב. תנופת ההתנחלות הישראלית בשטחים נמשכה, ובתגובה להמשך המאבק הפלסטיני האלים עיכבה ישראל העברת שטחים לשליטת הרשות. הרשות, מצידה, תלתה בנוכחות הישראלית בשטחים את הקושי לבלוס את המאבק האלים. בו בזמן התעצמה הביקורת בשטחים נגד הרשות בגין כשליה המנהליים והמדיניים. במיוחד גבר המתח בין הנהגת פתח לבין כוחות מקומיים, שדרכם לבכורה מוסדית נבלמה עם הקמת הרשות.

ניסיון ישראל לפרוץ את מסגרת ההתנחלות ההדדיות של תהליך אוסלו ולגשת הישר לדיון במרכיבי הסדר הקבע נחל כישלון צורב. בקיץ 2000 התקיים בין הצדדים מפגש פסגה. הוויתורים שעל פי המדווח הוצעו אז לפלסטינים היו רחוקים ממה שהנציגות הפלסטינית לשיחות היתה מוכנה ויכולה להסכים להם, בוודאי בתמורה להתחייבות לסיום הקונפליקט – דרישה שהיתה ונותרה לגבי ישראל תנאי בל-יעבור להסכם על הסדר קבע. על רקע זה התלקחה ההתקוממות השנייה.

ושוב היה זה אירוע נקודתי, אם כי לא מקרי, שהצית את השטח. עליית ראש האופוזיציה אריאל שרון להר הבית ליבתה התנגשויות בין מפגינים ובין כוחות הביטחון הישראליים. את מושכות ההתקוממות נטלו לידיהם גורמים מאורגנים, והיא נעשתה אלימה בתוך ימים. הרשות התייצבה בחזית בהסבת הכוחות המופקדים על שמירת הסדר, המסונפים אליה, למובילי המאבק. מהלך זה נועד לשכך מחאה נגדה ולשמר את מעמדה. בהתאמה להסלמה המהירה של ההתקוממות, ומתוך תסכול עקב קריסת תהליך אוסלו, הגיבה ישראל ביד קשה, לרבות שימוש באמצעים צבאיים חריפים מאלה שנקטו במהלך ההתקוממות הראשונה. פעילות צה"ל הסבה נפגעים בנפש ונזק לתשתיות בשיעור גבוה משמעותית מההרג וההרס שנגרמו במהלך ההתקוממות הראשונה. סגרים נרחבים ונמשכים, כמו גם סנקציות כלכליות שנקטו נגד הרשות, בלמו את הצמיחה הכלכלית שנרשמה בשטחים בשנות תהליך אוסלו. יתר על כן, מוסדות הרשות, שנתפסה אחראית לפרוץ ההתקוממות ובמיוחד להתפשטותה ולפנייתיה למסלול אלים, היו יעד למתקפה ישירה שנועדה להחליש את אחיזתה בשטחים ולעשותה בלתי רלוונטית מבחינה מדינית.

ואכן הרשות הלכה ואיבדה סמכות ולגיטימציה. תנועת פתח עצמה נחלשה, וביקורת מצד דור הביניים של התנועה הופנתה נגד דור המייסדים בגין אזלת ידה מול ישראל ולנוכח התחזקות חמאס. משורות פתח יצאו פלגים שלא סרו למרות ההנהגה ונטלו

חלק במאבק האלים בישראל לצד פעילי האופוזיציה, ובראשם אנשי חמאס. הובלת המאבק בישראל שימשה כלי מרכזי בהתמודדות הבין-ארגונית. פעילותם של הגורמים הלוחמניים, בין שזוהו עם הזרם הלאומי ובין שהשתייכו לזרם האסלאמי, הכשילה ניסיונות חוזרים ונשנים להביא להפסקת אש וכך מנעה ממחנה השלום הפלסטיני למלא דרישה ישראלית להפסקת האלימות, אשר הוצגה כתנאי לחידוש התהליך המדיני. במקביל דחקה קריסת הרשות את התהליך המדיני מראש סדר היום; בשטחים התחזקה התביעה לרפורמה ברשות, שתכליתה היתה בראש ובראשונה הנחלת מינהל תקין ומתן סיכוי לשיקום אזרחי וכלכלי.

העיונות הנמשך השיב את הסכסוך הישראלי-פלסטיני לראש סדר היום הבינלאומי. ארצות הברית והאיחוד האירופי הובילו יוזמות שנועדו להביא לפתורנו. גם גורמים אזוריים במזרח התיכון, בפרט מצרים, פעלו לחידוש התהליך המדיני בין היתר באמצעות קידום הפסקת אש בין פתח לחמאס. פתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני נוסח כמרכיב מרכזי ביוזמה לשלום ישראלי-ערבי, שהתקבלה על ידי הליגה הערבית. מצרים וערב הסעודית אף חתרו להסדרת יחסי פתח וחמאס כדי לכוון נציגות פלסטינית לאומית למשא-ומתן עתידי עם ישראל. ואולם קוצר ידה של הרשות לנוכח פעילות הפלגים הלוחמניים התוסף להתרת רסן המאבק האלים על ידה בחודשי ההתקוממות הראשונים, מה שגרם להסתייגות ישראל ממנה כשותף מדיני. ישראל אף פנתה לדרך חד-צדדית – בניית גדר הפרדה בגדה המערבית ונסיגה מרצועת עזה – כמענה לאתגרים ביטחוניים שוטפים.

התהליך המדיני חודש בעקבות מהפך והפיכה, שהמחישו את עוצמת המאבק הבין-ארגוני בזירה הפלסטינית ואת התמורה שחלה במהלך השנים במאזן הכוחות בין המחנות היריבים. חמאס גרפה ניצחון בבחירות למועצה המחוקקת. הישגה הסתייע בכשל של תנועת פתח המתפוררת להציג שורת מועמדים מלוכדת. ניסיונות לגבש תיאום מדיני בין פתח לחמאס כשלו, והמאבק בין כוחות הרחוב של התנועות הסלים. באמצעות הפיכה צבאית, בהמשך למהפך הפוליטי שהעניק לחמאס את הזכות לכוון ממשלה, הביסו אנשי התנועה ברצועת עזה את כוחות הביטחון של הרשות, המאוישים באנשי פתח.

ישראל והנהגת פתח שבו אז לשולחן המשא ומתן כדי לנסות ולעצור את התעצמות החמאס באמצעות ניסוח עקרונות להסדר קבע. אלא שברשות נוצר מצב שבו אין בידי פתח, המחויבת להסדר של פשרה, לכוון שלטון מרכזי ולאכוף את מדיניותה על חוגי האופוזיציה. לכן על ההסדר נגזר מלכתחילה להמתין על המדף להבשלת התנאים ליישומו. הגדרת ההבנות הנשאפות כ'הסדר מדף' שיקפה הכרה בכך שהפיצול הפוליטי, המוסדי והגיאוגרפי ברשות הפלסטינית – זה שלזמן מה אכן נחשב כגורם שיאפשר

את האצת התהליך המדיני בין ישראל לפתח – יהיה ראש וראשון לגורמים, שיקשו על יצירת מציאות חדשה בזירת העימות.

מבוא

חיבור זה מוקדש לדינמיקה הפנים-פלסטינית ולדינמיקה הישראלית-פלסטינית, השלובות ללא הפרד, כפי שהתפתחו בעקבות התפרצותן של התקוממויות בגדה המערבית וברצועת עזה בשלהי 1987 ובסתיו 2000. שתי ההתקוממויות פרצו על רקע תנאים אזוריים ובינלאומיים שונים, אופיינו ביחס שונה בין הפן האלים לפן האזרחי של המאבק בישראל, ושתיהן התפתחו בכיוונים מדיניים שונים. בחלוף השנים נוצרה אפשרות לבחון את שתי ההתקוממויות ואת סבבי העימות הישראלי-פלסטיני שהסלימו עם התפרצותן כרצף היסטורי ובהיבט השוואתי. את הדיון הנחתה שאיפה לנצל אפשרות זו כדי להציג ולבחון את הטענה, שלפיה אפיוניהן של ההתקוממויות והשלכותיהן המדיניות הותנו במידה הולכת וגוברת לאורך השנים על ידי המאבק הפנים-פלסטיני, ובפרט על ידי השינויים שחלו עם הזמן במאזן הכוחות בין המחנות המובילים בזירה זו.

ראשיתה של ההתקוממות הראשונה בהתפרצות עממית, שנועדה להסב תשומת לב בינלאומית לסכסוך הישראלי-פלסטיני, להחליש את נחישותה של ישראל להמשיך ולהחזיק בשטחים, וכך לקרב את מימוש חזון ההגדרה העצמית הפלסטינית. בה בעת היוותה ההתפרצות קריאת תיגר על ההנהגה הלאומית הפלסטינית – אש"ף ובראשו דור המייסדים של תנועת פתח – אשר התגבשה מחוץ לשטחים, ובמיוחד ביקורת על כישלונה רב השנים לקרב את קץ הכיבוש. כדי לבלום את האיום שנשקף למעמדה מעצם פרוץ ההתקוממות ומהובלתה על ידי כוחות מקומיים פנתה ההנהגה הוותיקה לדרך מדינית והשתלבה בתהליך שתכליתו המוצהרת היתה חלוקת הארץ לשתי מדינות לשני העמים. במקביל, כתוצאה מההתמודדות הישירה עם התקוממות גורפת בשטחים, התגבשה בישראל נכונות לפשרה מדינית וטריטוריאלית. התפתחויות אלה איפשרו ניסוח הסכמה ישראלית-פלסטינית לגבי התהליך, שבמסגרתו יוכשרו התנאים לדיון בהסדר קבע. מתוקף הסכמה זו – שגובשה באוסלו, נחתמה בווישינגטון בספטמבר 1993 ובכך ציינה את סיומה של ההתקוממות – הגיעה הנהגת אש"ף לשטחים. הרשות הפלסטינית, למעשה שלוחה של אש"ף, הוקמה ככתובת לתיאום ביטחוני ומדיני עם ישראל וכתשתית לשלטון עצמי. בד בבד בלם כינונה את תנופת עלייתה של הנהגה מקומית, בין שאנשיה היו קשורים ארגונית בגופים החברים באש"ף ובין שהשתייכו לאופוזיציה האסלאמית.

השנים הבאות אופיינו בניסיונות עקרים ליישם כלשונם וכרוחם את הסכם אוסלו והבנות נוספות שגובשו בין ישראל לרשות הפלסטינית בהמשך הדרך. לשני הצדדים היה חלק בסדרת הפרות, שהרחיקה את השלמת יישום ההסכמים וקירבה את הסבב הבא של העימות. יתר על כן, תקופה זו, שנמשכה עד סתיו 2000, התחוויה בדיעבד כשהות שפלגים פלסטיניים שונים ניצלו להיערכות לשלב הבא של העימות עם ישראל ולהתמודדות ביניהם. שנים אלה של השהייה היו אפוא חוליה שקישרה בין שתי ההתקוממויות והעניקה להן משמעות של שני שיאים על פני רצף בשתי חזיתות המאבק הפלסטיני.

ההתקוממות השנייה, שפרצה בעקבות כישלון ועידת קמפ דייוויד בקיץ 2000, התפתחה אף היא ממחאה עממית גואה. באמצעות הסלמת המאבק בישראל ביקשו כוחות שטח, גורמי אופוזיציה וסיעות הקשורות בתנועת פתח עצמה להפקיע מידי ההנהגה הוותיקה את היתרונות המוסדיים שהעניקה לה הדרך המדינית. ההנהגה הוותיקה, מצידה, ביקשה לשמר באמצעות השעיית התהליך המדיני והובלת ההתקוממות את בכורתה בחזית המאבק הלאומי. נטילת הרשות לידיה את מושכות ההתקוממות נענתה בתגובה ישראלית צבאית קשה, משמעותית מזו שנקטה בתגובה להתקוממות הראשונה. הרשות התפוררה כתוצאה ממהלכים שנקטה ישראל בכוונה להציגה ככלי ריק בזירה הפלסטינית והמדינית כאחת, בשילוב התמודדות בין-ארגונית שהלכה והחריפה בפרט בין תנועת חמאס לתנועת פתח, ושסעים פנים-ארגוניים שהעמיקו בפתח. כשנפנתה הרשות לבלום את האלימות, כדי להגן על שארית מאחזיה, היא איחרה את המועד. על רקע קריסת הרשות והתפוררות תנועת פתח התרחב בסיס התמיכה בחמאס, שייצגה מאז הקמתה חלופה מקומית – מוסדית ורעיונית – להנהגה שהתגבשה בפזורה. עליית חמאס, נושאת מסר המאבק התמידי לשחרור פלסטין כולה, הוסיפה נדבך רעיוני נישא למחסום היריבות והפיצול בזירה הפלסטינית, זה אשר לאורך שנים מנע את גיבושו של גורם מרכזי שיהיה מסוגל לערוב ליישומן של הבנות עם ישראל, אם וכאשר ינוסחו. הנכונות הישראלית לפעול לקידום הסדר מוסכם, אשר כורסמה ממילא במשך שנים של כשל לממש את ההבנות שהיו בסיס לכינון הרשות, הלכה ונשחקה.

הטענה בדבר מרכזיותו המתעצמת של המאבק הבין-ארגוני הפלסטיני בהתוויית דרכן של ההתקוממויות ובהכוונת הדינמיקה הישראלית-פלסטינית, שפרוץ ההתקוממויות היו לה יריות פתיחה, נבחנה בחיבור זה בהתמקדות בחמישה נושאים:

- (1) **הבשלה** – הרקע להתפרצות ההתקוממויות; (2) **זירת המאבק בישראל** – המאבק הפלסטיני והתגובה הישראלית, שיצרו את מעגל העימות; (3) **הזירה הפלסטינית** – **המערכת הפוליטית הפלסטינית בזמן העימות**; (4) **הזירה המדינית** – התגבשות הנכונות לפשרה בזמן ההתקוממות הראשונה; הנתק בין ישראל ובין

הרשות הפלסטינית אשר נוצר במהלך ההתקוממות השנייה; (5) **איגוף כוחות הפנים על ידי כוחות החוץ** בהתקוממות הראשונה; **איגוף כוחות החוץ על ידי כוחות הפנים** בהתקוממות השנייה – השינויים ביחסי הכוחות בזירה הפלסטינית כפי שהתהוו במהלך שתי ההתקוממויות.

הדיון הוא נושאי וכתובות כאלה. העדפה עריכתית-מבנית זו נגזרת מההערכה שמוקדי הדיון מהווים רצף כרונולוגי שיש בו מן הסיבתיות. הבשלת תנאי רקע להתקוממות הביאה להתפרצות שהניעה מעגל עימות ישראלי-פלסטיני, אשר האיץ מגמות שינוי ביחסי הכוחות בזירה הפלסטינית. המתרחש בזירה הפלסטינית תרם משמעותית לעיצוב הדינמיקה של העימות הישראלי-פלסטיני, והתפתחויות מדיניות וצבאיות בזירה זו השפיעו על יחסי הכוחות בחזית המאבק הפנים-פלסטיני. משמעות יתרה נודעת לשני הנושאים החותמים את הרשימה – הדינמיקה המדינית בזירה הישראלית-פלסטינית והתמורות ביחסי הכוחות בזירה הפלסטינית גופא. אל שניהם מתנקזות השלכותיהם המורכבות של יתר הנושאים – הבשלה, העימות הישראלי-פלסטיני והעימות הפנים-פלסטיני, ובמסגרתם באו לידי ביטוי הכיוונים השונים, המנוגדים למעשה, שבהם התפתחו שני סבבי העימות.

המחשת מרכזיות המאבק הפנים-פלסטיני לדינמיקה הישראלית-פלסטינית לא נועדה להמעיט מהשפעתם של הכיבוש הישראלי בגדה וברצועה ושל המדיניות הישראלית כלפי המאבק הלאומי הפלסטיני על היווצרותן של התארגנויות פוליטיות בזירה הפלסטינית, על אימוצן אסטרטגיית פעולה לוחמנית ועל היריבות ביניהן. הכיבוש הישראלי, על ביטוייו האזרחיים, הכלכליים, המדיניים והצבאיים, היה והנו מניע אותנטי לפעולה פוליטית. הוא שהעניק ועדיין מעניק סיבת קיום ולגיטימציה ביתית וחיצונית להתארגנויות השונות, שהתגבשו על רקע ובכפוף לנסיבות פוליטיות, כלכליות וחברתיות מקומיות. מעבר למחלוקות רעיוניות ופוליטיות, מאבקם של הארגונים הפלסטיניים השונים מתנהל נגד הכיבוש – אם לא נגד ישראל כישות מדינית, ללא קשר לגבולותיה. עם זאת, מאז ימיו הראשונים מהווה המאבק בישראל זירה אחת, אמנם מרכזית, בין הזירות שבהן מתמודדים הפלגים הפלסטיניים השונים על הבכורה במערכת הפוליטית הלאומית. לכן המאבק בישראל הוא תכלית להתארגנות ולהתגייסות לפעולה פוליטית ובד בבד אמצעי בתחרות בין-ארגונית מתמדת על השפעה במישור הבייתי ובמישור הבינלאומי הרלוונטי לסכסוך הישראלי-פלסטיני.

ברם, אם מאז ראשית המאבק הפלסטיני, ובכלל זה במהלך ההתקוממות הראשונה, היה קשה למתוח קו הפרדה ברור בין מניעיו ששורשיהם בהתמודדות הבין-ארגונית ובין מניעים המהווים נגזרת של תפיסת עולם לגבי אופיו של המאבק בישראל ותכליתו, הרי בשנות ההתקוממות השנייה נעשתה האבחנה ברורה יותר. תמורה מהותית חלה ביחס שבין שתי זירות המאבק: המאבק הפנימי, שהתחולל לאורך שנים ברקע המאבק

בישראל, עבר לקדמת הבמה ונעשה מניע להסלמת המאבק בישראל. לפיכך היה למרכיב מרכזי בדינמיקה ששימרה את העימות וערמה מכשולים בדרכם של החותרים לפשרה מדינית וטריטוריאלית – ישראלים ופלסטינים כאחד. בפני מחנות השלום בשני הצדדים ניצבת אפוא משימה מורכבת מכפי שנראתה לרובם של מנסחי יוזמות ההסדר עד כה. כל רעיון שיגובש במטרה ליישב את הסכסוך הישראלי-פלסטיני, הסבוך דיו, ייאלץ להביא בחשבון גם את יישוב הסכסוך הפנים-פלסטיני, שבמהלך עשרים השנים האחרונות, ובמיוחד במהלך ההתקוממות השנייה, נעשה סבוך לא פחות.

* * *

תודות לחברי במכון למחקרי ביטחון לאומי – INSS צבי שטאובר, מרק הלר, משה גרונדמן, ג'ודי רוזן, שלמה ברום, אלוף בן, אפרים קם, אמילי לנדאו, נועם אופיר, יורם שוויצר, הירש גודמן, מאיר אלרון, יהודה בן-מאיר, עודד ערן.

ההתקוממות הראשונה

הבשלה

התהליך שבמסגרתו הבשילו התנאים לפרוץ ההתקוממות בדצמבר 1987 היה ממושך ומורכב. ראשיתו המוגדרת בתוצאות הטריטוריאליזם-מדיניות של מלחמת יוני 1967. המשכו באחיזה הנמשכת של ישראל בשטחים שכבשה במלחמה, במפעל ההתנחלויות הישראליות בגדה המערבית וברצועת עזה, וביחסים המתוחים, הבעייתיים מיסודם, שבין כובש לנכבש – ישראל ואוכלוסיית השטחים. תהליך זה לא היה מנותק מהזירה האזורית, ובפרט מהיריבות הנמשכת בין ישראל ובין מדינות ערב, ומהמאבק הצבאי והמדיני שניהלו ארגונים פלסטיניים נגד ישראל בזירת הגבול ובזירה הבינלאומית. מפאת קוצר היריעה ולצורך הדיון ייבחנו מגמות והתרחשויות שנודע להן קשר נסיבתי או סיבתי ישיר להתפרצות ההתקוממות שסימנה שלב חדש במאבק הלאומי הפלסטיני – הן בזירה הפלסטינית עצמה והן בזירת המאבק הישראלי-פלסטיני.

לא פחות משכוננה לקדם את סיום הכיבוש הישראלי ברצועת עזה ובגדה המערבית, ההתקוממות ביטאה תמורה מתהווה ביחסי הכוחות במערכת הפוליטית הפלסטינית. בעצם התפרצותה ובמהלכה של ההתקוממות – אשר כונתה 'אינתיפאדה', קרי: 'התנערות' – באו לידי ביטוי הצטרפותם של פעילים מקומיים לחזית המאבק בישראל וחתירתם להתייצבות בראשה. הגורמים האלה, בין שהיו קשורים לארגונים שנוסדו והתגבשו בפזורה ובין שהתגבשו בשטחים כאלטרנטיבה ארגונית ורעיונית להנהגה שמחוץ לשטחים, קראו תיגר על מעמד הבכורה המסורתית של הנהגת אש"ף הוותיקה. המאבק כוון במישרין נגד ישראל, ותכליתו המוצהרת היתה לכרסם בנחישות הישראלית להמשיך ולשלט בשטחים ולקומם את דעת הקהל הבינלאומית נגד ישראל בגין אחיזתה הנמשכת בהם. אלא שההתקוממות כוונה בעקיפין גם נגד הנהגת אש"ף. את התפרצותה ליבה תסכול נצבר מאי-יכולתה של ההנהגה הלאומית הוותיקה לקדם יעדים אלה, ושאיפה להציע חלופה לדרכה הכושלת הן בהיבט של דרך המאבק והן בהיבט של הזירה שבה הוא מתנהל.

ההתפרצות, על עיתויה והיקפה, היתה התפתחות בלתי צפויה להנהגת אש"ף ולהנהגה הישראלית כאחת. במבט לאחור מתמיהה מאוד ההפתעה שליוותה את פרוץ ההתקוממות. הרי בשנים שקדמו לה צמח בשטחים דור חדש, חדור רוח לאומית

ושאיפה לשינוי, והתגבשותו לא היתה נסתרת מן העין. נושאי דגל האקטיביזם הפוליטי הגובר בשטחים היו סטודנטים באוניברסיטאות ובמכללות, והקמפוסים נעשו בהדרגה מרכזים לפעילות מאורגנת, שבה נטלו חלק חברים בפלגים שונים. מובילי המגמה הזאת נקטו יוזמות, שנועדו לענות על צורכי רווחה יום-יומיים של האוכלוסייה. אז עדיין לא לבשו יוזמות אלה אופי לאומי במובן ההתייחסות לכלל תושבי השטחים, אלא היו תחומות לאזורי מגוריהם של מוביליהן. רוב הפעילים היה קשור לארגונים החברים באש"ף, ולכן לא היה אפשר לראות בהתארגנויות שהובילו הפעילים המקומיים התפתחות משוללת כל קשר להתבססותם לאורך שנים בגדה וברצועה של סניפים מקומיים של הארגונים, שמפקדותיהם מחוץ לשטחים. אף על פי כן, פריחת המוסדות המקומיים העידה על שינוי מתהווה במערך הכוחות בזירה הפלסטינית.

בראש הארגונים שהובילו את הבנייה המוסדית בשטחים היתה תנועת פתח – הבכירה בין הארגונים שהרכיבו את התנועה הלאומית הפלסטינית, ואשר הנהגתה התוותה זה כשני עשורים את מדיניותו של אש"ף. פעילה במיוחד בין ההתארגנויות הקשורות בפתח היתה השביבה – רשת של מועצות מקומיות לפעילות חברתית שהוקמה ב-1981 והתבססה בעיקר על בני נוער. ב-1983 אוגדו ההתארגנויות המקומיות של השביבה במסגרת-על, ובהמשך התרחבה פעילותן גם לרצועה. בין המוסדות הנוספים שהוקמו על ידי פתח במהלך השנים היו אגודות מסחר, צדקה, בריאות וסטודנטים, מועדוני ספורט, עיתונים ומכוני מחקר. ארגונים נוספים נקטו יוזמות דומות, אם כי היקף מפעליהם היה מצומצם, בהתאמה למשאביהם שהיו פחותים מאלה של פתח. הבולטים שביניהם היו החזית העממית לשחרור פלסטין והחזית הדמוקרטית לשחרור פלסטין. הקשרים עם המוסדות הארגוניים בפזורה העניקו לשלוחותיהם המקומיות לגיטימציה ובסיס כלכלי, אם כי את עיקר השפעתם שאבו מן הקשר הישיר עם האוכלוסייה ומיכולתם לספק מענה לצרכים כלכליים וחברתיים מיידיים. זה היה, למשל, מקור שרירותה של המפלגה הקומוניסטית הפלסטינית שבסיסה בשטחים, על אף תשתיתה האנושית הצרה יחסית ודלות אמצעיה.

ההתעוררות ניכרה בו-זמנית בשורת ארגונים שונים, שהנחו אותם מסרים לאומיים-חילוניים, ושותף לה היה גם המחנה שאנשיו הטיפו לפעילות חברתית ופוליטית ברוח, ולמען, השרשת ערכי האסלאם. את הזרם הלאומי והזרם הדתי הבדילו המושגים שלאורם נוסחו הסברים למצבו העגום של העם הפלסטיני והפתרונות שהוצעו למצוקותיו. בראיית הזרם הלאומי – שלא היה נטול זיקה דתית – הגדרה עצמית וריבונות מדינית נתפסו כתנאי הכרחי לשיקום כלכלי וחברתי. בראיית הזרם הדתי-לאומי – שהובילה שלוחת האחים המוסלמים ממעוזה שברצועת עזה – הקמתה הנשאפת של מדינה עצמאית נתפסה כחלק ממאבק מקיף להשבת עטרת האסלאם ליושנה בעולם הערבי. לצד דגשים שונים על ערכים דתיים במסגרת המצע המדיני

היה לשני הזרמים הרבה מן המשותף. בראיית שניהם הכיבוש הישראלי היה הגורם למצוקותיו של העם הפלסטיני: נחיתות כלכלית, חולשה מוסדית ותסכול מדיני. השחרור הלאומי היה לשניהם מענה גורף לשאלות פוליטיות, חברתיות וכלכליות דוחקות; את העימות עם ישראל הציגו שני הזרמים כאחד כאמצעי ראשון במעלה למימוש היעד הנשאר.

הנכונות הגוברת ליטול אחריות על ההווה ועל העתיד הלאומי, כפי שניכרה בגדה המערבית וברצועת עזה בשנים אלה, היתה תוצאה משולבת של תהליכי שינוי דמוגרפי, כלכלי ופוליטי שעברו השטחים בשנים שקדמו לפרוץ ההתקוממות. שיעור ריבוי גבוה של האוכלוסייה במקביל לירידה ברווחי הנפט וכתוצאה ממנה צמצום הסיוע הכלכלי ממדינות ערב גררו מיתון כלכלי מתמשך. הנזק לכלכלת השטחים כתוצאה מהמיתון הואץ והוגבר בשורה של תקנות שהושמו על תושביהם בעקבות ניצחון הליכוד בבחירות לכנסת ב-1977. אלה נועדו להגביל את היקפן של יוזמות כלכליות מקומיות בשטחים, וכך להרחיב את תלותו של המשק הפלסטיני במשק הישראלי. בין היתר הורחב היקף הפקעת האדמות ובניית ההתנחלויות בשטחים, בעיקר בגדה המערבית. במקביל דוכאו ניסיונות לגבש בשטחים מנהיגות מקומית פרו-אש"ף. ב-1982 הועברו מתפקידיהם ראשי מועצות שהיו מזוהים עם אש"ף, והמגעים בין תושבי השטחים ובין אישים באש"ף ומוסדות הארגון הוצאו אל מחוץ לחוק. בד בבד החלישה פעילותו של המינהל האזרחי הישראלי את הרלוונטיות של ההנהגה המסורתית העירונית בגדה המערבית. המינהל, שהוקם ב-1981, הופקד על הניהול התקציבי של העיריות והמועצות ועל אספקת השירותים השוטפים לתושבים. בתגובה לגילויי המחאה נגד הצרת הצעדים הכלכליים והפוליטיים, אלימים ולא-אלימים כאחד, הונהגה מדיניות של 'אגרוף ברזל'. מעצרי פעילים, הנוכחות הצבאית ומפעל ההתנחלויות עשו את השליטה הישראלית בשטחים מוחשית יותר מבעבר, ולכן גם פרובוקטיבית יותר. ב-1986 הציגה ממשלת ישראל, אז בראשות שמעון פרס, תוכנית לשיפור התשתית הכלכלית בשטחים. הכוונה להרגיע את המחאה הגוברת באמצעות תוכנית כלכלית לא היתה אלא עדות לחוסר יעילות מצידו של הממסד הישראלי לשורשיה העמוקים, ולעוצמתה בכוח ובפועל. יישומה נועד להתבצע בגדה המערבית בשיתוף פעולה עם ירדן, וזאת במסגרת התיאום הפוליטי שהתגבש אותו זמן בין המדינות. באפריל 1987 הסכימו שמעון פרס וחוסין מלך ירדן על נכונות להשתתף בוועידה בינלאומית כמסגרת למשא-ומתן ישיר בין המדינות. באמצעות יחסיה עם ישראל ביקשה ירדן להתקרב אל ארצות-הברית, ישראל ביקשה לנצל את הקרע ביחסים בין ירדן לאש"ף לשם התקרבות לירדן, ושתייהן ביקשו להחליש את השפעתו של אש"ף בשטחים בפרט ובזירה האזורית בכלל.¹

החיפוש המוגבר בשטחים אחר ביטוי והכוונה לאומיים התבטא בין היתר בייסוד פורומים חברתיים ופורומים פוליטיים. האפשרות שמוסדות מקומיים יהיו תשתית

למנהיגות מקומית, חילונית או דתית, שתתחרה באש"ף על בלעדיות הייצוג הלאומי, דירבנה את הארגונים החברים באש"ף להשתלב במגמה המתגבשת ולהתייצב בראשה. עם הזמן הלך ולבש האיום הבלתי מוצהר אופי קונקרטי. אישים מן השטחים קראו לאש"ף לאמץ את החלטות מועצת הביטחון 242 ו-338 כבסיס לתהליך מדיני שתכליתו סיום השליטה הישראלית. אש"ף לא נענה לקריאה, ובעקבות זאת נשמעה בשטחים קריאה לשתף נציגות מקומית במשא-ומתן עתידי עם ישראל.² במקביל התפתחה גישה פסיבית יותר, שגם היא איימה לכרסם במעמדו המסורתי של אש"ף, ולפיה היה על הפלסטינים לחתור לריבונות בשטחי פלסטין המנדטורית באמצעות התהליך הדמוגרפי הטבעי. נגזרת ישירה של גישה זו היתה השלמה לכאורה עם הכיבוש הישראלי, שהיתה עלולה לכרסם בערכו של המאבק בישראל ולכן במעמדו המוביל של אש"ף.

החשש שהתעורר בשורות אש"ף לנוכח גילויי המחשבה והפעילות הפוליטית העצמאיות בשטחים ניזון גם מגלי ההפגנות, שרבו והתעצמו במהלך 1987 הן בגדה והן ברצועה. עדות נוספת ללוחמנות הגוברת בשטחים היתה העלייה בשיעור התקיפות נגד חיילי צה"ל, ובמיוחד אלה שמבצעה היו חוליות ובודדים שפעלו ללא הכוונה ארגונית. חזרתם לשטחים ב-1985 של 1,150 אסירים, ששחררו בכפוף לתנאים של עסקה, שסוכמה בין ישראל לחזית העממית-המפקדה הכללית (עסקת ג'יבריל), סיפקה אולי הסבר חלקי להשלמה, אך לא היה בה די להסביר את כלל השינויים שהתרחשו אותה עת בשטחים, לרבות מעורבותם הגוברת של יחידים וקבוצות במאבק בישראל.

זירת המאבק בישראל – עימות

האש פרצה בעקבות אירוע מקומי. פגיעת משאית ישראלית ברכב שהסיע פועלים פלסטינים, ומותם של ארבעה מהם, הולידה שמועה שתאונת הדרכים הקטלנית, שאירעה על גבול רצועת עזה, היתה מכוונת. בתוך ימים התחוורה התאונה כיריית פתיחה להתקוממות עממית. משמעותו העיקרית של העימות, האלים והממושך ביותר מאז כיבוש הגדה המערבית ורצועת עזה על ידי ישראל ועד אותה עת, היתה השבת מוקד העימות הישראלי-פלסטיני מהזירה הבינלאומית ומגבולות הארץ אל השטחים ואל ישראל שבגבולות הקו הירוק. המהומות פשטו במהירות במחנות פליטים, בכפרים ובערים ברחבי הרצועה וגולשו לגדה. בשבועות הראשונים של ההתקוממות התפרשו ההפגנות, ההתפרעויות וההתנגשויות כגל נוסף, אמנם מקיף ואלים מקודמיו, בשרשרת של עימותים בין כוחות הביטחון ובין פעילים פוליטיים בשטחים. בניסיון להרגיע את הרוחות ולהרתיע את המתפרעים הגיב צה"ל בירי אש חיה וגז מדמיע, בהכאת מפגינים ובמעצרים נרחבים. בנוסף על עימות עם המפגינים הגיבה ישראל בחומרה על השתתפות בהפגנות ובעצרות מחאה. פעילים גורשו, בוצעו מעצרים מינהליים

המוניים, עוצר הוטל על ערים וכפרים, אוניברסיטאות וקולג'ים נסגרו. בהמשך לקו שהדריך מאז 1967 את ההתמודדות עם המחאה הפלסטינית האלימה והלא-אלימה כאחת הגיבו כוחות הביטחון הישראליים בהזרמת כוחות צבא לשטחים ובהפעלת כוחות שיטור וצבא נגד מפגינים ונגד המעורבים ישירות במאבק האלים.

אש"ף הואשם בהבערת השטחים במטרה לגייס תמיכה עממית כפיצוי לשחיקה במעמדו המדיני, שנגרמה עקב גירוש אנשיו מלבנון ב-1982. הסבר זה להתקוממות לא היה מנותק מן המציאות: אש"ף אמנם נזקק באותה עת – לאחר הגירוש מלבנון וכישלון מאמציו בשנים הבאות להשתלב בתהליך מדיני אזורי – לפעילות שתמחיש את מחויבותו למאבק הלאומי. ואכן, התייצבותו של אש"ף בראש המחנה לאחר פרוץ ההתקוממות, כפי שתואר להלן, עלתה בקנה אחד עם אינטרס ארגוני זה. אלא שבניגוד לטענה שנשמעה בישראל, ההתגייסות להובלת המאבק לא היתה ראייה ניצחת לכך שהארגון יזם את ההתפרצות. יתר על כן, החיפוש אחר אחראי קונקרטי להידרדרות היחסים בין ישראל ובין תושבי השטחים היה כשלעצמו עדות לעצימת עין נמשכת מצידה של המערכת הפוליטית בישראל מול המוטיבציות הלוחמניות שהתגבשו בשטחים במשך שנים של חיים תחת שליטה זרה.

בחודשי ההתקוממות הראשונים התנהל המאבק בערוץ המרי האזרחי ובערוץ האלים במקביל, אם כי בתקופה זו עדיין אפינה אותו בעיקר מעורבות אזרחית נרחבת, לא-אלימה. לצד האזרחים שנטלו חלק בהתפרעויות פעלו קבוצות נידודות של פעילים, שהתארגנו בשבועות הראשונים של ההתקוממות והצטרפו לתאים קיימים. הפעילים דירבנו את הציבור להצטרף להפגנות, הקימו מחסומי דרכים ויזמו התנגשויות עם כוחות הביטחון, שבמהלכן יידו מפגינים בקבוקי תבערה ואבנים. התקיפות אף גלשו אל מעבר לקו הירוק, אם כי בהיקף מצומצם משמעותית מזה שנרשם בשטחים עצמם. שכבות רחבות של הציבור נטלו חלק בשביתות מסחר ובשביתות כלליות שהתקיימו תדיר. המחאה התבטאה באי-תשולם מיסים, בהחרמת מוצרים מתוצרת ישראל, וכן בניסיונות לפתח חלופות מקומיות לתעשייה הישראלית. שלב זה של ההתקוממות הוא שמיצב את דימויה לשנים רבות קדימה. הוא שהיה אפקטיבי במיוחד בגיוס מודעות בינלאומית ואהדה למאבק שהתפתח בשטחים. משמעותיים במיוחד במיקוד תשומת הלב למאבק היו העימותים בין ילדים ונערים חמושים באבנים ובין חיילי צה"ל החמושים בנשק. ייצוג זה של המאבק הפלסטיני זכה לכיסוי נרחב בתקשורת הכתובה והאלקטרונית ברחבי העולם, וקובע בזיכרון הקולקטיבי הפלסטיני כסמל לנכונות להתגייס לפעולה בשם מטרה לאומית מאחדת.

ההתקוממות עימתה את ישראל עם העלויות בחיי אדם – פלסטינים וישראלים כאחד – שהיו כרוכות במאמץ לדכאה, ועם המחיר הכלכלי, הפוליטי והמוסרי של השליטה בשטחים. ההתקוממות גם שבה וציירה את הקו הירוק הן במובן הפסיכולוגי

והן במובן הגיאוגרפי, ועוררה בישראל צורך לנסח תנאים להסדר מדיני-טריטוריאלי. השאלה הפלסטינית עלתה לראש סדר היום האזורי והבינלאומי על שום תרומתה בכוח ובפועל להעלאת המתח הישראלי-ערבי. בממשל האמריקאי התחדש החיפוש אחר דרך ליישב את הקונפליקט הישראלי-פלסטיני. המדינות שהשתתפו בוועידת הפסגה הערבית שנערכה באלג'יר, ביוני 1988, הביעו תמיכה גורפת בהתקוממות ומסרו לידי אש"ף את השליטה על התמיכה הכספית הערבית בשטחים. משמעות יתרה, מבחינת הפוליטיקה הבין-ערבית הקשורה בנושא הפלסטיני, נודעה להינתקותה של ממלכת ירדן מהגדה המערבית. צעד זה נועד לשחרר את הממלכה ההאשמית מאחריות לנעשה בשטחים וכך לבלום את האיום של גלישת המחאה הפלסטינית לשטחה. ב-31 ביולי 1988 הודיע המלך חוסיין על נתק משפטי ומינהלי של ירדן מן הגדה, ועל הכרתו באחריותו הבלעדית של אש"ף לייצוג תושביה ולעתידה הפוליטי.

מחירים של הישגים אלה היה כבד. שיעור הנפגעים – הרוגים ופצועים – בקרב המשתתפים בהפגנות, בהתפרעויות ובפיגועים היה גבוה.³ רבים מהם נפגעו בעימותים עם כוחות הביטחון, שבמסגרתם נעשה, בין היתר, ניסיון לפזר את המהומות באמצעות שימוש בכדורי פלסטיק, שנועדו לצמצם את מספר הנפגעים אך גבו בפועל קורבנות בנפש. יישובים פלסטיניים נעשו מטרה למסעות נקם וחבלה תכופים של ישראלים תושבי השטחים. מלבד זאת החמיר המשבר הכלכלי בשטחים: פיתוח אלטרנטיבות מקומיות לתוצרת הישראלית היה איטי ונוצר מחסור במוצרים בסיסיים; והתמיכה הכלכלית הירדנית פסקה. מוסדות הרווחה, החינוך והבריאות קרסו ולא הצליחו למלא את המשימות שקודם לפרוץ ההתקוממות היה מופקד עליהן המינהל האזרחי הישראלי. על הקשיים שנבעו מכך נוספו מגבלות על כניסת עובדים לישראל, שהוטלו בעקבות פיגועים, וכן מגבלות ואיסורים על תנועה בשטחים ועל יציאה מחוצה להם.

אין לדעת כיצד ובאיזה כיוון היו מתפתחים הדברים, הן בזירה הישראלית-פלסטינית והן בזירה הפנים-פלסטינית, אילו תגובת ישראל להתקוממות היתה קשה פחות מזו שננקטה. בחודשי ההתקוממות הראשונים נטען כי התגובה הישראלית הנוקשה היא שליבתה את המהומות והמרי. עם זאת, בחלוף הזמן גוועו ההפגנות ההמוניות ונבלמה תנופת המרי האזרחי. גם בהתפתחויות אלה אפשר היה לראות תוצאה של התגובה הישראלית להתקוממות. חרם המיסים וההשתתפות בשביתות לא התרחבו עקב החרמת רכוש, סגירת עסקים והטלת קנסות על ידי הממשל הצבאי. כן נרשמה ירידה בתקיפת כלי רכב שהובילו סחורות ומצרכים מישראל לשטחים ובתקיפת פועלים היוצאים לעבודה בישראל. קשיי התפעול של מוסדות רפואיים בשטחים אף הניעו פניות מחודשות לבתי חולים בישראל. לקראת תום שנת ההתקוממות הראשונה נראה היה שההתקוממות שוככת. עם שוך המהומות ההמוניות, ובמטרה לנטרל חלק ממוקדי החיכוך המיידיים, צומצמה הנוכחות הצבאית הישראלית במרכזי מחנות הפליטים

והערים. החל ממחצית 1989 פחת מספר הפעילים המגורשים וחלה האטה בהריסה או באטימת בתים בתגובה לפיגועים. במחצית 1991 ניתנו אישורים ליוזמות כלכליות חדשות בשטחים. המינהל האזרחי אישר פטור זמני ממיסים למפעלים חדשים ואישר בדיעבד מפעלים שהוקמו ללא היתר. כן הונהגו הקלות בהעברת תמיכה כלכלית לשטחים, הותר קיום בחירות ללשכות מסחר, והמינהל האזרחי פעל לפתיחת מוסדות לימוד שנסגרו בתגובה למהומות. ואולם השפעת השינוי במדיניות התגובה הישראלית על עוצמתה והיקפה של ההתקוממות לא היתה חד-משמעית: ההתקוממות לא דעכה אלא שינתה פניה.

על רקע הצטמצמות ההשתתפות האזרחית במרי האמיר שיעורן של המתקפות שבהן נעשה שימוש בנשק חם. בד בבד החריפה שוב התשומה הישראלית למעגל העימות: יחידות מיוחדות עסקו במרדף אחר פעילים, מעצרים נרחבים התבצעו בהתמדה, מעורבים בתקריות שבמהלכן הושלכו אבנים נעצרו, קנס גבוה נדרש מהורים בתמורה לשחרור ילדים שהשליכו אבנים, ובאוקטובר 1990 אף אישר משרד הביטחון פתיחה באש על משליכי אבנים שנראה היה כי סיכנו חיילים. דוברי אש"ף נמנעו על פי רוב מקריאה מפורשת לשימוש בנשק, אך בצמוד לאירועים דרמטיים, כגון תגובה נחרצת של כוחות הביטחון לפיגוע או לגל מהומות, נקראו פעילים להסלים את המאבק נגד חיילים ומתנחלים "בכל האמצעים".⁴ התמעטות ההפגנות הספונטניות דירבנה פעילי שטח להסלים את הלחימה במטרה לשמר את רוח ההתקוממות ובדרך זו גם לבסס את מעמדם שלהם כמובילי המאבק הלאומי.⁵ ההסלמה בפן האלים של ההתקוממות לוותה בהפניית האלימות לחברה הפלסטינית פנימה. הרקע לתקיפות היו חילוקי דעות פוליטיים, מאבקי כוח בין-ארגוניים ובין-סיעתיים, וכן האשמות בדבר שיתוף פעולה עם ישראל. על אלה נוספו תקיפות שנועדו ליישב חשבונות אישיים וענישת נאשמים בהתנהגות מוסרית 'בלתי הולמת'. בשטחים השתררה אווירה של מאבק חסר כיוון ברור, ציר מרכזי ושליטה.

הזירה הפלסטינית – ליכוד שורות, לכאורה

התייחסותה הראשונית של הנהגת אש"ף לפרוץ המהומות היתה מהוססת. התגובות המעורבות, שנשמעו מפי דוברי הארגון, שיקפו הכרה בהתקוממות כקריאת תיגר על מעמדה המסורתי, ובפרט מחאה על כישלונה המתמשך לממש הבטחות מדיניות. בתגובה שבו והצהירו בכירים בארגון כי ההתקוממות היתה המשך ישיר של מאבק שהם עצמם הובילו במשך עשרות שנים. מנהיג פתח ויו"ר אש"ף יאסר ערפאת טען שההתקוממות היא יישום של החלטה מגבוה, אף כי הודה שאש"ף לא יכול היה להצית אש בשטחים אם תושביהם לא היו מעוניינים בכך.⁶ יתר על כן, את תחושת הלכידות

שעוררה ההתקוממות בקרב אוכלוסיית השטחים, כמו גם את האהדה שזכתה לה בקרב ציבורים רחבים וחוגי ממשל ברחבי העולם, קיוותה הנהגת אש"ף לרתום לצרכיה, קרי: לחיזוק מעמדה הבינלאומי והביתי. בכל מקרה, בשנת ההתקוממות הראשונה תרגום ההתקוממות לשינוי במאזן הכוחות הישראלי-פלסטיני היה יעד משני בלבד. בניסיון לבלום את האיום המתגבש בשטחים התמקדה הנהגת אש"ף בראש וראשונה במאמץ להבטיח את שליטתה בגורמים שהובילו את העימות מול ישראל ואף להיבנות מאופיו ומדימויו העממי.

האתגר שניצב בפני הנהגת אש"ף הומחש בהיווסדה של 'ההנהגה הלאומית המאוחדת' בימיה הראשונים של ההתקוממות. שותפים ב'הנהגה', שהוקמה ביוזמה מקומית שהובילה החזית העממית לשחרור פלסטין, היו פעילי המפלגה הקומוניסטית הפלסטינית ופתח. אישים מובילים בה היו אינטלקטואלים בני הגדה המערבית. לכל ארגון היה ייצוג שווה ב'הנהגה', לפחות להלכה, כביטוי להערכה משותפת שאף לא אחד מהם יכול היה להוביל לבדו את ההתקוממות. שלא במוצהר התחרתה ה'הנהגה' במנהיגות הלאומית הוותיקה בפזורה וערערה על טענתה לייצוג בלעדי של העם הפלסטיני ולבכורה בחזית המאבק. במובן זה לא היה שוני בין ההנהגה המקומית הלאומית ובין הגורמים המקומיים הדתיים, שהיו חלק מן המאבק מימיו הראשונים. עם הזמן התפתחה יריבות בין-ארגונית בשורות 'ההנהגה הלאומית המאוחדת', אך בעת הקמתה שיקפה ה'הנהגה' את אוירת הלכידות הלאומית ששררה בשטחים בחודשים הראשונים של ההתקוממות: באותה העת היתה ההתקוממות עצמה משמעותית יותר למוביליה מהשיגיהם הנפרדים של הארגונים שהיו מעורבים במאבק על הבכורה.

ה'הנהגה' נסמכה על רשת של ועדות עממיות אזוריות וכוחות משימה מקומיים, שחלקם התגבש עוד לפני פרוץ ההתקוממות. הוועדות המקומיות, שאליהן השתייכו חברים מארגונים שונים, נטלו על עצמן את הדאגה לשירותים אזרחיים בסיסיים, ובכלל זה צדקה, אספקת מזון וסיוע לעסקים קטנים. לצד אלה עסקו כוחות המשימה במאבק ישיר בישראל – עידוד הפגנות, התפרעויות והקמת מחסומי דרכים. הוועדות המקומיות נהנו ממידה לא מבוטלת של עצמאות פעולה. מאפייניהם האישיים של חבריהן ושל כוחות המשימה העידו על השינוי העמוק שעברה החברה הפלסטינית בשנים שקדמו להתפרצות. היו אלה צעירים שהגיעו לאו דווקא משורות האליטה החברתית והכלכלית הפלסטינית. רבים מהם בילו תקופות מאסר בכלא הישראלי בעוון השתתפות במאבק האלים. על פרק זה בהיסטוריה האישית שלהם נסמכו מעמדם ודימויים הציבורי.

'ההנהגה הלאומית המאוחדת' הפיצה את דברה ברבים באמצעות כרוזים, שהופיעו החל בחודש הראשון של ההתקוממות ותוכנם שודר במקביל מתחנות קול פלסטין בצנעא ובבגדד. לכרוזים היה פורמט קבוע. נוסחו בהם יעדים ארוכי טווח

של המאבק וכן התייחסויות להתפתחויות שוטפות. סעיפים נוספים הכילו הוראות לפעולה. על פי רוב, ובמיוחד בשלב הראשון של ההתקוממות, האוכלוסייה הונחתה לשמר את ביטויי הלא-אלמים של המאבק, במטרה למנוע תגובה חריפה מצד כוחות הביטחון הישראליים. בנוסף הכילו הכרוזים הנחיות לניתוק מגע בין תושבי השטחים ובין המינהל האזרחי. תושבים נקראו להימנע מתשלום מיסים, להשתתף בשביתות מסחר ובהפגנות, ולהגיש סיוע לנזקקים ולקורבנות העימות. הכרוזים מילאו תפקיד מרכזי בעידוד ההינתקות ההדרגתית מן התלות במוצרים ישראליים ויצירת תחליפים מקומיים לסחורות, ובהתפטרות אלפי מועסקי המשטרה והמינהל האזרחי ממשורותיהם. הכרוז הראשון שהופץ על ידי ה'הנהגה' נחתם בשמה בלבד. מן הכרוז השני ואילך נחתמו הקריאות לציבור על ידי ה'הנהגה' ואש"ף גם יחד.

ואכן, הצעד הראשון שנקטה הנהגת פתח במטרה לשלוט בהתקוממות התמקד בסיפוח ה'הנהגה' לאש"ף. הקמתה של ה'הנהגה', שאנשיה היו מזוהים מוסדית עם הארגונים החברים באש"ף, הקלה למעשה על ההנהגה המסורתית את השליטה בהתקוממות: ה'הנהגה' היוותה כתובת, וסיפוחה לאש"ף כגוף אחד הקנה לארגון ערוץ ישיר להשפעה על ההתרחשויות תוך כדי צמצום היקף התחרות בינה ובין הפעילים המקומיים. שליטת אש"ף על ה'הנהגה' הסתייעה משמעותית במסע המעצרים שניהלה ישראל נגד פעיליה ומנהיגיה. גם הכספים שהועברו למובילי המאבק בשטחים הבטיחו את כפיפותם להנהגת אש"ף שמחוץ לשטחים. ה'הנהגה', מצידה, השלימה לפחות ברמה ההצהרתית עם מעמדה כזרוע הביצועית של אש"ף בשטחים, אם כי צורך מתברר למנוע שחיקה בהשתתפות העממית במאבק נעשה עם הזמן מוקד לוויכוח בשורות ה'הנהגה', באש"ף, ובין אש"ף ל'הנהגה'. לא אחת שיקפו ההנחיות מטעם ה'הנהגה', שנוסחו בכרוזים, התחשבות באוכלוסייה וניסיון למנוע התשה. מאז ספטמבר 1988 הצטמצם משמעותית מספר ימי השביתה. בניגוד לקריאות להתמיד במאבק על פי הדגם שנטבע בימיו הראשונים, שהשמיעו דוברי ההנהגה שמחוץ לשטחים, ה'הנהגה' המקומית קראה להשאיר את בתי הספר פתוחים כדי לעצור את התפוררותה של מערכת החינוך.

את מראית העין של אחדות השורה שיבשו הקמתה של תנועת חמאס ומעורבותה הפעילה במאבק. חמאס – 'תנועת ההתנגדות האסלאמית' – התארגנה בימיה הראשונים של ההתקוממות על בסיס האגודות האסלאמיות שברצועת עזה. עם פרוץ ההתקוממות, לאחר שנים שבהן התמקד הזרם האסלאמי בפעילות חינוכית וחברתית, נקלעו מנהיגיה למצב שאיים להשאירם בשולי הדינמיקה שהתפתחה בשטחים ובזירת הסכסוך. במטרה להשתלב בזירה עברה התנועה שינוי אסטרטגי ונערכה למאבק ישיר בישראל. חמאס, בהנהגת שיח' אחמד יאסין, הציעה 'פתרון אסלאמי' למצוקותיו של העם הפלסטיני. מצעה התמקד בסירוב לפשרה מדינית עם ישראל, בקריאה למאבק

עד שחרור פלסטין מן הים התיכון לנהר הירדן, ובחתימה להקמת מדינה שתונחה על ידי עקרונות האסלאם ותעניק פתרון כולל לפליטים הפלסטינים. באמצעות חמאס נעשה המחנה האסלאמי עד מהרה גורם מרכזי במאבק נגד ישראל. הנהגת הזרם הדתי זקפה אף היא את ההתקוממות לזכות חדירתה העקבית במשך שנים לתחומי הרווחה והחינוך בשטחים, ובפרט ברצועת עזה. אך בניגוד להנהגת אש"ף, שראתה בהתקוממות מידה של קריאת תיגר על מעמדה, החמאס ראתה בה המשך ישיר של מסע הכשרת הלבבות שהתבצע על ידי 'האחים המוסלמים' ברצועה במשך עשרות שנים.

הקמת החמאס הציפה על פני השטח מתח בין הזרם הלאומי לזרם הדתי שבמערכת הפוליטית הפלסטינית. כמו כן, ומעבר לאבחנה הרעיונית בין המחנות, יסודה היווה ייצוג של האיום על מעמדו של אש"ף, שנבע מהתגבשותם של כוחות מקומיים בשטחים. אלא שלא כמו הכוחות המקומיים שהיו מזוהים עם ארגונים החברים באש"ף, חמאס מיצבה את עצמה כהנהגה חליפית לאש"ף – על הנהגתו החיצונית ושלוחותיו המקומיות כאחד. ואכן, צעד משמעותי בכיוון זה היתה הימנעותה המופגנת מהצטרפות ל'הנהגה הלאומית המאוחדת'. הכרוז העצמאי הראשון מטעם חמאס הופץ כבר בדצמבר 1987. באוגוסט 1988 פורסמה אמנת חמאס ובה קריאת תיגר בוטה על מנהיגותו של אש"ף. כחלק מההתארגנות הראשונית הוקמו במסגרת התנועה תאים, שיעדם היה לתרום את חלקה במאבק הישיר בישראל. פלגי הג'יהאד האסלאמי נשארו אף הם מחוץ למסגרת ה'הנהגה' אם כי, בניגוד לחמאס, לא הציגו את עצמם כאלטרנטיבה לאש"ף. הנהגת אש"ף, מצידה, ניסתה להגביל את השפעת חמאס באמצעות שילובה במחנה הלאומי. בימיה הראשונים של ההתקוממות היה ח'ליל אל-וואזיר (אבו ג'יהאד), ממקימי פתח, אחראי לגישושי תיאום בין ה'הנהגה' ואש"ף ובין חמאס כחלק מן הניסיון לגבש מסגרת-על משולבת למאבק – אמנם בהנהגת אש"ף. אך לאחר ההתנקשות בחייו של וואזיר ב-16 באפריל 1988 על ידי כוח ישראלי בביתו שבתוניס, בניסיון עקר להרגיע את ההתקוממות, התרחקה חמאס מה'הנהגה'. תחילה התבססה חמאס ברצועה, מחוז היווסדה. היעדר נציגים מרצועת עזה בשורות ה'הנהגה' סייע לחמאס למקם את עצמה בחזית המאבק באזור זה לצד כוחות שהיו מזוהים עם ארגוני אש"ף. כך נעשתה ההתקוממות זירת מאבק בין המחנות, ומידת ההיענות הציבורית להנחיותיהם הנפרדות נעשתה מדד להשפעתם היחסית. כתוצאה מחוסר התיאום ביניהם במקרים רבים הועברו לאוכלוסייה הנחיות לימי שבתה עוקבים. עם הזמן צמצמה חמאס את תדירות השביתות שאורגנו על ידה, כביטוי לרגישות לצורכי האוכלוסייה ולעייפות שגרמו במשולב השביתות התכופות ופעילות צה"ל נגד פעילי ההתקוממות. הזרם הלאומי, באמצעות ה'הנהגה', החרה החזיק אחריה. במקביל הלך וגדל חלקם של פעילי חמאס בתקיפות ורצח תושבים שהואשמו בשיתוף פעולה עם השלטון הישראלי.

פעילות כוחות הביטחון של ישראל צמצמה את חופש הפעולה של חמאס ברצועת עזה. הנהגת התנועה פנתה אז להעמקת אחיזתה בגדה. שם, כמו ברצועה, התבססה התנועה על המסגדים והמוסדות הדתיים המסונפים אליהם. על בסיס המוסדות הקיימים, אלה אשר במשך שנים נתמכו על ידי המונרכיה ההאשמית, הקימו פעילי התנועה רשת של מוסדות חינוך וצדקה. ראיה לאחיזתו המתרחבת של המחנה האסלאמי ברחוב הפלסטיני סיפקו תוצאות בחירות לאיגודים מקצועיים, שהתקיימו בשטחים בעידודו של המינהל האזרחי הישראלי. הבחירות הוגבלו לתחומים מוגדרים, אך תוצאותיהן העידו למעשה על שינוי מסתמן במאזן הכוחות בשטחים. בשנת 1990 כבר זכו מועמדי חמאס בבחירות לארבעה איגודים מקצועיים, שהיו עד אז מעוז בלתי מעורער של אש"ף בגדה וברצועה: איגוד העובדים וסניפי אונרר"א בעזה וברמאללה, ואגודת הסטודנטים באל-בירה. עם זאת, על פי מידת ההיענות להנחיות לפעולה שנוסחו בכרוזי חמאס, השפעתה הנצברת במהלך ההתקוממות באה לידי ביטוי בעיקר ברצועה. בגדה נותר מעמדה נחות ביחס לזה של המחנה הלאומי במשך שנים רבות, גם לאחר כשני עשורים והתפרצות נוספת של התקוממות בשטחים.

שילוב ה'הנהגה' במסגרת אש"ף המחיש את הקשר בין דור המנהיגות שצמח בשטחים להנהגה הלאומית המסורתית, החיצונית, ובין ההתקוממות בשטחים למאבק שניהלו ארגונים פלסטיניים ובראשם פתח לאורך שנים. אש"ף מיצב את עצמו בתודעה הישראלית, האזורית והבינלאומית, ובמידה מכרעת גם בזירה הפנים-פלסטינית, כגורם המושך בחוטי ההתקוממות – לפני הקלעים ומאחוריהם. אולם על הישג זה העיב כישלונם של ניסיונותיה הנשנים של הנהגת הארגון לשכנע את חמאס להצטרף למוסדותיו ול'הנהגה'. חמאס שמרה על היבדלות ארגונית, חופש פעולה מדיני ועצמאות מבצעית. הנהגתה, שלטענתה נהנתה מתמיכה ציבורית של כארבעים אחוזים, תבעה שיעור ייצוג דומה גם באש"ף. דרישה זו נדחתה על ידי הנהגת הארגון – ביטוי לחתירתה לתרגם את הישגיה המדיניים הנשפאים של ההתקוממות לנכס פוליטי בלעדי בזירה הביתית.

הזירה המדינית – מנתק להיזברות

בשלהי שנתה הראשונה של ההתקוממות, על רקע דעיכת הפן האזרחי של המאבק, נע מרכז הכובד של ההתרחשויות בזירת העימות הישראלי-פלסטיני לזירה המדינית. עוד בחודשי ההתקוממות הראשונים ערך מזכיר המדינה האמריקאי ג'ורג' שולץ כמה ביקורים באזור במטרה להפיח רוח חיים ברעיון הוועידה הבינלאומית כמסגרת למשא-ומתן על הסדר קבע בשטחים. ברוח עמדתם של ממשלים אמריקאים קודמים לגבי הייצוג הפלסטיני בשיחות גרסה היוזמה האמריקאית דיאלוג בין משלחת ישראלית

ובין משלחת ירדנית-פלסטינית משותפת. משלחת מן השטחים, שזוהתה עם סיעת פתח ב'הנהגה הלאומית', הגישה לשולץ רשימת דרישות, שמילויין על ידי ישראל נועד לאפשר את תחילת ההידברות. מכל מקום, היוזמה נדחתה על ידי ממשלת ישראל. גם הנהגת אש"ף דחתה אותה, על שום הסירוב האמריקאי לקבל את הארגון כשותף בתהליך.⁷ מחלקת המדינה הגיבה בניסוח תנאים, שקבלתם היתה אמורה לפתוח בפני אש"ף את הדלת לדיאלוג עם הממשל. העיקריים שביניהם היו הכרה בהחלטת מועצת הביטחון 242 ונטישת המאבק האלים. במילים אחרות, כדי לאפשר את תחילתו של דיאלוג פלסטיני-אמריקאי נדרש אש"ף לשנות את אסטרטגיית הפעולה שנקטו הארגונים החברים בו במשך שנים רבות, ולהעדיף את המאבק המדיני על פני דגש אופרטיבי על המאבק האלים. ובנוסף, על הנהגת הארגון היה לנסח יעד מדיני חדש, משולב: ויתור, לפחות להלכה, על חזון שחרור פלסטין המנדטורית והשלמה עם קיומה של מדינת ישראל.

במקביל גבר הלחץ מתוך השטחים על אש"ף לאמץ מדיניות פרגמטית. בשטחים הופצה תוכנית, שיוחסה לפייסל חוסייני, להקמת גוף מחוקק בן 152 חברים, שיפעל במסגרת המועצה הלאומית הפלסטינית לגיבוש מדיניות שתוביל לסיום הכיבוש הישראלי בשטחים. היה זה ביטוי מפורש להלך הרוח שהוביל את ההתקוממות ועיקרו ויתור על האפשרות שהשליטה הישראלית בשטחים וההשתלבות הפלסטינית המסיבית בשוק העבודה בישראל יהיו בסיס לתביעה לשוויון זכויות אזרחי ובהמשך הדרך להקמת מדינה אחת לשני העמים. התוכנית, שמשמעותה ויתור על חזון המדינה 'החילונית-דמוקרטית', לא עלתה כלשונה על סדר היום של המועצה הלאומית הפלסטינית ה-19, שהתכנסה באלג'יר ב-12-15 בנובמבר. אף על פי כן עמד הכינוס בסימן תמורה מדינית מתגבשת ופניית אש"ף למסלול דיפלומטי. בהחלטת הסיכום צוינה הסכמה לחלוקת הארץ לשתי מדינות על בסיס החלטות מועצת הביטחון 242 ו-338.⁸ בעקבות זאת התקיימו מגעים דיפלומטיים נמרצים, שנועדו להוביל לדיאלוג רשמי בין אש"ף ובין הממשל האמריקאי. ב-13 בדצמבר נאם ערפאת בפני עצרת האו"ם שהתכנסה בז'נבה (משום שנאסרה עליו הכניסה לארצות-הברית), ובנאומו הביע נכונות להסדר שיתבסס על החלטות מועצת הביטחון 242, 338 ו-181. הדרך להידברות בין אש"ף לממשל נפרצה למחרת, משהתחייב ערפאת להימנע מטרור "על כל צורותיו".

הנסיגה מן המחויבות האסטרטגית למאבק אלים ואימוץ העיקרון של משא-ומתן לקראת הסדר לא נועדה להשיג ויתורים ישראלים מיידיים באמצעות לחץ אמריקאי, וגם לא שיפור עמדות למען קידום 'אסטרטגיית השלבים' – כשם שטענו מטילי הספק בכנות כוונותיה של הנהגת אש"ף.⁹ תכליתה היתה חסימת דרכם של אישים מן השטחים לייצוג הפלסטיני בשיחות עתידיות. יעד ביניים, שנלווה לאימוץ האסטרטגיה

הפוליטית, היה אפוא הבטחת השפעתו של הארגון על הרכב המשלחת הפלסטינית למשא-ומתן ועל תוכנן של השיחות המתוכננות. רק כך יכולה היתה הנהגת אש"ף למנוע מיוזמות מדיניות עצמאיות מטעמה של הנהגה מקומית לצבור תאוצה ולסכל סיכוי להתקדמות לקראת הסדר, שבין היתר יעקוף את בעיית הפליטים ובתוך כך את אש"ף כמייצג התנועה הלאומית הפלסטינית בשטחים ובפזורה כאחד. אלא שמזכיר המדינה ג'יימס בייקר, בגיבוי הנשיא מובארק, אשר התגייס למשימת התיווך, תבע מאש"ף לוותר על תביעתו לייצוג בלעדי של העניין הפלסטיני כדי לאפשר את תחילתן של השיחות.

ההתקוממות הוכחה אמנם כמנוף לגיוס תמיכה ביתית באש"ף ולקידום הכרה חיצונית בארגון, אך הישגים אלה חידדו את המתח בין היעדים שהנהגת הארגון שאפה לקדם: הבטחת בלעדיותו כמייצג העניין הפלסטיני מחד גיסא, והבטחת שליטתה שלה בהתקוממות מאידך גיסא. התנערותו המוצהרת של אש"ף מן הטרור העידה על הכרה בסתירה שבין המשך המאבק האלים ובין התביעה להכרה פוליטית, ובסכנה שהמשך המאבק יכרסם בהכרה – שאמנם היתה מסויגת ומותנית – שהארגון זכה בה בעקבות הצהרת ז'נבה. במסיבת עיתונאים בפאריס במאי 1989 הכריז ערפאת על ביטול אמנת אש"ף (caduc). אלא שבזירה הביתית עדיין נזקקו הארגונים החברים באש"ף להמחשה מתמדת למחויבותם לדרך שבה הלכו לאורך שנים ולכוונתם להמשיך וללכת בה כל עוד לא הגיעו להישג מדיני/טריטוריאלי מוחשי. בשורות אש"ף עצמו התעוררה אפוא התנגדות עזה להשתלבות בתהליך מדיני שיהיה מבוסס על הכרה בישראל ועל נכונות לויתורים. השמירה על אחדות השורה בארגון עצמו וביצור מעמדו הביתי גברו על שיקולים של הכרה חיצונית, וכך סיכלו נסיגה בפועל ממעורבות ישירה במאבק האלים, במידה שתאפשר התקדמות במגעים בין הארגון ובין ארצות-הברית. לעומת זאת, גם קיפאון מדיני איים על מעמדו של אש"ף בזירה הביתית, ובפרט בשטחים – שם הלכה וגברה הציפייה לפריצת דרך שתעניק משמעות לקשיים שהיו כרוכים במאבק. הנהגת אש"ף ניצבה אפוא בפני סיטואציה מורכבת, שבה כל פעולה שהיתה עשויה ליטול את העוקץ מקריאת התיגר על מנהיגותה, אשר נשמעה בשטחים, איימה לערער את מעמדה הבינלאומי, החלש ממילא. לחילופין, היענות לדרישות שהיו תנאי לביצור מעמדה הבינלאומי איימה, כאמור, לחשוף את הנהגת אש"ף לביקורת שעלתה מתוך השטחים ומשורות הארגון עצמו. חוסר היכולת להכריע לכאן או לכאן תלווה את המנהיגות הפלסטינית הלאומית בשנים הבאות ותתבטא בשיתוק מדיני ממושך.

באותה העת העמיקו הפערים בממשלת האחדות בישראל בין גוש הליכוד בראשות יצחק שמיר, שאנשיו סברו עדיין כי ניתן יהיה להרגיע את ההתקוממות באמצעים צבאיים, ובין גוש מפלגת העבודה ובראשו שמעון פרס ויצחק רבין, שגרס הידרשות לאתגר גם באמצעים מדיניים. אנשי הליכוד סירבו בכל תוקף להשתתפות כלשהי של

אִישִׁים מִחוּץ לַשְּׁטָחִים בַּמְשַׁלְחַת פִּלִּסְטִינִית וְכֵן לִיִּצּוֹג מִזֶּרֶח־יְרוּשָׁלַיִם בְּשִׁיחּוֹת, וְעַמְדוֹ עַל כֵּךְ שֶׁנִּשְׁאָר הַבְּחִירוֹת בְּשְׁטָחִים הוּא הַיְּחִיד שִׁידוֹן. עַמְדַּת אֲנָשֵׁי הָעֲבֻדָּה, לְעֹמֶת זֹאת, הִיְתָה קְרֹבָה לְזוֹ הָאֲמֵרִיקָאִית וְהַמְצָרִית. בִּמְאִי 1989 הִצִּיג שֶׁר הַבִּיטְחוֹן יִצְחָק רֶבִין תּוֹכְנִית לְקִיּוֹם בְּחִירוֹת בְּשְׁטָחִים. תּוֹצְאוֹתֶיהֶן הָיוּ אֲמֹרוֹת לְהוֹוֹת בְּסִיס לְהִרְכַּבַּת נִצִּיגוֹת פִּלִּסְטִינִית אֲשֶׁר תִּישָׂא וְתִיתֵן עַל מִרְכִּיבִיהָ שֶׁל תְּקוּפַת מַעֲבָר שֶׁל חֲמֵשׁ שָׁנִים לְקִרְאָתָא אוֹטוֹנוֹמִיָּה. הַנְּהַגָּת חֲמָאס, שֶׁצִּיפְתָּה כִּי תּוֹצְאוֹת הַבְּחִירוֹת יִגְבוּ אֶת טַעֲנָתָה בְּדַבָּר מַעֲמָדָה הַעוֹלָה, תִּמְכָּה בַּהֲצָעָה. אֲךָ זֶה נִדְחָתָה עַל יְדֵי אֲשׁׁף, מִפְּנֵי שֶׁלֹּא כָּלֵלָה הַכֶּרֶה בּוֹ כְּנִצִּיג הַבִּלְעָדִי שֶׁל הָעָם הַפִּלִּסְטִינִי וּמַחֲוִיבוֹת יִשְׂרָאֵלִית לְהַסְדֵּר שֶׁל 'שְׁטָחִים תְּמוֹרֹת שְׁלוֹם'.¹⁰ בִּמְאָרֶס 1990 הַתְּפָרָקָה מִמְּשַׁלַּת הָאֲחָדוֹת עַל רִקְעַ לַחֵץ מִסִּיבִי מִצִּידוֹ שֶׁל מִזְכִּיר הַמְּדִינָה בִּיִּקָּר לֵאמֹץ אֶת יוֹזְמַת הַשִּׁיחּוֹת, שְׁלוּוָה בְּאִיּוֹם לְמִנוּעַ מִיִּשְׂרָאֵל עֲרַבִּיּוֹת לְהַלּוּאוֹת שֶׁנּוֹעְדוּ לְמַמֵּן אֶת קְלִיטַת גַּל הָעֲלִיָּה מִבְּרִית־הַמוֹעֲצוֹת לְשַׁעֲבָר.¹¹ הַתְּפַתְחוֹת זֶה הַמַּחֲשִׂיָּה אֶת רִגִּישוֹתָה הַגּוֹבֶרֶת שֶׁל הַמַּעֲרַכַּת הַפּוֹלִיטִית בְּיִשְׂרָאֵל לְהַתְּרַחֲשׁוּיּוֹת בְּזִירַת הָעִימּוֹת.¹²

הַדִּיאֲלוֹג הָאֲמֵרִיקָאִי־פִּלִּסְטִינִי נִקְטַע אָף הוּא. הַמְּמַשֵּׁל הִשְׁעָה אֶת הַשִּׁיחּוֹת עַל שׁוֹם סִירּוּבוֹ שֶׁל עֲרַפָּאֵת לְגִנוֹת נִיסִיּוֹן תְּקִיפָה נֶגַד יִשְׂרָאֵל שֶׁבִּיצְעָה חוֹלִיָּה שֶׁל חֲזִית הַשְּׁחָרוֹר הַפִּלִּסְטִינִית, אֲרָגוֹן שֶׁהִיָּה חֶלֶק מֵאֲשׁׁף. יוֹזְמַת הַפִּיגּוּעַ יוֹחֶסֶה לְמַשְׁטָר בַּעִירָאק. מְצָרִים, שִׁזָּה לֹא כָּבַר שֶׁבָּה וְהַשְׁתַּלְבָּה בְּלִיגָה הָעֲרַבִּית לְאַחֵר שָׁנִים שֶׁל נִידוּי בְּגִין חֲתִימַת הַסַּכֵּם הַשְּׁלוֹם עִם יִשְׂרָאֵל, הַגִּיבָה בְּנִיתוֹק הַיְּחָסִים עִם אֲשׁׁף. הַצְּהָרוֹת לּוֹחֲמִנִיּוֹת שֶׁהַשְּׁמִיעַ בְּאוֹתָהָ עֵת נִשָּׂא עִירָאק סִדָּאָם חוֹסִיִּין הַדְּגִישׁוֹ אֶת מִרְכְּזִיּוֹת הַנוֹשָׂא הַפִּלִּסְטִינִי לְעִנְיִין הָעֲרַבִּי, וְהִזִּינוּ צִיפִּיּוֹת בְּקֶרֶב תּוֹשְׁבֵי הַשְּׁטָחִים כִּי עִירָאק תִּחּוֹלַל פְּרִיצַת דֶּרֶךְ בְּמִבּוֹי הַסַּתּוֹם. צִיפִּיּוֹת אֵלֶּה הַתְּגַשְׁמוֹ, אִם כִּי לֹא דוּקָא בְּאוֹפֵן הַמְּקוּוֹה.

הַשְּׁתִּרְכוֹת הַתְּהַלִּיךְ הַמְּדִינִי הִנִּיעָה הַתְּקִרְבוֹת בֵּין אֲשׁׁף לְעִירָאק. נִצִּיגֵי הָאֲרָגוֹן נָטְלוּ חֶלֶק בַּפְּסָגָה הָעֲרַבִּית בְּבִגְדָד, בִּמְאִי 1990, וּבְרָאשׁ סִדֵּר יוֹמָה הָעֲלִיָּה לְיִשְׂרָאֵל מִרְּפּוֹבְלִיקוֹת בְּרִית־הַמוֹעֲצוֹת לְשַׁעֲבָר. הַמַּשְׁטָר הָעִירָאקִי הַבִּטִּיחַ סִיּוֹעַ לֵאשׁׁף לְשֵׁם הַמַּשָּׁךְ הַהַתְּקוֹמָמוֹת וּכְבִּיטּוֹי לְהַתְּקִרְבוֹת הוֹעֲבָרוּ לְבִגְדָד מִטּוֹת וּכּוֹחוֹת שֶׁל אֲשׁׁף מִתִּימָן, אֲלִג'ִּירִיָּה וִירֶדֶן. הַזְּדִהוֹת הַצִּיבוֹר הַפִּלִּסְטִינִי בְּשְׁטָחִים, בְּלִבָּנוֹן וּבִירְדֵן עִם הַפִּלִּישָׁה הָעִירָאקִית לְכוּיִית, שֶׁהַחֲלָה ב־2 בְּאוֹגוֹסֶט 1990, בּוֹטָאָה בַּהֲפָגְנוֹת סוּעֵרוֹת. דּוֹבְרֵי אֲשׁׁף הוֹבִילוּ אֶת הַקּוֹ הַמַּתְּלָהִם. בְּרִם, הַתְּמִיכָה הַמוֹפָּגַת בַּעִירָאק עֲשֵׂתָה אֶת אֲשׁׁף מִטָּרָה לְבִיקוֹרַת נּוֹקֶבֶת מִצִּידָן שֶׁל מְדִינּוֹת עֲרַבִּיּוֹת. מַעֲרַפָּאֵת נִשְׁלָלָה זְכוֹת הַנְּאוּם בְּפָנֵי מְלִיאַת הַפְּסָגָה הָעֲרַבִּית, שֶׁהַתְּכַנְסָה בְּקִהִיר יָמִים סְפוּרִים לְאַחֵר הַפִּלִּישָׁה. הַמְּדִינּוֹת שֶׁהַתְּקוֹמָמוֹ עַל הַמַּהֲלָךְ הָעִירָאקִי לֹא הַסְתַּפְּקוּ בְּרִטּוֹרִיקָה. נִצִּיגֵי אֲשׁׁף וּפְעִילֵי הָאֲרָגוֹנִים הַשּׁוֹנִים גּוֹרְשׁוּ מִמְּדִינּוֹת הַמַּפְרָץ. סִנְקִצִּיּוֹת כְּלָכְלִיּוֹת חֲרִיפּוֹת הוֹטְלוּ עַל הָאֲרָגוֹן. אִיסוֹף הַכְּסָפִים לְמַעַן אֲשׁׁף וְתוֹשְׁבֵי הַשְּׁטָחִים נִעְצָר. בִּינוֹאֵר 1991 יִצָּאָה קוֹאֲלִיצִיָּה שֶׁהוֹבִילָה אֲרָצוֹת־הַבְּרִית בַּמַּתְּקָפָה נֶגַד עִירָאק. בְּזִמָּן הַמַּלְחָמָה הוֹטַל עוֹצָר עַל הַשְּׁטָחִים וְנִמְנָעָה

לחלוטין יציאת פועלים לעבודה בישראל. כל אלה החריפו את המצוקה בשטחים.¹³ ואולם גם אם המוטיבציה להסלמת המאבק עלתה עם פרוץ המלחמה במפרץ, היא רוסנה על ידי הסגר ועל ידי החשש מתגובה ישראלית קשה.

משבר המפרץ דירבן מאמץ דיפלומטי לייצוב המזרח התיכון, בין היתר ובפרט, באמצעות קידום הסדר ישראלי-ערבי. ממשל בוש, בעצה אחת עם נשיא ברית-המועצות מיכאיל גורבצ'וב, כביטוי לסולידריות של תום המלחמה הקרה, פעל לכינוס ועידה אזורית. על רקע בידודו המדיני של אש"ף, לבד מהעייפות הנצברת מהמחיר בחיי אדם ובתשתיות שגבה העימות עם ישראל, התחדדו חילוקי הדעות בין הנהגת הארגון היושבת בתוניס ובין אישים מובילים בשטחים. אלה תבעו מהנהגת אש"ף להגמיש את עמדתה לגבי הרכב הנציגות הפלסטינית, כך שתובטח השתתפותה בשיחות. בהתאמה לדרישה אמריקאית (ולמרות התנגדות החזית העממית והחזית הדמוקרטית) אישר הוועד הפועל של אש"ף את ההשתתפות של נציגות מהשטחים בוועידה המתוכננת כחלק ממשלחת פלסטינית-ירדנית. נוסחה זו, שאמנם נדחתה בעבר, איימה על אש"ף פחות מן האפשרות שמשלחת עצמאית מן השטחים תייצג את העניין הפלסטיני.

איגוף כוחות הפנים על ידי כוחות החוץ

הוועידה הבינלאומית לשלום במזרח התיכון, שהתכנסה במדריד בסוף אוקטובר 1991, היתה אות לפתיחת שיחות דו-צדדיות בין ישראל ובין מדינות ערביות ודיונים רב-צדדיים על נושאים שעל סדר היום האזורי. המגעים בין ישראל לנציגות הפלסטינית התנהלו כמתוכנן במסגרת השיחות בין המשלחת שבראשות מזכיר הממשלה אליקים רובינשטיין לבין המשלחת הירדנית. אש"ף לא שותף רשמית בתהליך, אם כי היה מעורב בשיחות באמצעות מגעיו השוטפים עם הנציגים מן השטחים, שצורפו למשלחת הירדנית. השיחות התמקדו בנושאים טכניים, פרוצדורליים, ולמעשה הובילו לשום מקום. יותר מכל שיקפה התנהלותן את עוצמת החשדות ההדדיים ואת הפער בין החזון הפלסטיני ובין החזון הישראלי לגבי הסדר.

הנציגים מן השטחים חתרו לניסוח הבנות, שיקלו את הנטל שהעיק על תושבי השטחים ויבטיחו את הקשר בין מחוות מיידיות ובין הסדר קבע עתידי. המשלחת הישראלית, מצידה, נמנעה מדיון בנושאים של מהות. לכן טענו דוברי המשלחת הפלסטינית, כי מבחינת ממשלת הליכוד היוו השיחות אמצעי למסד את המצב הקיים ולגייס לגיטימציה להמשך האחיזה בשטחים. הנהגת אש"ף חששה אמנם מן האפשרות שבשלב כלשהו בשיחות יעלה בידי המשלחת מן השטחים להגיע להבנה עם המשלחת הישראלית, אך מכיוון שמבחינתה היו שיחות וושינגטון בראש וראשונה אמצעי לחידוש הדיאלוג עם הממשל האמריקאי, גם היא תמכה בהמשכן. על אף חולשתו המדינית

והפיצול בשורותיו עדיין נותר אש"ף סמלם של שאיפה ומאבק לאומיים. לכן היתה ברכתו הכרחית לנציגות מן השטחים, כדי שזו תוכל לתרגם את מעמדה המתחזק בזירה הביתית והבינלאומית להשפעה פוליטית מעשית. מאידך גיסא, בד בבד חתרה המשלחת מן השטחים להרחבת השפעתה על קבלת ההחלטות באש"ף. לפיכך נעשו שיחות וושינגטון זירת מאבק בין כוחות 'הפנים' ובין ההנהגה הלאומית הפלסטינית שמושבה בתוניס.

בדצמבר 1992 הופסקו השיחות. העילה המיידית להפסקתן על ידי הנציגות הפלסטינית היתה גירושם של יותר מארבע מאות פעילים ומנהיגים אסלאמיים, רוב רובם אנשי חמאס, מרצועת עזה ללבנון בתגובה לחטיפתו ורציחתו של חייל ישראלי. המשלחת הפלסטינית התנתה את חזרתה לשולחן הדיונים בהחזרת המגורשים לאלתר לביתם. הנהגת אש"ף נקטה גישה מרוככת יותר וצידדה בחידוש השיחות בתמורה להבטחה להחזרה הדרגתית של המגורשים. ניצחון מפלגת העבודה בבחירות לכנסת ביוני 1992 שיקף את אכזבתו של הציבור הישראלי מן הדרך שבה התמודדה ממשלת הליכוד עם ההתקוממות הנמשכת. במסע הבחירות של מפלגת העבודה הודגשה הכוונה לקדם הסכם ביניים בשטחים. משמעותית בהקשר זה היתה הבטחתו של רבין "להוציא את עזה מתל אביב", ששיקפה הכרה בתמיכה הציבורית הגוברת ברעיון 'עזה תחילה'. כדי לאפשר את חידוש השיחות הנחה יצחק רבין, אז ראש ממשלה ושר ביטחון, את הסרת האיסור על הידברות עם אישים מהשטחים הקשורים לאש"ף.

הסכמת ממשלת ישראל לשיחות עם משלחת מן השטחים בראשות פייסל חוסייני שכנעה את הנציגות הפלסטינית לשוב אל שולחן הדיונים. בלחץ מצרי, בריטי ואמריקאי, אשר לווה בהבטחה לחידוש הסיוע הכלכלי ממדינות המפרץ, העניק ערפאת אישור להשתתפות של הנציגות הפלסטינית בסבב השיחות הבא. אלא שהדיונים, שהתחדשו באפריל 1993, לא הביאו עמם כל בשורה. המשלחת הפלסטינית דחתה טיוטת הסכם ביניים, שהונחה על שולחן המשא-ומתן על ידי ממשל הנשיא קלינטון, בטענה כי היא קרובה ביותר לעמדה הישראלית – אשר בה לא חל שינוי מהותי בעקבות כינון ממשלה בראשות מפלגת העבודה. קושי נוסף לקדם הבנה נבע מתביעתו של ערפאת להעלות על סדר היום את ירושלים, למרות החשש שהביעו נציגי המשלחת הפלסטינית כי דיון בנושא יעלה את השיחות על שרטון. ואכן, כחודש לאחר שחודשו שוב הגיעו השיחות למבוי סתום. ערפאת הצהיר על השעייתן. הנהגת אש"ף ובפרט הנהגת פתח היו במצב שבו הן הצלחת שיחות וושינגטון והן כישלונן היו מערערים את מעמדן. התקדמות לקראת הסכמה ישראלית-פלסטינית היתה נזקפת לזכותה של המשלחת מן השטחים. ואילו הפסקת השיחות ללא תוצאות היתה אמורה לדחות לעתיד הרחוק מן העין את תרגום ההכרה האמריקאית באש"ף להישג מדיני מוחשי. וברקע המשיכה תנועת חמאס במאמציה להסלים את ההתקוממות: באמצעות החרפת

העימות ביקשה הנהגת התנועה למנוע מאש"ף את האפשרות לקטוף את פירות המהלך המדיני שביצעה הנהגתו בתום שנת ההתקוממות הראשונה. בניסיון לבלום את הסחף הורה ערפאת על האצת מגעים בלתי־רשמיים, שהתנהלו באוסלו בין נציגי אש"ף ובין נציגות ישראלית.¹⁴

רעיון השיחות החשאיות עלה לראשונה בפגישה בין טרייה לארסן מה־Norwegian Institute for Applied Social Research ובין ד"ר יוסי ביילין, אז סגן שר החוץ בממשלת ישראל. גם הנשיא מובארק תמך ברעיון. ההסכמה הישראלית לשיחות הונעה בצורך לגבש אלטרנטיבה לערוץ הרשמי החסום וחשש ממשבר ביחסים עם ארצות־הברית עקב הקיפאון. השיחות, שקיומן נשמר בסוד מפני המשלחות לשיחות הרשמיות שהשתרכו בווינגטון במקביל, החלו בדצמבר 1992 ונוהלו בחסות משרד החוץ הנורווגי. נדונו בהן תיאום כלכלי בין ישראל לשטחים וכן הזכויות ותחומי האחריות שיימסרו לרשות פלסטינית זמנית, לכשתוקם. ערפאת, שראה בשיחות דרך אפשרית לחידוש הדיאלוג עם ארצות־הברית, העניק להן את ברכתו למרות הסיכון הברור שהיה כרוך בהכרה דה־פקטו בישראל בתמורה לתועלת בלתי מובטחת. חשאינותו של ערוץ אוסלו הבטיחה לערפאת ולמקורבים לו למצער חופש מלחצים אזוריים ופנים־ארגוניים: ממשלות ערביות וגורמי אופוזיציה בשורות אש"ף. במאי 1993 הציעה המשלחת הישראלית לערפאת דריסת רגל בעזה, ברוח רעיון 'עזה תחילה'. ערפאת הגיב בתביעה לאחיזה גם בגדה והציע נוסחה ל'עזה ויריחו תחילה'. רבין, שכמו ערפאת הוטרד מן ההסלמה במאבק האלים בשטחים, משליטתו המתרופפת והולכת של אש"ף במהלך ההתקוממות, ומהשפעתו הגוברת של הזרם האסלאמי, קיבל את ההצעה הנגדית. מקור נוסף לדאגה היה המבוי הסתום שהתהווה בשיחות שנוהלו בווינגטון בין ישראל לסוריה, על רקע הסירוב הישראלי העקרוני לנסיגה כוללת מרמת הגולן. הצורך להניע את התהליך המדיני קדימה בכל זאת הסיט את תשומת הלב הישראלית לערוץ אוסלו.

המשלחות ניסחו הצהרת עקרונות בדבר הסדרי ביניים של ממשל עצמי (עם אש"ף) בשטחים. התוכנית שרטטה קווים לתהליך הדרגתי, שיימשך תקופה שלא תעלה על חמש שנים ויוביל להסדר קבע על בסיס החלטות מועצת הביטחון 242 ו־338. במסמך פורטה תוכנית לנסיגת ישראל בשלב ראשון מרצועת עזה ומאזור יריחו ולהקמת רשות לשלטון עצמי בשטחים, שתכלול מינהלות לחינוך, בריאות, רווחה, מיסוי ותיירות, ונוסחה תוכנית לקיום בחירות לרשות הפלסטינית ביולי 1994. עקרונות אלה נועדו להוות מסגרת להכשרה פסיכולוגית ופוליטית לדיון בהסדר קבע. שלב זה היה אמור להתחיל בחלוף שנתיים לחתימה על מסמך העקרונות. מלאכת הניסוח הושלמה ב־20 באוגוסט 1993. בימים הבאים דלפו לעיתונות הישראלית ידיעות בדבר השיחות ותוכנן.

ערפאת חשש כי העקרונות המוסכמים יעוררו מחלוקת חריפה בשורות אש"ף ואולי אף יביאו לפיצול בשורת הנהגת פתח עצמה. אלא שהכורח לשמור על רלוונטיות לתהליך המדיני הכתיב השלמה עם מדינת ישראל, לפחות במוצהר. על כן סטה ערפאת מהתנהלותו המסורתית, שהתמקדה במאמץ לתרגם את התמיכה הפלסטינית הביתית באש"ף ואת התמיכה הבין-ארגונית בפתח להכרה בינלאומית, ואימץ מדיניות שהתמקדה במאמץ לתרגם הכרה בינלאומית לתמיכה ביתית ובין-ארגונית בפתח. ב-13 בספטמבר 1993, בושינגטון, חגג הזרם המרכזי של אש"ף את ההכרה הישראלית בו כנציג הלגיטימי היחיד של ישות פוליטית הזכאית להגדרה עצמית ולריבונות טריטוריאלית. 'הצהרת העקרונות נחתמה רשמית בטקס על מדשאת הבית הלבן, שסימל את תחילתו של פרק חדש בתולדות התנועה הלאומית הפלסטינית והסכסוך הישראלי-פלסטיני.¹⁵

ההתקוממות השנייה

הבשלה

הרשות הפלסטינית נחנכה ביריחו ובעזה ביוני 1994 על בסיס הסכם שנחתם בין ממשלת ישראל ובין אש"ף.¹⁶ בספטמבר 1995 נחתם בין הצדדים הסכם אוסלו II, שהתמקד בתוכנית להעברה הדרגתית של שטחים לשליטה פלסטינית ובמתכונת לבחירות למועצה המחוקקת הפלסטינית. כן הוסכם שמשא-זומתן על הסדר הקבע יחל לא יאוחר מ-4 במאי 1996.¹⁷ הבחירות התקיימו בינואר 1996. תוצאותיהן, הצפויות יש לומר, העניקו לפתח את השליטה במועצה המחוקקת. הבחירה בפתח, בהמשך לגלי השמחה שעורר בואה של הנהגת התנועה לשטחים, ביטאה הכרה נרחבת בה כזו אשר הובילה את התנועה הלאומית הפלסטינית להישגה ההיסטורי, ולפיכך כראויה וזכאית לאייש את ההנהגה שתפעל למימוש ההבטחה הגלומה בו. ערפאת מונה ליו"ר הרשות. על הרשות – שהיתה בפועל שלוחה של אש"ף – הוטלה בניית התשתית למדינה הפלסטינית העצמאית. את המשימה הזאת, על היבטיה הכלכליים, החברתיים והמדיניים המורכבים, היה על ההנהגה הפלסטינית הוותיקה לקדם תוך כדי מאבק מתמיד על מעמדה. לא זו בלבד שהמדיניות הישראלית כלפיה שיקפה ספק באשר ליכולתה, שלא לומר נכונותה לאמץ דפוסי פעולה ויעדים חדשים, אלא שלמן יומה הראשון נאלצה הנהגת פתח שבראשות הרשות להתמודד, לצד התמיכה העממית בה, עם אופוזיציה לוחמנית מבית. היריבות הפנים-פלסטינית, אשר עלתה אל מעל לפני השטח במהלך ההתקוממות הראשונה, היא שתעצב בשנים הבאות את היחסים בין הרשות ובין תושבי השטחים, ובינה ובין ישראל. בין היתר הביאה הדינמיקה שנוצרה בזירה הישראלית-פלסטינית לכך שהדיונים על הסדר קבע לא החלו במועד המתוכנן.

הסכמי אוסלו כללו הנחיות קונקרטיות לפעולה, שנועדו לשרת יעד אמורפי ביסודו – בניית אמון הדדי, אשר בלעדיו לא יהיה אפשר לגשת לדיון בסוגיות הסדר קבע. את האמון ההדדי קיוו הנהגות שני הצדדים לבסס לאורך זמן ובהדרגה, באמצעות פעולה כמפורט בהסכמים. ואולם כל צד חתם על ההסכמים מתוך ציפייה לשינוי מיידי במדיניות זולתו. מבחינת ישראל, הפסקת המאבק האלים היתה אמצעי בונה אמון ראשון במעלה. שינוי באסטרטגיית המאבק היה אמור להעיד על תמורה בתכליתו,

ולכן הפסקת אש מוחלטת היתה מבחינת ממשלות ישראל – זו שאישרה את הצהרת העקרונות ואלה שבאו בעקבותיה – תנאי למילוי חלקה בהסכמים. הפלסטינים, מצידם, ציפו לצעדים שימחישו כוונה ישראלית לנסיגה נרחבת, אם לא כוללת. עצירת הבנייה בשטחים ופינוי התנחלויות נועדו להצדיק ולעודד את נטישת המאבק האלים, לאחר שנים שבהן היה במוקד האסטרטגיה של אש"ף והדבקות בו היא שהעניקה לפתח את מעמדה הבין-ארגוני הבכיר. בה בעת הגדירה התלות בין המצופה מישראל ומהרשות הפלסטינית את הגזרה שבה יכלו גורמי אופוזיציה לחבל בתהליך המדיני וכך גם לקעקע את אושיות הרשות. ארגוני הזרם האסלאמי – הזרוע הצבאית של חמאס עזי א-דין אל-קסאם והג'יהאד האסלאמי – גייסו את ישראל, וביתר דיוק את תגובותיה השגורות לפיגועים, למערכה נגד התהליך והרשות. המאבק שהמשיכו לנהל מילא תפקיד מכריע בהפרכת התקוות שתלו שני הצדדים בהסכמי אוסלו. אכזבות הדדיות, שנצברו ככל שחלף הזמן והתרחק מן החתימות החגיגיות על ההסכמים, כירסמו באמון המועט שאיפשר את עצם החתימה עליהם ובנכונותם המסויגת ממילא של שני הצדדים לשלם את המחירים שהיו כרוכים בפעולה על פי המתחייב מהם. הסכם אוסלו II כבר נחתם על רקע ויכוח ער בישראל באשר לתבונה המדינית והביטחונית שבהעברת שטחים לשליטת הרשות. את הויכוח עוררו פיגועים, ובפרט פיגועי התאבדות אשר מאז 1994 שולבו ברפרטואר המבצעי של חמאס.¹⁸ ליבו אותו הצהרות שהשמיעו דוברים פלסטינים מעת לעת, לרבות ערפאת, ולפיהן תהליך השלום לא נועד אלא להיות צעד בדרך לשחרור פלסטין כולה. ומנגד, שאלת ההתנחלויות הישראליות בשטחים, שהרחבתן נמשכה, עלתה על סדר היום הפלסטיני במלוא עוצה והיותה סיבה או עילה – אין דרך, ולא טעם, לנסות ולהבחין בין המניעים – להמשך הפיגועים. בניסיון לחלץ את התהליך המדיני מן המבוי הסתום שאליו נקלע ניסחו יוסי ביילין, אז סגן שר החוץ בממשלת ישראל, ומחמוד עבאס, אז סגנו של יו"ר אש"ף ערפאת, הצעת הסדר מפורטת – "מסמך הבנות להסכם קבע בין ישראל והארגון לשחרור פלסטין". המסמך, שלא נחתם רשמית, זכה להד ציבורי הן בישראל והן בשטחים, אך לא הניע דיון מעמיק, תכליתי, וכל שכן ישראלי-פלסטיני משותף, בפרטיו.

עדות דרמטית וכאובה לקשיים שהיו ועוד יהיו כרוכים בניסיון להניע את התהליך המדיני היה רצח ראש ממשלת ישראל יצחק רבין ב-4 בנובמבר 1995. הרוצח היה פעיל במחנה הימין הקיצוני הישראלי, שהתנגד נחרצות למסירת שטחים לידי הרשות. הממשלה בראשות שמעון פרס, יורשו של רבין, דחתה את מסמך ביילין-עבאס, בבחינת הודאה בכך שרחוק היום שבו יהיה אפשר לגשת לדיון בהסדר קבע. ממשלה זו העבירה אמנם בתחילת 1996 חמש ערים מרכזיות בגדה לשליטת הרשות, אם כי עקב גל פיגועי התאבדות דחתה לעת ההיא את צירוף העיר חברון למהלך. ביוני 1996

הורכבה בישראל ממשלה בראשות בנימין נתניהו, לאחר מערכת בחירות שבה תפס הטרור האסלאמי את ראש סדר היום. בספטמבר 1991 החרף המשבר בין ישראל לרשות. בעקבות פתיחת פתח במנהרת הכותל שבקר הר הבית, על פי הוראת ראש הממשלה נתניהו, פרצו מהומות בירושלים. המהומות וההתנגשויות בין מפגינים לבין חיילי צה"ל התפשטו לאזורים נוספים בגדה המערבית וברצועת עזה, וגבו עשרות חללים ישראלים ופלסטינים. בינואר 1997, בעקבות לחצו של ממשל קלינטון לחדש את התהליך, הסכימו מחדש ראש הממשלה בנימין נתניהו ויושב-ראש הרשות יאסר ערפאת על הסגת כוחות צה"ל מחברון. באוקטובר 1998 שבו והסכימו ישראל והרשות על היערכות מחודשת של כוחות צה"ל בגדה ועל שחרור אסירים פלסטינים מבתי הכלא בישראל.¹⁹ צה"ל נסוג בכמה אזורים בגדה, אך המגעים בין הצדדים שוב הושעו בעקבות גל פיגועים. בתוצאות הבחירות לכנסת ב-1996 אפשר היה לראות הישג לחמאס.²⁰ אלא שבבחירות הבאות לכנסת, במאי 1999, על רקע הקיפאון הנמשך בזירה הישראלית-פלסטינית ובהידברות בין ישראל למדינות ערביות, שהחלה בעקבות החתימה על הצהרת העקרונות להסדרי ביניים, שוב הרכיבה מפלגת העבודה את הממשלה. תנודות אלה בהעדפותיו האלקטורליות של הציבור הישראלי העידו על חיפוש אחר תשובה כל שהיא לאלימות הפלסטינית הגואה, ובכלל זאת אחר פריצת דרך מדינית, יותר מאשר על תמיכה עקרונית ועקבית בקו הבלתי מתפשר שהוביל הליכוד או במדיניות הפשרה שייצגה מפלגת העבודה.²¹

ההסלמה בפיגועים התרחשה בהדרגה ובגלים שנרשמו בצמוד לאירועים שחמאס והג'יהאד האסלאמי ראו עצמם מחויבים להגיב להם. בכלל אלה היו מגעים בין ישראל ובין הרשות לגבי הסכם אוסלו II או דיונים לקראת הבחירות למועצה המחוקקת. ההידברות בין ישראל ובין הרשות, גם אם היתה רחוקה מלהבטיח התקדמות לקראת פשרה היסטורית, הציבה אתגר אסטרטגי בפני הזרם האסלאמי ובפרט בפני חמאס: הצטרפות לדרך שהתוותה הרשות היתה אמורה לכרסם בתכלית קיומה הרעיונית והארגונית כאחת לעומת זאת, גם הישארות באופוזיציה היתה בעייתית. עם הקמת הרשות הועם זוהרה של דרכה המדינית של התנועה, ובשטחים ניכרה ירידה בתמיכה בה. על הנהגתה היה לאתר דרך שבאמצעותה תוכל להיות את רישומה על הזירה הפלסטינית. על רקע זה נבעו בקיעים באחדות השורה בין הנהגת חמאס המקומית, שבהנהגת שייח' אחמד יאסין, ובין אגף חוץ של התנועה, שמושבו בירדן ובדמשק.²² ההנהגה המקומית שאפה להגיע להבנה עם הרשות כדי ליצור תנאים, שבמסגרתם תוכל לפתח את תשתיתה האזרחית וכך להמשיך במסע לכיבוש לבבותיהם של תושבי השטחים. הרשות, מצידה, חתרה להסדרת יחסיה עם חמאס כדי ליצור תנאים להמשכו של התהליך המדיני וכך גם להמשיך לבסס את מעמדה הביתי והבינלאומי. מנהיגי חמאס שבפזורה, לעומת הנהגת התנועה המקומית, נקטו קו קשוח. הם אלה שהובילו

את ניסיונה של חמאס להקים קואליציה של ארגוני סירוב – מהלך שכשל על רקע האשמת ארגוני שמאל את חמאס כי מאבקה בישראל ונגד תהליך אוסלו אינו נחוש דיו. הם אלה שעודדו את הזרוע הצבאית של התנועה להתמיד במאבק אלים וגם הכריעו נגד השתתפות התנועה בבחירות למועצה המחוקקת. מסעות פיגועים העידו בעת ובעונה אחת הן על מגבלות השפעתה של הרשות על גורמי אופוזיציה, והן על מגבלות השפעתה של הנהגת חמאס המקומית על פעילי הזרוע הצבאית של התנועה. ב-1994, לאחר תקרית שבה פתחו שוטרים פלסטינים באש על מפגיני חמאס, הגיעו הצדדים להבנה בדבר הצורך להימנע ממאבק ישיר ביניהם. חמאס אף הכירה בסמכותה הבלעדית של המשטרה הפלסטינית לשאת נשק בציבור בעזה, אם כי סירבה להרחיב את ההסכם גם לגדה. בקיץ 1997, בעקבות מאמץ של הרשות להחלשת מעוזה העיקרי של חמאס – מוסדות רווחה וחינוך – יזמה הנהגת חמאס בשטחים הצעה להפסקת אש. ישראל הגיבה לרעיון בביטול, והוא נדחה גם על ידי הזרוע הצבאית של חמאס עצמה.

אחריות האופוזיציה למרב הפיגועים לא המעיטה מן התחושות הקשות שעורר הטרור בישראל. התגובה הישראלית לפיגועים ולכשל של הרשות למונעם תרמה את תרומתה – הצפויה, יש לומר – למכשולים שניצבו בדרכו של התהליך המדיני: נוסף לדחיית יישומן של תוכניות לפינוי שטחים על ידי ישראל הושעו מגעים בין ישראל לרשות; הוטל עוצר בתדירות גבוהה על אזורים נרחבים ולעתים הושת על השטחים סגר גורף. כניסתם של פועלים פלסטינים לעבודה בישראל הוגבלה ולפרקים נחסמה לחלוטין. במחצית השנייה של שנות התשעים ידעה הכלכלה הפלסטינית צמיחה, אם כי צעדים שנקטה ישראל בתגובה לפיגועים האטו את המגמה.²³ סגר מקיף ונמשך על השטחים היה הסיבה לעליית שיעור האבטלה לעשרות אחוזים. קשיים הורגשו בעיקר ברצועה, הנעדרת תשתית כלכלית משלה, ובמיוחד ניזוק הסקטור שעיקר פרנסתו על יצוא חקלאי לישראל. אלא שהזעם העממי הופנה לא נגד חמאס, כי אם נגד ישראל ובפרט נגד הרשות. מאבק נחרץ בגורמים לוחמניים היה אמור למנוע, או לפחות להאט, את הפיחות הזוחל בתדמיתה של הרשות בעיני הממסד הפוליטי והציבור בישראל. ואכן, בעקבות לחץ שהפעילו ישראל והממשל האמריקאי על הרשות ננקטו על ידה צעדים להחלשת התשתית הצבאית של חמאס והג'יהאד האסלאמי. אלא שמודעות הרשות למעמדה הביתי הרעוע הנחתה גישה הססנית, שלא כרסמה במוטיבציה וביכולתם של גורמים לוחמניים להסלים את העימות ולכן לא תרמה לשיפור תדמיתה הבינלאומית.

יתר על כן, מלחמתה של הרשות בטרור – מוגבלת ככל שהיתה – הצטיירה כמדיניות שנועדה לשרת את האינטרס הישראלי ללא תמורה הולמת ולכן הצטרפה ליתר הסיבות, שבגינן הלך והתעצם הניכור בינה לבין תושבי השטחים. המשותף לנושאי

דגל המחאה נגד הרשות מן המחנה האסלאמי הרדיקלי ומן המחנה הלאומי, לרבות גורמים מקומיים המזוהים עם פתח, היה שיוכם לדור שהוביל את ההתקוממות, אשר הסתכמה בתהליך מדיני ובהקמת הרשות שדחקה אותם ממרכז המערכת הפוליטית בשטחים. שכבה צרה של אנשי הרשות ומקורבים להם נהנו מגישה למשאבים, שהוזרמו לשטחים במטרה לבסס בהם תשתית כלכלית, וצברו עושר. הציבור הרחב, לעומת זאת, נותר מאחור. פרט לכשל המוכח לממש את ההבטחה שנולתה לתהליך המדיני ולשימוש לא נאות בכספי התרומות, את הביקורת על הרשות ליבו פגיעה שיטתית בזכויות אזרח, כשל לקדם דמוקרטיזציה, והשתקת קריאות להנחלת נורמות ליברליות ומינהל תקין. ובהיעדר עדויות מוחשיות לתועלת שעשו היה להניב המשך התהליך המדיני לתושבי השטחים, התקשתה הרשות לגייס ייפוי כוח ציבורי למאבק נחוש באופוזיציה האסלאמית, על יכולותיה המבצעיות ותשתיתה האזרחית המתרחבת.

מטבע הדברים, ישראל והרשות היו חלוקות באשר לגורמי הקיפאון המדיני. בספטמבר 1997 פירסמה ממשלת ישראל רשימת תחומים שבהם הופרו הסכמי אוסלו על ידי הפלסטינים. ברשימה הישראלית, שהתמקדה בנושא הטרור, נכללה דרישה מהרשות להכריז את התשתית הצבאית של כלל הארגונים והפלגים הפלסטיניים, ובפרט את התשתית האזרחית של תנועת חמאס. הרשות הגיבה ברשימה משלה, שהתמקדה בנושאי רווחה וכלכלה. נכללה בה דרישה להעברת כספי המיסים שגבתה ישראל בשביל הרשות ואשר הוקפאו בתגובה לפיגועים. דרישות נוספות היו הסרת מגבלות על יצוא חקלאי מהשטחים ואישור להשלמת בניית נמל ימי ושדה תעופה ברצועת עזה. כן דרשה הרשות כי ישראל תשחרר אסירים פלסטינים, ובמיוחד תבעה את עצירת בניית ההתנחלויות בשטחים.²⁴ הרשימות שיקפו פרספקטיבות מנוגדות לגבי הזיקה בין המאבק הפלסטיני האלים ובין התהליך המדיני. בראייה ישראלית הטרור היה הסיבה לקיפאון. בראייה פלסטינית, לעומת זאת, מדיניותה של ישראל ובפרט התגובות לפיגועים הניעו את האלימות. מתסכלת במיוחד לרשות היתה אי-יכולתה של ישראל להכיר בכך שהפיגועים נועדו לפגוע בסיכוי להבנה בין הצדדים. בכל מקרה, התפתחויות הקשורות במאבק הפלסטיני האלים – פיגועים מחד גיסא ותגובות ישראליות מאידך גיסא – המחישו את חולשת הבסיס לבניית אמון הדדי.

חוסר היכולת להחיות את התהליך המדיני על פי התקדמות שלבית ובכפוף למילוי דרישותיו של שלב קודם הנחה ניסיון לקדם הסדר במנותק מתהליך אוסלו. בספטמבר 1999 נפגשו בשארם א-שייח' ראש הממשלה הנכנס אהוד ברק ויו"ר הרשות ערפאת, וגיבשו לוח זמנים ליישום הסכמים חתומים ולחידוש השיחות על הסדר קבע.²⁵ פסגה זו הסתיימה בלא פריצת דרך. ביולי 2000 נפגשו שני המנהיגים שוב, הפעם בנוכחות הנשיא קלינטון. הדיונים, שהתקיימו בקמפ דייוויד, הסתיימו בלא שהושגה הבנה. זו היתה תוצאתן הבלתי מעורערת של השיחות, גם אם הגרסאות השונות לגבי ההצעות

שהונחו כביכול על שולחן הדיונים, על ידי ישראל, הרשות והממשל האמריקאי, נותרו נושא לוויכוח.²⁶ בראייה ישראלית, הוויתורים שעל פי המדווח הוצעו לפלסטינים היו מרחיקי לכת וגורפים. אלא שוויתורים אלה – מעבר לחוסר ההסכמה בין הגרסאות השונות לגבי היקפם – היו רחוקים ממה שערפאת היה מוכן ויכול להסכים לו. בכל מקרה, הם היו רחוקים ממה שהוא היה נכון לקבל בתמורה להתחייבות לסיום הקונפליקט, דרישה שהיתה ונותרה לגבי ישראל תנאי בל-יעבור להסכם על הסדר קבע. קבלת הצעתו של ברק לגבולות קבע בין ישראל ובין המדינה הפלסטינית היתה מותירה בשליטת הרשות שטח ללא רציפות טריטוריאלית, וכתוצאה מכך רווי קשיים אדמיניסטרטיביים וכלכליים. קבלת הדרישה הישראלית בנושא הפליטים היתה מותירה מחוץ לתמונה את הפלסטינים שבפזורה. מן הפרספקטיבה של הרשות הפלסטינית, כל פשרה בנושא זה היתה עלולה לערער עוד את מעמדה בזירה הביתית. יתר על כן, נציגי הרשות הגיעו לפגישת הפסגה ללא גיבוי בין-ערבי, ולכן ללא מנדט לווייתורים מהותיים בכל נושא.²⁷

שבועות מספר לאחר הפסגה שכשלה התייצבה הרשות בחזית ההתקוממות השנייה, שכמו ההתקוממות הראשונה, התלקחה בעקבות אירוע מקומי שהציף מתח אצור. להבדיל משרשרת ההתרחשויות שבישרה את פרוץ ההתקוממות הראשונה, פוטנציאל ההתלקחות שנקשר לאירוע שהצית את האש – ביקור ראש האופוזיציה אריאל שרון על הר הבית בשלהי ספטמבר 2000 – היה ברור גם ללא קשר להתרחשויות שהוא היווה להן יריית פתיחה. מהומות שפרצו בשטחים התפתחו להתנגשויות בין מפגינים לכוחות הביטחון הישראליים. בתקופה שבין סיומה של ועידת קמפ דייוויד ובין התפרצות ההתקוממות, בעת שהרשות התמקדה בגיוס תמיכה בינלאומית ובפרט בין-ערבית בעמדתה, כפי שהוצגה במהלך הדיונים, ובהסבריה לכישלונם, נערכו מנגנוני הביטחון הפלסטיניים לאפשרות של התנגשות חזיתית עם ישראל. משפרצו המהומות נקרתה לרשות הזדמנות לנסות לשקם את מעמדה הבינלאומי באמצעות הסבת תשומת הלב לתגובה הישראלית להן. יתר על כן, באמצעות ההתייצבות בחזית המאבק ביקשה הרשות לבצר את מעמדה הביתי. במובן זה היא ניצבה למעשה במצב של חוסר ברירה: כמו עם פרוץ ההתקוממות הראשונה, לנוכח התפשטות המהומות וההתנגשויות עם כוחות הביטחון הישראליים לא נותר לרשות אלא להתייצב בראש המחנה אם רצתה לשמר בידיה את האחיזה במושכות ההנהגה. יתרונותיה המוסדיים של תכלית זו אף האפילו על המחירים המדיניים ארוכי הטווח, שהיה ברור כי יתלו לחידוש העימות.

זירת המאבק בישראל – עימות

כמו בזמן ההתקוממות הראשונה, עם פרוץ ההתקוממות השנייה – אשר כונתה 'אינתיפאדת אל-אקצא' – שמה לה ההנהגה הלאומית הפלסטינית למטרה מרכזית את הפגנת צביונה העממי. לפיכך עודדה הרשות את מעורבותן הפעילה במהומות של זרועותיה החמושות השונות. תפקידם של המשטרה, מנגנוני הביטחון המסכל האזוריים ורשת פלגי התנזים – כוחות הרחוב – הוסב משמירה על הסדר הציבורי להובלת ההתפרעויות האלימות.²⁸ הסבה תפקודית זו של כוחות המשימה הקשורים לפתח, אשר נועדה להגן על הרשות מאיבוד שליטה ברחובות, צמצמה את משכו של הפרק הספונטני, העממי, של ההתקוממות. האלימות המאורגנת הסלימה בתהליך מהיר. במאמץ הפיגועים נטלו חלק 'גדודי חללי אל-אקצא', אשר יצאו משורות התנזים ונותרו מאז משויכים רשמית ונומינלית, אם כי לא בפועל, לפתח. לחזית זו הצטרפו חוליות של הג'יהאד האסלאמי, הזרוע הצבאית של חמאס – עיז א-דין אל-קסאם – והחזית העממית. גורמים אלה, כולם כאחד, התחרו ביניהם על התהילה שנלוותה לדפוס הפעילות שהיה עד מהרה לסמלה של ההסלמה במאבק בישראל: פיגועי ההתאבדות בגבולות הקו הירוק.²⁹ אך התרת הרסן התבררה כחרב פיפיות. הובלת ההתקוממות עברה לידי התארגנויות לוחמניות מקומיות וארגוני אופוזיציה ממוסדים.

בחוודשי ההתקוממות הראשונים עדיין התנהלה פעילות דיפלומטית, בחסות אמריקאית, שנועדה לחדש את ההידברות הישראלית-פלסטינית. באוקטובר 2000 כונס בשארם א-שייח', מצרים, מפגש פסגה בין ראש הממשלה ברק ובין יו"ר הרשות ערפאת במעמד הנשיא קלינטון, שפירסם אז הצעת גישור – Clinton's Parameters – ועיקרה: הקמת מדינה פלסטינית שתכלול את רצועת עזה ואת רוב שטחי הגדה המערבית; פתרון לבעיית הפליטים שבמסגרתו יותר להם לשוב למדינה הפלסטינית העתידית או יימצא להם בית במדינה שלישית; וחלוקת ירושלים על בסיס שטחים ערביים לפלסטינים ואזורים יהודיים לישראל. בינואר 2001 התקיימה בטאבה, מצרים, פגישה של משלחות ישראלית ופלסטינית, והדיונים בה נועדו להתמקד בהסדר הקבע. אלא שאת המפגש סיכמה הכרזה בדבר כוונה משותפת לכונן מצב ביטחוני ברוח ההבנות שסוכמו בפסגת שארם. ההסלמה בעימות, שהוצאה על רקע שיחות טאבה, העידה כי גם באשר ליעד ביניים זה התקיים המפגש מאוחר מדי. יתר על כן, לא ניתן היה אז לצפות להתחייבויות מהותיות מן הנציגות הישראלית לשיחות, שכן במקביל כבר נערכה המערכת הפוליטית בישראל לקראת בחירות לראשות הממשלה.

כמו לנוכח התפרצות ההתקוממות הראשונה, ישראל הגיבה למהומות הרחוב ולאלימות המאורגנת ביד קשה, שליבתה את האש.³⁰ הסלמתה המהירה של ההתקוממות – נשק שהועבר לכוחות הרשות בהרשאה ישראלית איפשר זאת –

הזינה כורח, כפי שהצטייר בעיניים ישראליות, לפעול להכלתה בחריפות רבה לאין שיעור מזו שאפיינה את התגובה להתקוממות הראשונה. פעילות הנגד כללה תקיפות מן האוויר במסגרת המרדף אחר פעילים באגפים המדיניים, ובעיקר הצבאיים, של הארגונים המעורבים במאבק.³¹ תוצאותיהן של בחירות פברואר 2001 לראשות ממשלת ישראל – שבהן התמודד אהוד ברק מול אריאל שרון – העניקו את המנדט להרכבת ממשלה למנהיג הליכוד שרון, שנתפס כמי שיוביל מדיניות שתועיל לבלום את האלימות המתפרצת. בבחירות לכנסת בינואר 2003 ניצח הליכוד, והיתה זו עדות נוספת לכך שחידוש התהליך המדיני לא היה בראש סדר היום הציבורי. המלחמה שהכריז הממשל האמריקאי על גורמי טרור, וגורמים אסלאמיים לוחמניים בפרט בעקבות אירועי 11 בספטמבר 2001, הובנה על ידי הממשלה בראשות שרון כאור ירוק לפעולה בלתי מתפשרת נגד ההתקוממות.

משום שהרשות נתפסה אחראית לפרוץ העימות, היא נותרה מבחינת ישראל אחראית לבלימתו גם אם ברור היה כי ההתקוממות יצאה מכלל שליטה. הפעולה הצבאית הישראלית, שהיתה אמורה מלכתחילה לאלץ את הרשות לרסן את כוחות הרחוב, לבשה עד מהרה אופי של מהלך ממוקד שתכליתו הענשת הרשות על מעורבותה הישירה והעקיפה במהומות ובפיגועים, וקעקוע יסודותיה. הרשות, כגוף מייצג שנוסד על בסיס מחויבות לדיאלוג מדיני ונטישת המאבק האלים, סיפקה לישראל מענה לצורך המובן להתמקד במטרה, שפגיעה בה היתה אמורה להביא לרגיעה ביטחונית. הרשות היתה מטרה מוגדרת וברורה יותר מאש"ף, שהיה יעד לפעילות צבאית ודיפלומטית שנועדה להכניע את ההתקוממות הראשונה. היא לא נתפסה עוד בישראל כשותף לתהליך מדיני אסטרטגי וגם לא ככתובת לתיאום ביטחוני, אלא כגורם אכזבה ותסכול ולכן ככתובת להאשמות ויעד לפעילות שתכליתה להחלישה ולנשלה מרלוונטיות פוליטית.³² מוסדות הרשות וסמליה – תחנות משטרה, מתקנים של מנגנוני הביטחון ומפקדתו של ערפאת – נעשו מטרה ישירה לתקיפות צה"ל. ישראל שבה והשתלטה על שטחים שהיו קודם לפרוץ ההתקוממות בשליטת הרשות. הפנייה נגד זרועות הביטחון של הרשות כירסמה ביכולתן להשפיע על המתרחש, לטוב ולרע.³³

התגובה הישראלית החריפה בהתאם. ושוב נקלעה הכלכלה הפלסטינית למשבר. כמו בזמן ההתקוממות הראשונה, סגרים שהוטלו על אזורים נרחבים בשטחים מנעו יציאת פועלים לעבודה בישראל, שיתקו את המסחר בשטחים והקשו על הקשר בין המשק הפלסטיני ובין החוץ.³⁴ וכמו אז, העוצר, הסגרים, המעצרים והמתקפות הצבאיות לא בלמו לחלוטין את הפיגועים. הציבור הפלסטיני, לצד תמיכה עקבית בהסדר מוסכם, תמך במאבק בתקווה שעימות מתמשך יחליש את כוח העמידה של ישראל ושתוצאותיה של התגובה הצבאית הישראלית יחלישו את עמדתה בזירה הבינלאומית. ואכן, לאורך שנות העימות הואשמה ישראל בזירה הבינלאומית בהפעלת כוח מיותר, שגרם להרג

אזרחים והרס תשתיות.³⁵ על אף הספק באשר לסיכויי שיקומה של שליטת הרשות בשטחים פעל הממשל האמריקאי לחידוש התיאום הביטחוני בין ישראל לרשות. אלא שמאמציו נתקלו בחומה, שרבידה שניים: הרשות סירבה להתחייב לרגיעה כל עוד נמשכו הנוכחות הצבאית הישראלית בשטחים והקיפאון המדיני; הנוכחות הצבאית הישראלית בשטחים הוצגה כמכשול בלתי-עביר בפני רפורמה. מנגד סירבה ישראל לתביעה לסגת משטחים, שבתגובה לפיגועים הרחיבה בהם את שליטתה, כל עוד לא התחייבה הרשות לפעולה נחרצת נגד הפיגועים.³⁶ הניגוד בין ההבנה הישראלית ובין ההבנה הפלסטינית את הקשר בין מעגל העימות לקיפאון המדיני תאם את ההיגיון המנוגד, שעליו התבססו בשנים שבהן הבשילה ההתקוממות השנייה ההסברים שסיפקו דוברים פלסטינים וישראלים לקשר בין פיגועים ובין עיכובים בנסיגה ישראלית בשטחים. התפרצותה אף סיפקה לשני הצדדים הסבר והצדקה שבדיעבד לקושי לגשר על פערים מדיניים ולפיקך לכשל להביא את תהליך אוסלו לסיומו המתוכנן.

פיגוע התאבדות שבוצע בליל הסדר, 27 במארס 2002, במלון בנתניה היה חוליה נוספת, ראוותנית במיוחד, ברצף של פיגועי התאבדות. יומיים לאחר מכן, אחרי כמה שבועות של הימנעות מתגובה מסיבית – מתוך הנחה שאיפוק יעביר מסר של עוצמה, כדברי ראש הממשלה שרון – הרחיב צה"ל את פעילותו בגדה המערבית במסגרת מבצע 'חומת מגן'. מקץ כארבעה שבועות שבו מרכזי הערים ומחנות הפליטים לשליטה צבאית ישראלית. ההסלמה בעימות היתה בין הגורמים שהיוו רקע להתעלמות הממסד הפוליטי בישראל מהתפתחות שאולי היתה עשויה להוות בסיס לחידוש ההידברות הישראלית-פלסטינית במסגרת אזורית – מה גם, שבניגוד ליוזמה הבינלאומית שהולידה את ועידת מדריד ב-1991 התפתחות זו היתה פרי יוזמה בין-ערבית ולכן נתקלה בחשדות מסורתיים מצד ישראל. בשלהי מארס עסקה ועידת הפסגה הערבית, שהתכנסה בביירות, בעקרונות להסדר ישראלי-ערבי בהתבסס על היוזמה הסעודית. הודעת הסיכום של הפסגה קראה לנסיגה ישראלית לגבולות 1967 בתמורה לנורמליזציה ביחסים בינה ובין מדינות ערב. אולם כל התייחסות בישראל ליוזמה נדחקה לשולי השיח על רקע המהלך הצבאי שהחל באותם ימים בגדה.³⁷ חמש שנים תמימות יחלפו בטרם תשוב היוזמה ותעלה על סדר היום האזורי ותזכה להתעניינות בינלאומית.

לצד הביקורת על ישראל, שהתעוררה בזירה הבינלאומית בגין הכיבוש המחודש בגדה המערבית, גם הרשות לא יצאה פטורה בלא כלום. מצוקתם של תושבי השטחים לא העניקה לה נקודות זכות אלא שימשה עדות נוספת לתפקודה הלקוי, כפי שהומחש בחלקה בגלישת המהומות שבישרו את פרוץ ההתקוממות לאלומות מאורגנת וגורפת, ובקוצר ידה מול הכתבת סדר היום על ידי האופוזיציה הלוחמנית. ביוני 2002 נשא הנשיא בוש נאום שבו חזר על המחויבות האמריקאית להקמת מדינה פלסטינית עצמאית. אלא שהנשיא גם קרא לכינון מנהיגות פלסטינית שלא תהיה מעורבת בטרור.

דבריו ביטאו נסיגה משמעותית במעמדה של הרשות והשתמע מהם כרסום מהותי במעמדו של אש"ף במובן ניתוק הזהות, שעל מיסודה עמלה הנהגת הארגון לאורך שנים, בין הכרה בזכויותיו של העם הפלסטיני ובין הכרה בו עצמו כנציג הלאומי הבלעדי. שינוי באופייה ובאיושה של ההנהגה הפלסטינית הוצג בנאום הנשיא בוש כתנאי להתקדמות לקראת מימוש השאיפות המדיניות הפלסטיניות.³⁸

גישה זו היתה בסיס ל"מפת דרכים לשלום במזרח התיכון". את ה"מפה" גיבש במקורה האיחוד האירופי, שהיה ביקורתי כלפי הרשות פחות מאשר הממשל האמריקאי. בספטמבר 2002 היא אומצה על ידי פורום הקוורטט – שהורכב מארצות-הברית, רוסיה, האיחוד האירופי והאו"ם, ונוסד במטרה לקדם הסדר ישראלי-פלסטיני. נוסח סופי של ה"מפה" פורסם באפריל 2003, לאחר נפילת משטרו של סדאם חוסיין בעיראק וכחלק ממאמץ לעצב סדר חדש במזרח התיכון. ה"מפה" השתלבה בכוונתו הכללית של הממשל להנחיל דמוקרטיזציה באזור כאמצעי לבלום את הרדיקליזם האסלאמי העולה, ושיקפה הערכה – ולפחות תקווה – כי דמוקרטיזציה במערכת הפלסטינית תועיל לקדם הסדר ישראלי-פלסטיני וכך תסייע לייצובו של האזור. ב"מפה" פורטו שלושה שלבים, החל בהפסקת האלימות ורפורמה ברשות; עבור לבחירות כלליות בשטחים והקמת מדינה פלסטינית בגבולות זמניים; וכלה בהשגת היעד הסופי של ניסוח הסדר קבע במהלך 2005.³⁹ ממשלת ישראל אימצה את ה"מפה" למרות התנגדות לדגש שבה על פעילות צה"ל והמשך הבנייה בשטחים כמעודדים אלימות מן הצד הפלסטיני, ולהיעדר התניית התקדמות לפיה על בסיס 'צעד אחר צעד' (אף שהוגדרה "performance based"). גם דרישה שהועברה לממשל כי הפלסטינים ייתבעו לוותר על 'זכות השיבה' כבר בשלבי הביניים ולא במסגרת משא-ומתן על הסדר קבע לא נענתה. עדיין, כל עוד לא פנתה הרשות ישירות נגד הגורמים שהיו מעורבים בפיגועים לא ראתה ישראל את עצמה מחויבת להקל את הלחץ הצבאי, לעצור את תנופת ההתנחלויות בשטחים, או לדבוק בלוח הזמנים שפורט ב"מפה". ובנוסף, התביעה לבחירות בשטחים שנוסחה ב"מפה" הלמה את העמדה הישראלית, שגרסה כי הרשות, בפרט בראשות יאסר ערפאת, לא היתה עוד בת-שיח.

במקביל נחשפה הרשות לביקורת חריפה מבית. המתח בין הנהגתה לדור הצעיר של פתח השתקף בהתרופפות השליטה בשורות התנזים והתבטא, בין היתר, בהתהדקות הקשרים בין 'גדודי חללי אל-אקצא' ובין חזבאללה הלבנוני. תסכול שנבע מחוסר האונים שגילתה הרשות לנוכח ההידרדרות הביטחונית, וכן אכזבה מחוסר יכולתה הנמשכת להניע תהליך מדיני לצד זעם על התנהלותה המושחתת והבלתי יעילה במישור האזרחי, ליבו גינוי ציבורי נוקב.⁴⁰ בקיץ 2002, לנוכח הסחף במעמדה של הרשות, נשמעו משורות פתח קריאות לרפורמה מנהלתית, ליעול כוחות הביטחון ולשיבה לדפוס המאבק האזרחי שאפיין את הפרק הראשון של ההתקוממות הראשונה. הנהגת הרשות

נתבעה להתחשב בנטל המוטל על כתפיה של האוכלוסייה ולהציב יעדים ריאליים למאבק. ממשלת ישראל והממשל האמריקאי היו שותפים לתביעה לרפורמה מנהלתית ולייעול זרועות אכיפת החוק של הרשות.

שילוב הלחץ הביתי והחיצוני על הרשות הניע תהליך שינוי. ביוני, עוד לפני קריאתו של הנשיא בוש לחילופי שלטון בשטחי הרשות ואימוץ 'מפת הדרכים' על ידי הקוורטט, הציג ערפאת תכנית רפורמה מוסדית, שכללה מינוי קבינט. מימושה נועד להעביר לממשל האמריקאי, לאיחוד האירופי וגם למבקריה מבית מסר של היענות לדרישותיהם. אלא שהקבינט אויש בוותיקי פתח ולכן לא בישר נכונות מצידו של ערפאת לפנות מקום לדור הביניים של התנועה. ואף שהורה על שינוי מבני בזרועות הביטחון של הרשות, הקפיד שזה לא יגרע משליטתו בהם. ערפאת נמנע אפוא ממהלכים שאולי היו עשויים לשפר את תדמיתה הבינלאומית של הרשות על שום המחיר שצפוי היה שיתלווה אליהם: היחלשות מעוזיו הפנים-ארגוניים של דור המייסדים של פתח ושל אישית. עם זאת, הוא נקט צעד שנועד להשקיט את הביקורת נגד השחיתות בחוגי הרשות ואת המחאה העממית בגין המצוקה הכלכלית בשטחים: הכלכלן סלאם פיאד, שנהנה מאמון ישראלי ואמריקאי, מונה לשר אוצר בממשלה. ישראל הגיבה בשחרור חלק מכספי המיסים, שהעברתם לרשות עוכבה מאז תחילת ההתקוממות. במאוס 2003 מונה מחמוד עבאס, בן הדור הוותיק של פתח, לראש הממשלה. עבאס נעדר בסיס כוח משלו ומעמדו נשען על קרבה רבת שנים לערפאת. עם זאת, מיומה הראשון של ההתקוממות הוא ביטא התנגדות למאבק האלים. לכן סימל מינויו נכונות להעריך מחדש את תשומתה של הרשות למעגל העימות ואת מאזן הרווח וההפסד מבחינתה, כפי שהתפתח במהלכו.

על רקע נסיגה בהיקף הפיגועים, שיוחסה לשליטה הישראלית המחודשת בשטחים ולרדיפה המתמדת אחר פעילי חמאס ופלגים לוחמניים אחרים, ביקש עבאס למסד הפסקת אש. את מרב מאמציו השקיע בניסיון להסדיר את יחסי פתח עם חמאס – ביטוי להכרה ביריבות בין התנועות כגורם מפתח בהתוויית המסלול, שלאורכו הידרדרו היחסים בין הרשות ובין ישראל ועמם מעמדה הביתי והבינלאומי של הרשות עצמה. כעשור קודם לכן הוכתר בהצלחה מאמצה של הנהגת אש"ף לדחוק לשולי המערכת הפוליטית הפלסטינית את האופוזיציה האסלאמית ובה בעת גם את שלוחותיו המקומיות של הארגון עצמו. השתלבותה של הנהגת אש"ף בתהליך המדיני נועדה לבצר את מעמדה מול שלוחות אלה. גם כעת ביקשה הנהגת הרשות לבצר את מעמדה באמצעות תהליך מדיני. אלא שהפעם היה עליה להגיע להבנה עם גורמים מקומיים, ובראשם חמאס, כדי שישעו את מסע הפיגועים וכך יאפשרו את חידוש התהליך. תמורה זו ביחס הכוחות בין פתח ובין חמאס שיקפה את התחזקות חמאס – מגמה שהואצה משמעותית על ידי הכשל של הנהגת פתח לנצל את השנים שחלפו

מאז הגעתה לשטחים להרחבת התמיכה העממית בה. הנחלת נורמות של מינהל תקין היתה עשויה לסייע לה לרכוש את אמון הציבור. שילוב משמעותי של פעילים מבני השטחים בעמדות מפתח היה אמור לחזק את התנועה עצמה. וכמובן – מאבק נחוש בגורמי אופוזיציה היה משבש את כוונתם להציב מכשולים בדרכו של התהליך המדיני וכך לערער את משענתה הפוליטית/משפטית של הרשות שבראשותה.

הזירה הפלסטינית – פיצול, למעשה

מאז חודשי ההתקוממות הראשונים התקיימו בין פתח וחמאס מגעים, שתכליתם היתה ניסוח הבנות טקטיות לגבי המאבק בישראל; הבנה עקרונית על יעדיו האסטרטגיים של המאבק לא עמדה כלל על הפרק. ישראל עצמה לא היתה צד לשיחות הבין-ארגוניות או להבנות שהושגו במסגרתן מעת לעת. מדיניותה, ובפרט הלחימה באלימות הפלסטינית שכוונה נגדה, השפיעה על תוכן השיחות ועל מהלכן. ובאורח בלתי נמנע, תוצאותיהן היו הרות משמעותיות לביטחונה השוטף וכיוונו את התייחסותה לאפשרות של חידוש התהליך המדיני. ואולם ישראל נותרה צופה מעורבת בלבד. יותר מכל ביטא הקושי לקדם הפסקת אש את היריבות המסלימה בזירה הפלסטינית עצמה.

ההסלמה בעימות הישראלי-פלסטיני דירבנה מעורבות מצרית ישירה בשיחות הבין-ארגוניות, וליתר דיוק: לחץ מצרי על חמאס ופתח לתאם ביניהן מדיניות של הפסקת אש במאבק נגד ישראל. סבבי המגעים בין הרשות ובין האופוזיציה החלו ב-2001, ומאז נובמבר 2002 התנהלו בקהיר. בניגוד למצרים המארכת והמתווכת, שביקשה לקדם רגיעה כשלב לקראת חידוש ההידברות בין הרשות לישראל, חמאס ביקשה אז להגיע עם פתח להבנה, שתקשה על השתלבות הרשות בתהליך המדיני. מתקפה אווירית על תשתיות צבאיות של חמאס ברצועת עזה זימנה לחמאס ולפתח כאחד עילה לקטיעת השיחות ביניהן. ועדיין, באותה עת נראתה אפשרות החייאת התהליך ריאלית יותר מאשר בחודשים קודמים לאור הצהרתו של אריאל שרון, במסגרת מערכת הבחירות לכנסת, כי הסדר בר-קיימא בין ישראל לפלסטינים יתבסס על הקמתה של מדינה פלסטינית עצמאית. גם מחויבותו המוצהרת של ראש הממשלה עבאס לפעול להצרת צעדיהם של גורמים לוחמניים עוררה תקוות לפריצת דרך מדינית. ביוני 2003 נפגשו בעקבה הנשיא בוש וראשי הממשלה שרון ועבאס לפסגה שנועדה לציין את תחילת מימושה של ה'מפה', קרי: להגיע להבנה בנוגע לרגיעה בעימות, כדי שיהיה אפשר לעבור לשלב השני, שעיקרו הקמת מדינה פלסטינית בגבולות זמניים. בתמורה להפסקת האש ציפתה הנהגת פתח כי ישראל תשחרר אסירים פלסטינים מבתי הכלא, תעצור את המרדף אחר פעילים מעורבים במאבק בישראל, תסיג כוחות ממרכזי הערים, תפנה התנחלויות – לפחות כאלה שהוגדרו בישראל 'בלתי חוקיות'

— ותשחרר כספי מיסים מוקפאים. בנוסף ציפתה הרשות להגברת הסיוע הכלכלי מן האיחוד האירופי. מעבר לתמורות אלה ביקשה הרשות לנצל את הרגיעה להיערכות ביטחונית ואדמיניסטרטיבית משופרת, שתצמצם את חופש הפעולה שממנו נהנו פלגים לוחמניים עצמאיים ותבלום את השפעתה המתרחבת של חמאס. הנהגת חמאס, מצידה, היתה נכונה להסתכן בחיזוקה של הרשות בתמורה לסיכוי שגם היא תיבנה מהרפיית לחצו של צה"ל. אינטרס משותף-מנוגד זה היה אפוא בסיס להסכמה בין פתח לחמאס על הפסקת אש, שנכנסה לתוקף ביולי 2003.

בשבועות הבאים נרשמה ירידת מה במתח הביטחוני. התפתחות זו נענתה בהסרת מחסומי דרכים ספורים בגדה, מה שאיפשר חידוש מעבר סחורות והקל על התנועה האזרחית. כן עלה מספר תושבי השטחים שהורשו לצאת לעבודה בישראל, וכמה מאות אסירים שוחררו מבתי הכלא בישראל. אלא שמחוות אלה היו בבחינת מעט מדי ביחס למה שניתן לעשות כדי לחזק משמעותית את מעמדו האישי של עבאס ואת מעמדה של ממשלתו. יתר על כן, התהליך המדיני לא חודש. הפיגועים לא פסקו לחלוטין, ואלו שבוצעו נותרו עילה לנתק בין ישראל לרשות. ישראל התמידה במרדף אחר פעילי שטח — פעילות שהונחתה בשיקולים מבצעיים ושיקפה המעטה ממשמעותה לדינמיקה בזירת העימות. כך נשללה מהרשות אפשרות להצביע על תוחלת מדינית ולגייס תמיכה ציבורית למאבק בפלגים הנחושים לחולל סבב הסלמה נוסף.

פיגוע התאבדות שביצעה בירושלים ב-21 באוגוסט 2003 חוליה משותפת לחמאס ולג'יהאד האסלאמי ציין את סיומה של תקופת חסד קצרה. ישראל הכריזה על מסע נגד הנהגת חמאס, ללא מתן חסינות לאיש. במקביל נמשך הלחץ הישראלי על הרשות לפעול לפירוק הפלגים הלוחמניים מנשקם. ניסיונותיה המחודשים של הנהגת הרשות להביא את חמאס להסכים ל'הודנה' (הפוגה) במאבק בישראל נתקל בסירוב. בתגובה הורה ערפאת על החרמת נשקם של פעילי חמאס — צעד הצהרתי בלבד, שכן הרשות נעדרה אז מוטיבציה ויכולת לממשו — וכן על החרמת הקרנות שפירנסו את פעילותה החברתית והפוליטית של התנועה. נזקקים הוזמנו לפנות למשרדי הרשות לשם קבלת סיוע. באווירה זו של לחץ גובר על חמאס מצד ישראל והרשות כאחת ירדו מנהיגי התנועה למחתרת. ברם, צעד זה היה רחוק מלסייע לייצובה של הרשות. בספטמבר התפטר עבאס מראשות הממשלה. את עיקר האחריות לכשל לקדם רגיעה ייחס לערפאת, שמנע יישום רפורמה מבנית מהותית בזרועות הביטחון. הרכבת ממשלה חדשה הוטלה על אחמד קריע (אבו עלא), עד אז יושב ראש המועצה המחוקקת. ב-12 בנובמבר הושבעה ממשלתו, שחבריה היו אף הם מנאמני ערפאת. קריע הכריז כי בכוונתו ליישם את 'מפת הדרכים', אך שלא כמו עבאס נמנע מהתחייבות לרסן את המאבק האלים.

משימה זו, אשר בימיה הראשונים של ההתקוממות נראתה מורכבת פחות מאשר חידוש האמון הישראלי-פלסטיני, נעשתה עם הזמן שאפתנית יותר ויותר ובפועל בלתי אפשרית. עם כניסתו למשרד ראש הממשלה חידש קריע את המגעים בין פתח לחמאס. הלחץ המצרי, שגובה בעידוד מצד האיחוד האירופי והממשל האמריקאי ובאותה עת גם בתמיכה סורית, לא הבטיח מהלך שוטף של שיחות, ואלה הסתיימו בלא-כלום ימים מספר לאחר שהחלו. העילה המיידית להפסקתן היתה פרסומה, בתחילת דצמבר 2003, של יוזמת ז'נבה – פרי שיחות בלתי רשמיות של נציגים ישראלים ופלסטינים.⁴¹ היוזמה, שנוסחו בה עקרונות להסדר בר-קיימא – בכלל זה ויתור פלסטיני על 'זכות השיבה' לשטחה של מדינת ישראל בתמורה לריבונות פלסטינית על הר הבית, וכן נסיגה ישראלית מרצועת עזה ומרוב שטחה של הגדה המערבית – עוררה ביקורת ומחאה הן בישראל והן בשטחים. בהנהגת פתח התגלעו חילוקי דעות על עצם היוזמה ותכניה. נציגי האופוזיציה, שהדגישו את הסתירה המהותית בין חתירה להסדר ישראלי-פלסטיני והסכמה בין פתח לחמאס, נטשו את שולחן הדיונים.

נוסף לחילוקי הדעות בין פתח ובין חמאס לגבי יעדי המאבק והדרך למימושם, מכשול גבוה בפני ניסיונות ליישם הפסקת אש היו הגורמים הלוחמניים שלא סרו למשמעת ארגונית כלשהי. מצעדי ראויה של חמושים, שהשתייכו הן לארגוני האופוזיציה המוצהרת ובפרט לחמאס, או ל'גדודי חללי אל-אקצא' הקשורים היסטורית לפתח, נעשו תופעה שבשגרה ברחובות הערים בגדה וברצועה. שכונות שלמות בערים ובמחנות הפליטים נשלטו על ידי פלגים אלה. הפעילים השתלטו על כפרים, ערים ומחנות פליטים בגדה. בעזה בנו לעצמם פלגים שהשתייכו למחנה האסלאמי יכולות צבאיות עצמאיות. גם במהלך ההתקוממות הראשונה נוהל המאבק בישראל על ידי גורמים שונים ומתחרים, שהיו חלוקים רעיונית ואופרטיבית. אלא שאז, בהתבסס על מרכזיותו של אש"ף במערכת הפוליטית הפלסטינית, היה אפשר להציג ולו מראית עין של אחדות השורה והיעד אגב דחיקת מתנגדים לשוליים, וכך להציב, לפחות פורמלית, את הדרך המדינית במרכז העשייה הלאומית. במהלך ההתקוממות השנייה, לעומת זאת, ביטאה ההסלמה במאבק נגד ישראל התפוררות מוסדית של הרשות, אובדן שליטה בפלגים שהונחו על ידי סדר יום עצמאי, והתמודדות בין-ארגונית מחריפה.

לנוכח הכשל הנמשך למלא את הנדרש על פי השלב הראשון של 'מפת הדרכים' אימצה הרשות גישה חד-צדדית למעשה, שתכליתה היתה מתן מענה לשאלות פנימיות בוערות, בראש וראשונה לאלה הקשורות במעמדה. הרשות ניסתה, ללא הצלחה יתרה ושיטתית, להגיע להבנה עם חמאס על הפוגה שהיתה אמורה לשלול מישראל עילה ללחץ צבאי על השטחים, למתן בהם את המצוקה הביטחונית והכלכלית, וכך לשקם את אמון הציבור בה. לכן בהיפוך סדר העדיפויות שהנחה את הנהגת אש"ף בשלהי ההתקוממות הראשונה – אז חתרה למשא-ומתן מדיני כאמצעי לביסוס אחיזתה

בשטחים – העמקת האחיזה בשטחים נעשתה בעבור הרשות מטרה בפני עצמה. חידוש התהליך המדיני נעשה יעד שקידומו יהיה תוצאה אפשרית של רגיעה, אך לא תכליתה המרכזית.

הזירה המדינית – מהיזברות להינתקות

במהלך ההתקוממות השנייה, ובניגוד למגמה שהתגבשה בימי ההתקוממות הראשונה, נחלשה בישראל תוקפה של הטענה בדבר הצורך בתיאום עם שותף פלסטיני כתנאי בליעבור להפרדה פיזית בין ישראל גופא ובין אזורים בשטחים. כמענה לאתגרים ביטחוניים שוטפים אימצה ממשלת ישראל מדיניות חד-צדדית לניהול הסכסוך ולצמצום החיכוך, אשר עוצבה ויושמה בהתרחקות מן התפיסה שהנחתה את הסכמי אוסלו, 'מפת הדרכים' ויתר מסגרות המשא-ומתן המוצעות, קרי: באורח בלתי תלוי בעמדת הרשות. התפתחות זו היתה דרמתית לאין ערוך מהנטייה החד-צדדית שהתפתחה בשורות הרשות הפלסטינית, ולו מפני שהוצאה מן הכוח אל הפועל.

לכוונת ההיפרדות החד-צדדית משטחים, אמנם לא מהשטחים, ניתן ביטוי פומבי בדצמבר 2003 מפיו של ראש הממשלה אריאל שרון. בעת ההיא כבר היתה ישראל נתונה בעיצומו של מהלך חד-צדדי – הקמת גדר או חומה, למעשה שילוב של שתייהן, ובכל מקרה חיץ פיזי שתכליתו הפרדה בין אזורים בגדה המערבית ובין עצמם, ובין הגדה לישראל שמעבר לקו הירוק.⁴² רעיון הגדר ותוכניתה הראשונית אושרו על ידי ממשלת ישראל באפריל 2002, ותוכניתה המעודכנת אושרה בפברואר 2005. הפרויקט הוגדר והוצג כמחסום בפני מתקפות טרור – בפרט פיגועי התאבדות בתחומי הקו הירוק – ולכן כאמצעי בעל חשיבות ביטחונית ראשונה במעלה. לכל אורכה, ובייחוד בירושלים, העידה הגדר על נחישות ליצור הפרדה רשומה בבטון ובתיל בין ישראל ובין שטחים פלסטיניים מאוכלסים, ללא ויתור על שליטתה בשטחים שמעבר לגדר. בשנים הבאות הוכנסו בתוואי הגדר המקורי שינויים, שנועדו לצמצם את פגיעתו באזרחות חייהם ובפרנסתם של תושבים פלסטיניים. אך התאמות שנועדו לשכך ביקורת, וסוכמו בתגובה לעתירות לבג"ץ שהגישו גורמים פלסטיניים וישראלים, לא עמעמו את משמעויותיה האזרחיות, הכלכליות, ולפיכך המדיניות, של הגדר. חלקים ארוכים מן הגדר הוקמו מזרחה לקו הירוק, והיא מקיפה התנחלויות וגושי התנחלויות כך שערים וכפרים פלסטיניים בגדה נחצו או בודדו במובלעות. באזור ירושלים צורפו כתוצאה מהגדר שכונות פלסטיניות לתחומה המוניציפלי של העיר, ואחרות נותרו מנותקות מן המרכז העירוני או נחלקו באורח שלא הביא בחשבון את צורכי היום-יום של תושביהן.

הדרישה להריסת חלקי הגדר שהושלמו ולפחות לשינוי התוואי, כך שיחפוף לקו הירוק, נעשתה מרכיב מרכזי וקבוע בתביעות שהציגו דוברים פלסטיניים לישראל.

בנוסף, הגדר עוררה מחלוקת בין ממשלת ישראל ובין הממשל האמריקאי על שום משמעותה המדינית של הגדר.⁴³ הביקורת שנשמעה בממשל על עצם הקמתה, ובפרט על התוואי שלאורכו נבנתה, שיקפה חשש שהמובלעות שנוצרו בעטייה יחבלו בסיכויי כינונה של ישות מדינית-כלכלית פלסטינית בעלת רצף טריטוריאלי, ולכן בעלת תשתית כלכלית ומנהלתית בת-קיימא. אף על פי כן, במכתב שהועבר לראש ממשלת ישראל שרון באפריל 2004, על רקע ההכנות להינתקות מרצועת עזה, הביע הנשיא בוש שאיפה כי מדינה פלסטינית תיכון במסגרת הסדר שישלול את שיבת הפליטים הפלסטינים לשטחה של ישראל, יכלול השארת גושי התנחלויות בגדה על כנם, ויתבצע בהתאם לקצבן ולהיקפן של נסיגות ישראליות. הנשיא בוש לא התעלם לחלוטין מדרישות היסוד הפלסטיניות. בהתנותו כל הסדר בהסכמה פלסטינית העניק לרשות זכות וטו על הצעות שלא יתואמו עמה. עם זאת, עמדתו, שנטתה בבירור לגישה הישראלית, העידה על שוליותה המדינית של הרשות.

בניגוד לתוואי גדר ההפרדה בגדה, שהיה ונותר בעייתי בפרט ובעיקר על שום פיזורן והיקפן של ההתנחלויות הישראליות באזור, תכנית ההינתקות מעזה לא היתה כרוכה בשרטוט גבולות. הרצועה היא במהותה מובלעת, שממילא הופרדה מישראל באמצעות גדר. לכן, כמו בשלבי סיומה של ההתקוממות הראשונה, הרצועה המוגדרת טריטוריאלי נבחרה כאזור שבו ימומש עיקרון ההפרדה המתגבש כלשונו. תכנית ההינתקות אושרה על ידי ממשלת ישראל ביוני 2004 ועל ידי הכנסת באוקטובר אותה שנה, על רקע דיון ציבורי סוער במרכיביה הבעייתיים. דוברים משורות הממסד הביטחוני היו שופר לחשש מוואקום ביטחוני בעזה ומהתגברות הטרור משם לאחר נסיגת כוחות צה"ל. ביקורת ציבורית קולנית בישרה על האתגר שיהיה כרוך בפנינו עשרים ואחת ההתנחלויות הישראליות שבשטח הרצועה וארבע התנחלויות מצפון השומרון על פי התוכנית. אולם על אף הפגנות מחאה והפרות סדר המוניות שהובילו רבנים ומנהיגי המתישבים ביהודה, שומרון ועזה, באוגוסט 2005 מומשה התוכנית.⁴⁴

בצד הפלסטיני לא נתפסה ההינתקות המתוכננת מעזה כמחווה של רצון טוב – ואכן לא היתה כזו – אלא כהתנערות מאחריות למוקד מצוקה, ממחויבות להליכה משותפת לקראת הסדר, וכמהלך שנועד לחזק אחיזה ישראלית בגדה. כמו הנהגת הרשות והנהגת חמאס – שתיהן התנגדו לרעיון הנסיגה החד-צדדית מעזה מחשש שישראל תחזק באמצעותו את אחיזה בגדה המערבית – גם הממשל האמריקאי דרש כי בתוכנית הנסיגה תשולב כוונה לנסיגה עתידית ולפירוק התנחלויות בגדה. דרישה זו נועדה לצמצם את הפער המתרחב בין 'מפת הדרכים' ובין הגישה החד-צדדית שאימצה ממשלת ישראל. אלא שבהיעדר חלופה מדינית מעשית הממשל לא פעל לבלימת כוונת ההינתקות גם לנוכח אמירות לגבי קשר בין נסיגה מן הרצועה לאי-נסיגה בגדה.⁴⁵

ובניגוד למצרים, שהתמידה בניסיון להסדיר את היחסים בין פתח לחמאס כדי לסלול דרך להשתלבות הרשות בתהליך מדיני, הממשל דבק בדרישתו להרחיק את חמאס מן הרשות בהתעלמו מן הקושי שניצב בפני פתח בנסותו לצמצם את היקף המאבק האלים נגד ישראל ללא תיאום עם חמאס.

לקראת ההינתקות קוימו פגישות תיאום בין נציגי ישראל והרשות. אלה התמקדו בהיבט הביטחוני המידי ולא בהיערכות לימים שלאחר הנסיגה. הרשות, מצידה, נערכה לקראת פינוי הכוחות וההתנחלויות הישראליות מן הרצועה בכוחות מוגברים, שנועדו לסכל כוונות ללוותה באש שתזכה את חמאס בקרדיט נוסף על זה שכבר זכתה בו כאחראית לנסיגה.⁴⁶ ברם, השקט ששרר בגזרת עזה בימי הנסיגה לא שיקף את יעילותם ואת דבקותם של שוטרי הרשות במשימה: את הכף לטובת רגיעה הכריעה הנהגת חמאס, אשר בחרה להימנע מהתגרות מחשש שהתגובה הישראלית לה תעכב את התקדמותה לקדמת הבמה הפוליטית.⁴⁷ בידיעה שהשקט זמני גיבשה הרשות, בסיוע גורמי ביטחון מצריים ובריטיים, תוכנית לבלימת האנרכיה הפושטת בשטחים וברצועה בפרט. כפי שיתברר עד מהרה, יעדיה של תוכנית זו בכל הנוגע לרצועה נותרו בגדר משאלת לב. גם ישראל נערכה לימים שלאחר הנסיגה. על פי הסכמה ישראלית-מצרית נפרסו מאות שוטרים מצרים לאורך ציר פילדלפי שבגבולה הדרומי של הרצועה. אלה נועדו להצליח במקום שצה"ל כשל בו: לעצור את הברחת אמצעי הלחימה לרצועה. שר הביטחון שאול מופז והנשיא מובארק סיכמו על פתיחת מעברי ארז וקרני למעבר סחורות ואנשים. בנובמבר 2005, לאחר השלמת הנסיגה, שקדה מזכירת המדינה רייס על פרטי הסכם להפעלת המעברים לרצועה על בסיס טיוטה שניסח נציג הקוורטט ג'יימס וולפנזון ולפיה היו המעברים אמורים להיות פתוחים, להוציא מקרים שבהם יובחן איום ביטחוני ספציפי.

הבנות אלה נותרו להלכה בתוקף, אם כי הידרדרות ביטחונית מואצת מנעה את יישומן. סגר קרקעי, נוסף למצור ימי ואווירי, וכן פעילות צה"ל בשטח הרצועה במאמץ לעצור את ירי הרקטות הרציף ממנה לא איפשרו התאוששות כלכלית.⁴⁸ העברת דלק ומוצרים שנועדו למנוע אסון הומניטרי נמשכה, והיא תימשך גם לאחר השבעת ממשלת חמאס בעקבות בחירות ינואר 2006 למועצה המחוקקת ברשות ולאחר ההשתלטות הצבאית של חמאס על הרצועה ביוני 2007. אך יצוא הסחורות מן הרצועה נותר מוגבל וספורדי. גבולה נשאר פרוץ באזור רפיח בלבד, מעל ובמיוחד מתחת לפני השטח. אמצעי הלחימה שהוברחו במנהרות עיבו את התשתית שבנתה חמאס לשם המשך המאבק בישראל ובפתח, כמערך נגדי לכוחות הביטחון של הרשות שבשליטת פתח, וככוח מרתיע מפני ניסיון לפרוק אותה מנשקה.

כפי שהתריעו דוברים פוליטיים וביטחוניים בישראל, אשר הטילו ספק בהיגיון שהנחה את ההינתקות, ישראל אמנם נסוגה מהרצועה אך לא התנתקה ממנה.

הרצועה לא נעשתה מודל לשלטון עצמי אלא המשיכה להיות מוקד לחימה בחזית המאבק בישראל ובחזית הפנים פלסטינית. השליטה הישראלית בגבולות הרצועה וכן הלחץ הצבאי המסיבי על הרצועה בתגובה לירי מעבר לגבולה צמצמו את משמעות ה'הינתקות'.⁴⁹ יתר על כן, היכולת המוגבלת עד מאוד לעצור את הירי על אף הנוק שגרמה פעילות צה"ל לתשתית חמאס והמחיר הכבד שגבתה פעילות זו בחיי אזרחים, כשם שהוכח לאחר הנסיגה וביתר שאת במהלך מלחמת קיץ 2006 בין ישראל לחזבאללה, עיכבו נסיגות המשך במסגרת 'התכנסות' בגדה. עדיין, דעיכת ההתלהבות מ'התכנסות' בגדה – רעיון שניתן לו פומבי ערב בחירות מארס 2006 לכנסת על ידי אהוד אולמרט, אשר הוביל אז את מפלגת 'קדימה' לניצחון – לא הקהתה לחלוטין את מהותה ההיסטורית של הנסיגה מעזה.⁵⁰ הכוונה להיפרד מן השטחים, שגובשה בישראל עוד במהלך ההתקוממות הראשונה, נותרה בתוקף במהלך ההתקוממות השנייה. העימות הנמשך אף האיץ את החיפוש אחר דרך לצמצום החיכוך. עם הזמן הלך חיפוש זה והתמקד באפשרויות חד-צדדיות. כשהיא נסמכת על תמיכה ציבורית בגישה החד-צדדית פעלה ישראל ליישמה אגב הגמשת יסודות מדיניים מוסדיים: המאבק הפלסטיני נותר אתגר מדיני וביטחוני, אך ביטויי האלימים לא עוד נתפסו כהצדקה לאחיה מקפת בשטחים; תוכניות למהלכי ביניים טריטוריאליים עובדו ויושמו תוך כדי השעיית העיקרון המסורתי של כריכתם בתוכנית הסדר כוללת ומוסכמת.

איגוף כוחות החוץ על ידי כוחות הפנים

בעת ההינתקות הישראלית מעזה נמצאה המערכת הפוליטית הפלסטינית ערב מהפך. מקורו היה בהתגבשות שתי מגמות – כרסום במעמדם של אש"ף ושל הנהגת פתח הוותיקה, והעברת מוקד המאבק הלאומי מהפזורה לשטחים. כוחות ששורשיהם בשטחים, בעלי שיוך ארגוני מגוון, תבעו לעצמם את התוויית דרכה של התנועה הלאומית ואת ייצוגה – נכס שלאורך שנים היה נחלתו הבלעדית של אש"ף. ניצחון חמאס בבחירות למועצה המחוקקת בינואר 2006 ביטא נכוחה את כבדת הדרך למימוש היעד שעשו כוחות אלה במהלך שתי ההתקוממויות. מותו של יו"ר הרשות ערפאת בנובמבר 2004 הוסיף נופך סמלי להתגבשות שתי מגמות אלה, שניכרו היטב בשטחים לפני המהפך הרשמי. לסמליות נוספה משמעות קונקרטיה, שכן מות ערפאת נתפס כהסרת מחסום מפני רפורמה ברשות. הממשל האמריקאי ראה בו הזדמנות לקיום בחירות כלליות וכך לשלב את הרשות בדמוקרטיזציה אזורית נשאפת. בניגוד לקריאת הנשיא בוש מ-2002 להחלפת ההנהגה הפלסטינית, כעת הוא ביקש להעניק לגיטימציה מחודשת להנהגת פתח הוותיקה, המחויבת להידברות עם ישראל. על אף החשש כי הבחירות לא ימחישו אלא את חולשת פתח, ישראל לא היתה יכולה אז

לתבוע במפגיע את עצירת ההכנות לקראתן לאחר שתבעה במשך שנים הנהגת רפורמה מוסדית ברשות.

מחמוד עבאס, שנבחר בינואר 2005 לנשיא הרשות, היה שותף לחששות שהובעו בישראל. הסתייגותו מרעיון הבחירות התבססה בין היתר על תוצאות הבחירות המוניציפליות שנערכו בשטחים במהלך 2004-2005, ואשר בהן זכו נציגי חמאס בכ-30% ממושבי המועצות. עדות זו למרכזיות של נושאי הפנים בשיח הפלסטיני, בהכרח על חשבון העיסוק בתהליך המדיני (על אף תמיכה של כ-60% במועמדות עבאס לנשיאות), עודדה בחמאס שינוי מדיניות. לטענת דוברי התנועה, לנוכח אובדן תוקפם של הסכמי אוסלו לא ניצב עוד בפניה מכשול להשתלבות ברשות. תמורת הבטחה מצד חמאס להשעות את המאבק בישראל נתן עבאס את הסכמתו להשתתפות חמאס בבחירות ואף קיבל את דרישתה לחישוב תוצאותיהן על בסיס יחסי וכללי, אשר נסמכה על הערכת יתרונה בהתמודדות אזורית. אם כן, עבאס נאלץ לאמץ את חמאס לחיק המערכת הפוליטית בתקווה שלא תשבש מאמצים להחייאת התהליך המדיני. והחמאס, מצידה, הוכיחה יכולת להגמיש את מדיניותה ולאמץ איפוק באותו מישור פעילות אשר מאז היווסדה היה לה זירת גיוס תמיכה עיקרית, בהנחה שמשרות הרשות יקל עליה לסכל יוזמות מדיניות. מול הישגה הצפוי בבחירות לא היה זה ויתור משמעותי מדי, מה גם שההזדמנות הפוליטית הוענקה לה בלא שנאלצה לשלם את מחירה: על רקע גיבוש 'קואליציית הרפורמה והשינוי' מטעם חמאס לקראת הבחירות המשיכו פעיליה, לצד אנשי הג'יהאד האסלאמי, בירי מן הרצועה, שנועד להדגיש את חלקה בהמרצת החלטת ה'הינתקות'. פתח, חסרת אונים וחרדה למעמדה, לא אכפה עליה את מחויבותה לרגיעה. אולם להימנעות פתח מעימות התלווה תג מחיר. הירי שימש לממשלת ישראל עילה להשעיית כוונות להשיב אזורים בגדה לשליטת הרשות, להסרת מחסומים ולשחרור אסירים. כך נשללה מהרשות אפשרות לאושש את דימויה ערב הבחירות. ביטוי נוסף לחולשת פתח, אשר סללה לחמאס את דרכה לקדמת הזירה, היה כשל להציג לבוחר שורת מועמדים מאוחדת, נחושה לקדם רפורמה ושינוי בתנועה בפרט וברשות בכלל.

שורות פתח היו מפוצלות מאז ומתמיד, אם כי הנהגת התנועה הצליחה לשמור על אחדות, לפחות כלפי חוץ. אלא שבשנים שבהן נשען מעמדה של פתח על הכרה בינלאומית הזניחה הנהגתה את תשתיתה הארגונית והעממית. בהמשך למגמה שהניעה את ההתקוממות הראשונה, בשנים שבהן הבשילה ההתקוממות השנייה ובמהלכה העמיקו בתנועה הבקיעים. שדרתה התפוררה והיא נהפכה לכותרת גג לסיעות ופלגים שהקשר ביניהם רופף ותלוי אינטרסים מזדמנים. את מכלול ההבחנות בין הסיעות היה אפשר לצמצם לקו השבר בין דור המייסדים לדור הביניים והדור הצעיר של התנועה. משני צידיו התמקמו אישים וקבוצות שלוכדו על הבסיס המשולב של אזור, משפחתיות

ופוליטיקה פנים-ארגונית. בשעה שמעמדה הפנים-ארגוני, הלאומי והבינלאומי של ההנהגה הוותיקה הלך ונחלש התחזקה בקרב דור הביניים שאיפה להתרחק מתדמיתה הכושלת והתעצמה תביעתו לתרגם לעמדות כוח רשמיות את השפעתו הציבורית. המתח בין המחנות החרף על רקע הרכבת רשימת 'מולדת', שנועדה לייצג את פתח בבחירות. כיושב-ראש הוועדה המסדרת של התנועה שריין עבאס מקומות ברשימה לחבריו להנהגה ההיסטורית. בראשה הוצב ראש הממשלה אחמד קריע. ראש התנועים האסור בכלא בישראל, מרוואן ברגותי, שזכה ברוב קולות בבחירות המקדימות, דורג שני. דור הביניים לא התרצה וייסד רשימה נפרדת, אף היא בראשות ברגותי, בשם 'עתיד'. שתי הרשימות אוחדו בניסיון לקדם את האינטרס המשותף לשני המחנות – מניעת ניצחון חמאס – אך ללא הועיל.

כשני עשורים מאז נוסדה, במהלך שתי התקוממויות ועל רקע תהליך מדיני כושל, כבשה חמאס דרך למוסדות הלאומיים.⁵¹ הישגה, ששיקף ציפייה כי היא זו שתחלץ את השטחים ממצוקה ביטחונית וכלכלית, רוקן מתוכן את סירובה העקבי של פתח להעניק לה על פי דרישתה ייצוג של 40% במוסדות אש"ף. לעומת זאת, ריבוי מועמדי פתח ברשימות האזוריות, שנבע מהמחלוקות בשורותיה, הוביל לפיזור קולות אשר נגס בשיעור התמיכה הריאלי בה והעניק יתרון לחמאס. משמעות ההישג של חמאס חרגה אפוא מתחום יחסי הכוחות בין פתח לחמאס ומהיריבות בין הזרם הלאומי לזרם האסלאמי, והקיפה גם את תחום היריבות בין ההנהגה שצמחה בפזורה ובין בני השטחים. פרוצדורלי או ייצוג הולם למהפך מהותי בהעדפות הפוליטיות בשטחים, ניצחון חמאס שם קץ להגמוניה של דור המייסדים בפוליטיקה הפלסטינית. ב-17 בפברואר 2006 הושבע פרלמנט שרוב נציגיו אנשי חמאס. ממשלת חמאס הושבעה ב-28 במאס.

ממשלת החמאס ביקשה להתבסס תוך תמרון בין שתי מערכות לחצים, שניצחונה בבחירות הדגיש מתח מובנה ביניהן: מחויבות לאומית מחד גיסא, ומחויבות תנועתית מאידך גיסא. ההזדמנות המוסדית שזכתה בה התנועה לא היתה ניתנת למיצוי ללא פשרה רעיונית. ואולם הדבקות הרעיונית, בעלת המשמעות הישירה לאחדות השורה התנועתית, היא שהכריעה את הכף והדריכה התנהלות. נאמנה לדרכה ולדבק הרעיוני שליכד את שורות התנועה, הנהגתה עמדה בסירובה להכיר בישראל. דובריה הצהירו כי יכבדו הסכמי עבר בין הרשות לישראל, אך התנו זאת בהתאמתם ל'אינטרס הלאומי הפלסטיני', קרי: בשיפוטם ביחס לבסיס הרעיוני של התנועה. הכרה בסתירה שבין מאבק מתמיד בישראל ובין סיכויי שיקום התשתיות בשטחים היתה ביסוד ההיענות לתביעה מצרית לחדש את הסכם ה'רגיעה', אם כי אגב התנייתו בהפסקת מכלול הפעילות הישראלית בשטחים ולכן בשלילת מעשיותו. דוברי התנועה חזרו על נכונותם ל'הודנה', אך בתמורה לנסיגה ישראלית כוללת לקווי 1967. כשצורפה הצעה

זו לא־ההכרה בישראל היה קל לערער על רצינותה או לפרשה כניסיון להבטיח את המשך המאבק בתנאים משופרים.⁵²

האתגרים שניצבו בפני ממשלת חמאס לא היו שונים עקרונית מאלה שניצבו בפני ממשלות פתח לפניו. כקודמותיה היה על ממשלת חמאס לבסס את שלטונה בהיעדר תיאום בין זרועות הרשות. כמותן היא נתקלה בבידוד בינלאומי ובאופוזיציה נחושה. עם זאת, אבני הנגף שנערמו בדרכה של חמאס גבהו מאלה שניצבו בפני פתח. קואליציה בינלאומית – בהובלת ישראל, ארצות־הברית ויתר חברות הקוורטט – הציגה לחמאס שלושה תנאים להסרת החרם: פירוק התשתית הצבאית, הכרה בהסכמים שנחתמו בין ישראל לרשות, והכרה בישראל. חרם כלכלי, שהיה מקיף מכל מערכת עיצומים שהוטלה על הרשות שבראשות פתח, לא איפשר שיקום תשתיות בשטחים גם אם המשאבים הדרושים לכך היו בנמצא.⁵³ בה בעת הוא העניק לחמאס כתובת שאליה הפנו דובריה האשמות בדבר קשייה. בראש הרשימה היתה פתח. בתגובה לניצחון חמאס זכה הנשיא עבאס בתמיכה כלכלית, צבאית ופוליטית מוגברת, שעשתה את הרשות שבראשותו חלק מהקואליציה ששמה לעצמה למטרה את הבאת ממשלת חמאס לקריסה, או לפחות לכניעה. עם היוודע תוצאות הבחירות ביקשה חמאס לחלוק עם פתח את נטל השלטון. ההזמנה להצטרף לממשלה נדחתה על הסף, אם כי עבאס קרא למדינות ערב התורמות להימנע מחרם על החמאס וכך להעניק להנהגתה הזדמנות לסגת מעמדותיה. ראש ממשלת חמאס איסמעיל הנייה, מצידו, הצהיר כי לא ימנע מעבאס לנהל מגעים בינלאומיים – זכות שממילא הוקנתה לנשיא מתוקף החוקה הפלסטינית. עם זאת, כדי לצמצם את סמכויות הנשיא המעוגנות בחוק תבעה חמאס שליטה בזרועות הביטחון של הרשות, שאוישו מאז כינון באנשי פתח. המאבק על השליטה בזרועות הביטחון היה לזירת המאבק המוסדית בין פתח לחמאס, ורחובות עזה היו לזירת מאבק דמים בין פעיליהן.

קרבות ירי, התנקשויות, חטיפות וחבלה בתשתיות ארגוניות היו מעשה של יום ביומו וגלשו גם לגדה, אם כי בהיקף קטן מזה שברצועה. העימות המתרחב הניע מאמצי בלימה. הנייה ועבאס הסכימו ביניהם כמה פעמים על הפסקת אש, אך ההבנות ביניהם לא עמדו בלחץ כוחות השטח. במקביל התפתחה גם הסלמה בעימות עם ישראל בגזרת עזה. המצוקה ברצועה הזינה מוטיבציות לוחמניות, שהתבטאו בהגברת הירי לעבר הנגב המערבי. וכצפוי, התגובה הישראלית לירי היתה עילה להמשכו. המעברים שנועדו לקשר בין הרצועה לעולם החיצון נסגרו, להוציא הרשאות מבוקרות להעברת ציוד חיוני. המצוקה ברצועה הלכה והחריפה.

בניגוד לעבאס ולאישים מדור הביניים של פתח, ראש המחלקה המדינית של אש"ף, פארוק קדומי, ולצידו פעילי הדור הצעיר של פתח הביעו נכונות לשתף פעולה עם חמאס גם אם לא תמלא את התנאים שהציבו לה ישראל והקוורטט, ואת דרישת עבאס

כי תכיר ביוזמת השלום הערבית ממארכ 2002 ובהחלטות שהתקבלו באו"ם בנושא הסכסוך הישראלי-ערבי. בני הדור הצעיר של פתח אף חברו לאנשי חמאס האסורים בכלא בישראל, ובמאי 2006 ניסחו עם חברי פלגים אחרים, כולם בני השטחים, 'מסמך פיוס לאומי' ובו עקרונות לממשלת אחדות. אלא שמסמך האסירים היה לזירת מאבק נוספת בין פתח לחמאס. עבאס אימצו כלשונו ואילו הנהגת חמאס דחתה אותו, על רקע חילוקי דעות בשורותיה. חאלד משעל, ראש הלשכה המדינית של התנועה שמושבה בדמשק, עיכב את קבלת התנאים שהציג עבאס, ופעילי שטח של חמאס ניהלו על פי הנחיות מדמשק מדיניות לוחמנית, שקראה תיגר על מדיניות הריסון שניסה הנייה להוביל. זרועות הביטחון של הרשות, מצידן, היו טרודות במאבק נגד חמאס – לא דווקא בניסיון לבלום את ההסלמה. ראשיהן, משורות דור הביניים של פתח, התנגדו לכוונת עבאס לייצב את זירת הפנים באמצעות דיאלוג בין-ארגוני. הקרע בפתח, אשר ריפד לחמאס את הדרך להישגה בבחירות, היה אפוא בין הגורמים שהכשילו את התמסדות ממשלת חמאס כחלק מן הרשות ואת הכוונה לייצב את הרשות על בסיס תיאום בין התנועות. וכך, חודשים מספר לאחר פרסומו, איבד מסמך האסירים רלוונטיות עקב הסלמה שמנסחיו ביקשו למנוע בשתי חזיתות המאבק.

מודאגות מהאפשרות שהמערכה הבין-ארגונית בשטחים תהיה מקור השראה למהומות בתחומיהן, דחקו הנהגות מצרים, ערב הסעודית, ירדן וקטאר בראשי פתח וחמאס לסכם עקרונות לשיתוף פעולה. ממשלת האחדות, שאותה ביקשו לכוון, נועדה להביא להסרת החרם מעל הרשות וכך לבלום את התרחבות השפעתה של איראן על חמאס באמצעות תמיכה כלכלית, וכן להיות בסיס לנציגות פלסטינית לתהליך מדיני, שבמסגרתו תקודם 'היוזמה הערבית'. השיחות בין פתח וחמאס נערכו במכה, במסגרת ההכנות לכינוס הפסגה הערבית שהתקיים בריאד באפריל 2007, ובו אושרה 'היוזמה'. הנהגות התנועות נכנעו ללחץ הבין-ערבי וסיכמו מצע מדיני משותף. עוד קודם לכן, בנובמבר 2006, עקב ההסלמה בזירת הפנים ובזירת העימות עם ישראל – שמבחינת פתח האפילה על הצורך בחידוש התהליך המדיני ומבחינת פתח וחמאס כאחת על הצורך להקל את החרם הכלכלי – גובשה ביניהן הסכמה לרגיעה בשתי החזיתות.

גם ממשלת האחדות לא נועדה מבחינת מחמוד עבאס וחאלד משעל, שחתמו על עקרונותיה, אלא לייצב את הזירה הפלסטינית. חידוש ההידברות עם ישראל לא היה אלא מטרה משנית, וגם זאת בעיני פתח בלבד. על כן, כדי לא להכשיל את כוונת האחדות ויתר עבאס על תביעותיו מחמאס: במצע הממשלה, שהושבעה ב-17 במארכ, לא נכללה הכרה בישראל. לכן לא יכול היה כינונה להוות שלב לקראת חידוש התהליך המדיני. יתר על כן, המחלוקת בין פתח לחמאס סביב חלוקת סמכויות נותרה בעינה, וקרבות הרחוב בין פעילי שתי התנועות נמשכו, וביתר שאת.⁵⁴ ביוני הסלים המאבק ברצועת עזה, כשברקע שמועות על הפיכה צבאית מתוכננת על ידי כוחות פתח. עם

הכנעת זרועות הביטחון של הרשות השלימה הפיכת-נגד מרובת קורבנות את מה שחמאס לא השיגה במהפך הפוליטי, אם כי בשלב זה ברצועה בלבד.

ההפיכה הוסיפה נדבך פוליטי לניתוקה הגיאוגרפי והכלכלי של הרצועה מן הגדה. בתגובה להשתלטות חמאס על הרצועה הורה עבאס על פיזור ממשלת האחדות והקים ממשלת חירום. הנהגת פתח שבה והשליכה את יהבה על הידברות עם ישראל כאמצעי לשחזור את מעמדה הביתי, לאחר שנים אחדות שבהן התמקדה בניסיון לגבש סביבה את זירת הפנים תוך כדי ויתור על התהליך המדיני. גישה זו הדריכה את הניסיון, שהוכח כעקר, לכוון תיאום מדיני עם חמאס. שיבת פתח ליזירה המדינית, על אף היותה ברירת מחדל, התפרשה מחוץ לשטחים כמתכון לבלימת עליית חמאס ולשלילת הישג מעורר השראה מן הזרם האסלאמי באזור כולו. על הערכה ברוח זו התבססה יוזמת הנשיא בוש לכינוס ועידה בינלאומית, שבמסגרתה תקודם הקמת המדינה הפלסטינית. ישראל נענתה להזמנה בחיוב, בשאיפה שהפשרת הקיפאון תציע לה סדר יום חדש ותחזק בזירה הפלסטינית את המחנה המחויב להסדר. מצרים, ערב הסעודית וירדן שולבו בהכנות למפגש; תפקידן המיועד היה לגבות ויתורים שיידרשו מן הצד הפלסטיני, לעודד נכונות ישראלית לויתורים באמצעות תמריצים דיפלומטיים וביטחוניים, ובהתאמה לאינטרס האמריקאי במזרח התיכון ולרעיון שבבסיס 'היוזמה הערבית' – להיות חלק ממערך אזורי שיהווה חזית-נגד להתעצמות האיראנית. במפגש חגיגי, שהתקיים באנאפוליס בנובמבר 2007, בהשתתפות הצדדים המעורבים ישירות בסכסוך במזרח התיכון ובנוכחות נציגי עשרות מדינות נוספות, קרא הנשיא בוש הצהרת כוונות משותפת לנסח הסדר עד תום 2008. על הסדר זה נגזר להמתין על המדף להבשלת התנאים ליישומו. הגדרת ההבנות הנשואות כ'הסדר מדף' שיקפה הכרה בכך שהפיצול הפוליטי, המוסדי והגיאוגרפי ברשות הפלסטינית – זה שלזמן מה אכן נחשב כגורם שיאפשר את האצת התהליך המדיני – יהיה ראש וראשון לגורמים שיסכלו ניסיון ליצור מציאות חדשה בזירת העימות.

בתום הטקסים שבו אפוא ראש ממשלת ישראל אולמרט והנשיא עבאס למציאות שממנה באו, זו שזימנה לשניהם עילות חדשות לבקרים לדחיית הידברות תכליתית בנושאי הליבה של הסכסוך – הפליטים הפלסטינים, גבולות ירושלים ועתידה. לכן לצד מגעים בדרג בכיר, שנדון בהם נושא הגבולות, התמקדו למעשה היחסים בין הצדדים בניהול שוטף של הסכסוך. המשך הבנייה הישראלית בגדה המערבית והשאת מחסומי הדרכים באזור על כנם הוגדרו בצד הפלסטיני כאיום ישיר ומיידי להמשך התהליך המדיני. לעומת זאת, איום הירי מעבר לגבול, שהומחש תדיר בזירת הרצועה, שלל את אפשרות גיוסו של משקל-נגד ציבורי על ידי ממשלת ישראל להתנגדות ביטחונית ואידיאולוגית לנסיגה ולפינוי יישובים בגדה במסגרת הסכם – כמו גם שלא במסגרת הסכם – עם פתח. גם להבנות ביטחוניות בין ישראל לפתח נודע תוקף

מוגבל. החששות של הנהגת פתח מעימות פנימי אלים וממחאה ציבורית, שלאורך שנים סייעו פעולה נחרצת נגד האופוזיציה הלוחמנית, נותרו בעינם. תמיכה בינלאומית, שופעת סיוע כלכלי וביטחוני ככל שהיתה, לא הועילה לפצות את פתח על חולשתה. ומכל מקום, גם עניינה של הנהגת פתח בניסוח הסכם מחייב היה מוגבל בלבד. שהרי כל ניסיון לקדם הסדר שלא תיכלל בו הרצועה שבשליטת החמאס יהיה מבחינתה שקול לוותר על סיכוי לשיקום מעמדה בשטחים, בפזורה הפלסטינית, ובסופו של דבר גם בזירה הבינלאומית.

על רקע התנהלותן המקוטעת של השיחות בין ישראל להנהגת פתח המשיכו כוחות הביטחון הישראליים במרדף אחר גורמים לוחמניים בגדה – פעילות שהיתה משענת לפתח ובה בעת היתה עילה לג'יהאד האסלאמי ולחמאס לירי מן הרצועה. מבחינת חמאס נועד הירי להחליש בישראל את ההתנגדות להפסקת אש, שתאפשר לה התבססות בלא שיהיה עליה להגמיש עמדות יסוד כלפי ישראל ופתח כאחת. למען הישג נשאי זה היתה הנהגת החמאס מוכנה להסתכן בפלישה צבאית ישראלית, שבאורח בלתי נמנע תלווה בקורבנות רבים. את תושבי הרצועה עשתה מגן אנושי מפני אפשרות זו, ומפני סגר מוחלט. במקביל אכפה את מרותה ברצועה בכוח הזרוע אגב הנהגת שימוש קצוב וסלקטיבי במשאבים. כך מנעה אפשרות להקל מן הנטל שעל כתפי התושבים.

ביוני 2008, כשנה לאחר השתלטות חמאס על הרצועה, נשאה מדיניותה פרי. בבקשה לשכך ביקורת ביתית נגדה עקב הקושי המוכח לשלוט באיום הביטחוני שמקורו ברצועה וביקורת בינלאומית שהופנתה נגדה בגין מצוקתם של תושבי הרצועה, הכירה ממשלת ישראל בחמאס כשותפה להידברות – גם אם בהקשר הביטחוני בלבד. על-פי הבנות שגובשו בינה לבין חמאס בתיווך מצרי, התחייבה ישראל להקל בהדרגה את הסגר מעל הרצועה בתמורה לעצירת הירי ממנה תוך אכיפת הרגיעה על כלל הפלגים הפעילים בשטחה. לקח שהתברר בשנות העימות אשר התפתח עם פרוץ ההתקוממות השנייה הוא, שללא חמאס לא תיכון רגיעה ביטחונית וללא פתח לא תתכן פריצת דרך מדינית. ובזמן שעוכב התהליך לא נראה כהחמצה היסטורית, בחרה ממשלת ישראל לנסות ולצמצם איום ביטחוני מיידי גם במחיר העכרת יחסיה עם פתח ולכן תוך הערמת קושי נוסף על אלה שממילא מלווים את התהליך המדיני. פתח, אשר לאורך שנים פנתה לערוץ המדיני לנוכח מצוקתה בזירה הביתית ולחילופין ביקשה להאיץ דיאלוג לאומי לנוכח קיפאון מדיני, הגיבה כצפוי לתיאום העקרונות להפסקת אש בין ישראל לחמאס במאמצים מחודשים להפשיר את יחסיה היא עם חמאס. מכאן ועד גישור על חילוקי דעות רעיוניים ומוסדיים בין התנועות היריבות עוד ארוכה הדרך. ואולם מן הדרך להסכמה ביניהן הוסר מחסום משמעותי. בין שהרגיעה שסוכמה בין ישראל וחמאס תאריך ימים ובין אם לאו, יקשה על ישראל לשחזר את דפוס ההתנהלות, שבמסגרתו הותנה הידברות בינה לבין פתח בנתק בין פתח וחמאס, והידברות בינה

לבין ממשלת אחדות פלסטינית הותנתה בכינונה על בסיס מצע שבמרכזו נכונות לפשרה בת קיימא.

* * *

ועידת אנאפוליס נועדה להסב את הגלגל לאחור, שבע שנים לפחות, הן במישור הפנים-פלסטיני והן במישור הישראלי-פלסטיני. על רקע ההסלמה בשתי חזיתות המאבק הפלסטיני והקיפאון המדיני הסתמנה אמנם חזרת הגלגל לאחור, אם כי הרחק משבע שנים, ולא דווקא בכיוון שמפגש אנאפוליס ויוזמות מדיניות נוספות שקדמו לו נועדו להתוות. לנוכח הכרסום במעשיותו של חזון שתי המדינות לשני העמים נחלשה בזירה הפלסטינית האמונה בו כפתרון למצוקות מדיניות, כלכליות וביטחוניות. בין שהמדיניות הישראלית היתה אחראית להתפוגגות תוקפו המעשי של החזון, בין שהתפתחות זו נבעה מהתרחבות השפעתם של כוחות מבני השטחים, שעל דגלם חקוק יעד המדינה הפלסטינית שתשתרע בין הירדן לים התיכון, ובין שהדינמיקה הישראלית-פלסטינית היא שכירסמה באפשרות חלוקת הארץ לשתי מדינות – התוצאה היא אחת: רעיון המדינה הדו-לאומית שב והשתלב בדיון הציבורי בשטחים, כהד לשיח שרווח שם ובפזורה הפלסטינית עד ימי ההתקוממות הראשונה.⁵⁵ הרהורים ברוח זו, ואף ערעור מפורש על עצם זכות קיומה של מדינת ישראל, נשמעו גם בחוגים אינטלקטואליים ומדיניים במדינות במערב.

ללא ספק, רענון חזון המדינה הדו-לאומית היווה פן נוסף של קריאת תיגר על הנהגת פתח הוותיקה. פרט לאנשי הזרם האסלאמי, שהתנגדות לחלוקת הארץ היתה מאז ומתמיד נר לרגליהם, בלטו בין מנחי הבחינה המחודשת את הרעיון גם בני דור הביניים והדור הצעיר של פתח. מידה לא מבוטלת של אירוניה היסטורית נקשרה לכך שבמהלך ההתקוממות השנייה שבו ואימצו בני השטחים הקשורים לפתח את האתוס שממנו נסוגה הנהגת פתח הוותיקה במהלך ההתקוממות הראשונה, באמצעה תחתיו את חזון חלוקת הארץ לשתי מדינות כדי למנוע מהם לשלול ממנה את הבכורה בחזית המאבק הלאומי.

סיכום

המשכיות ושינוי

סבבי העימות הישראלי-פלסטיני, שהתפתחו עם פרוץ ההתקוממויות בגדה המערבית וברצועת עזה ב-1987 וב-2000, מהווים שתי התרחשויות מובחנות. השוני ביניהן ניכר במיוחד בשני מישורים: מאזן הכוחות בזירה הפנים-פלסטינית והדינמיקה הישראלית-פלסטינית, כפי שהתעצבו במהלכן. הקשרים אלה שלובים כמובן זה בזה. המאבק הפנימי בזירה הפלסטינית התווה את מהלך ההתקוממויות ולפיכך הניע התפתחויות בזירה הישראלית-פלסטינית. מנגד העניקו היחסים הישראליים-פלסטיניים – עימות צבאי ומאמצים להניע תהליך מדיני כאחד – הקשר והנמקות להתמודדות בין-ארגונית בזירה הפלסטינית על הבכורה בחזית המאבק הלאומי. ראייה זו את סבבי העימות אינה שוללת את היותם חלק מרצף היסטורי, שבמסגרתו הובילו את סבב העימות השני מגמות שיצרו את סבב העימות הראשון, התגבשו במהלכו והואצו כתוצאה מהתנאים והנסיבות שהתהוו בזירה הפנים-פלסטינית ובזירה הישראלית-פלסטינית עם סיומו ולאחריה.

במהלך סבב העימות הראשון חלה התקרבות בין ישראל לאש"ף, כאשר בשני הצדדים נרקמו נכונות לקדם הסכם של פשרה מדינית-טריטוריאלית ואמונה ביכולת עתידית ליישמו. את תחילת ההידברות בין ישראל להנהגת אש"ף איפשר כרסום בנכונות הישראלית לשאת במחיר הכרוך בשליטה בשטחים. בכך, כמובן, לא היה די להניע את ההידברות ובהמשכה את ניסוח ההבנות, שנועדו להוביל את הצדדים להסדר קבע. אש"ף עצמו עבר תהליך של שינוי עמדות יסוד, אשר באורח מובהק יותר מן התהליך המקביל שהתרחש בזירה הישראלית נועד לענות על אתגר שמקורו בזירה הפנים-פלסטינית גופא. הכרה בנכונות הגוברת בקרב אוכלוסיית השטחים להגיע לפשרה עם ישראל, ובפרט חשש מפריצת דרך מדינית שבמסגרתה ייוצג העניין הפלסטיני על ידי משלחת מן השטחים, ולחילופין חשש מעצירת התהליך המדיני ולכן מחסימת דרכו של אש"ף להכרה בינלאומית, הם שדחפו את הנהגת הארגון לשיחות עם נציגות ישראלית.

תחילה התנהלו השיחות בערוץ לא-רשמי. אלה סללו את הדרך לשיחות גלויות, רשמיות. וכך, בעקפו את נציגי השטחים המיועדים לקחת חלק בהידברות עם ישראל,

הוביל יו"ר אש"ף יאסר ערפאת את הנהגת הארגון הוותיקה מתוניס, דרך אוסלו, למדשאת הבית הלבן. שם נחתם בין אש"ף לישראל הסכם אוסלו I – 'הצהרת עקרונות בדבר הסדרי ביניים לשלטון עצמי בשטחים'. הבנות שנוספו על הצהרת העקרונות נכרכו לנוסחה מדינית-משפטית – 'הסכמי אוסלו'. פורטו בהם הנחיות ביצוע, שעיקרן הפסקת המאבק הפלסטיני בישראל ונסיגה ישראלית בשלבים בגדה המערבית ורצועת עזה, ותכליתן בניית אמון בין הצדדים לקראת דיון בנושאי הליבה של הסכסוך ובראשם ירושלים, ההתנחלויות הישראליות בגדה וברצועה ובעיית הפליטים.

מצדדים בהסכמי אוסלו – ברוח ובתוכן – ראו בהם מלאכת מחשבת מדינית. אחרים ראו בהם עדות לחוסר המוכנות, בצד הישראלי והפלסטיני כאחד, להתחייב לפשרה שתהיה כרוכה בהכרח בויתורים הדדיים מהותיים. ההסכמים היו מטרה לגיוני ולביקורת בגין מרכיבים מרכזיים בהם, אשר לדעת המוקיעים נדונו מראש לכישלון. בין היתר הודגש הקושי להתקדם באמצעותם להגדרה עצמית וריבונות פלסטינית בד בבד עם הבטחה שהמערכת הפוליטית הפלסטינית ערוכה להתמקד בבניין מדינה שוחרת שלום. כן הודגש חוסר האיזון ביחסי העוצמה בין שני הצדדים. המערכת הפלסטינית הוערכה, ובצדק, כחלשה מכדי להבטיח את מימוש חלקה ביישום ההסכמים. עוצמתה של ישראל, כך נטען, ובצדק, הותירה לה יכולת מכרעת להכתיב את הקצב והטווח של היישום, או אי-היישום, של ההסכמים. יתר על כן, ההסכמים לא נועדו מלכתחילה אלא להכשיר את הקרקע לקראת 'רגע של אמת'. הדיון המהותי בנושאי הליבה נדחה למועד מאוחר יותר, שהיה אמור להגיע בתום תקופת הכשרה מוגדרת, רצופת שלבים והתניות. הקושי הצפוי מראש לנצל את תקופת הביניים למימוש התוכניות שהותוו בהסכמים הוביל להערכה שתהליך אוסלו יבוא לקצו ללא השגת התוצאות המקווות. לימים נוסף להערכה זו ערך נייבי, ולמעשה תוקף של נייבי שהכתיב מדיניות וכך הגשים את עצמו.

כפי שהדברים נראו אז, וכך אפשר לראותם גם כיום, בספטמבר 1993 הגיע אש"ף לשיא בהתפתחותו הפוליטית. לאחר שנים של מאבק להתמסדות, שניהל הארגון בסביבה שברובה הגדול היתה עוינת למטרותיו ולדרכו, עלה בידי הנהגתו לזכות בהכרה בינלאומית על בסיס מעמדה הביתי, ולהסתייע בהכרה הבינלאומית כדי לחזק את שורותיו של הארגון ולהרחיב את התמיכה העממית בו. ומאחר שההסכם עם ישראל נתפס בשטחים כשלב בדרך לקידום היעד הלאומי, הצליחה הנהגת אש"ף גם לבלום באמצעותו, אמנם זמנית, כפי שהתברר בדיעבד, את מגמת עלייתה של הנהגה מקומית בשטחים. הישגים אלה קודמו באמצעות תמרון מתמיד בין המאבק האלים למאבק הפוליטי, ובסופו של דבר באמצעות המרת הדגש המסורתי על המאבק האלים בדרך מדינית.

בשנים הספורות שלאחר החתימה על הסכמי אוסלו, ועל רקע היערכות מקוטעת ורצופת מכשולים ליישום, היה נראה שההכרה הבינלאומית באש"ף וברשות תמשיך ותעודד את התגבשותה של הנהגה לאומית בשטחים – כזו שתבסס רעיונית ומדינית על התפנית האסטרטגית שהנהגת אש"ף התחייבה לה. ואולם בספטמבר 2000 תשוב ותפרוץ התקוממות בשטחים. שבע השנים שיחלפו עד אז יתחווירו בדיעבד כתקופת הבשלה לקראת סבב עימות נוסף בסכסוך הישראלי-פלסטיני ולקראת התמודדות ישירה במערכת הפלסטינית בין ההנהגה הוותיקה ובין גורמי אופוזיציה. גורמים אלה השתייכו אמנם לזרמים רעיוניים שונים ולמסגרות ארגוניות שונות, אך כולם היו בעלי שורשים מקומיים בשטחים, ושם התרחשה התגבשותם הפוליטית.

דווקא על רקע ההתקרבות בין ישראל להנהגה הפלסטינית, שחלה בעקבות ההתקוממות הראשונה, התבהרה עוצמתן של המחלוקות שפתרוןן הוא תנאי להסדר ולמעשה ההסדר עצמו, והתעצמה רתיעת שני הצדדים מוויתורים רעיוניים וביטחוניים בעלי השלכות אלקטורליות מיידיות ומשמעות למה שייכתב בספרי ההיסטוריה. לסבב העימות השני קדמו לפיכך שנים שידעו אלימות ואלימות שכנגד. במהלכן הנחה את המדיניות הפלסטינית חשש, שהיו לו סימוכין, מפני הסתייגות ישראלית מנסיגה בשטחים ומן השטחים. חשש זה החליש מוטיבציה ויכולת לאכוף את הפסקת המאבק האלים בישראל על גורמי אופוזיציה לוחמניים, נחושים לחולל הסלמה בעימות. את המדיניות הישראלית, מצידה, הנחה חשש, שגם לו היו סימוכין, מפני מחויבות להסכם שאת חלקה בו ובפרט את דרישותיו הביטחוניות לא תוכל, או לא תאבה, הרשות הפלסטינית למלא. חשש זה היה עילה לעיכוב יישומן של הבנות בדבר נסיגות בשטחים.

האם ההיסטוריה הישראלית-פלסטינית היתה מתפתחת אחרת, באופן שהיה מממש את הציפיות שתלו מנחסי הסכמי אוסלו והחתומים עליהם בהבנות שהושגו, לו היו אלה מוסכמות בין ישראל ובין נציגות מבני השטחים כך שהיריבות ביניהם ובין ההנהגה שהתגבשה בפזורה היתה חריפה פחות? האם ההיסטוריה הישראלית-פלסטינית היתה מתפתחת אחרת, באופן שהיה מממש את הציפיות שתלו מנחסי הסכמי אוסלו והחתומים עליהם בהבנות שהושגו, לו ההתנהלות של שני הצדדים היתה סובלנית יותר האחד כלפי זולתו ובפרט ביחס לקשיים שהתלוו לשינוי התפיסתי והפוליטי שהיה עליו לעבור בבואו ליישם הבנות אלה? תהיות אלה יישארו לעולם פתוחות. לעומת זאת, תשובה שאין עליה מחלוקת אפשר להעניק לשאלה בדבר אופייה וכיווניה של הדינמיקה הישראלית-פלסטינית, כפי שהתפתחה ביום שלאחר ה-13 בספטמבר 1993.

במערכת זו, שבמסגרתה הלכו היחסים בין ישראל לפלסטינים והידרדרו, מילאה היריבות הפנימית בזירה הפלסטינית תפקיד מפתח. הרשות הפלסטינית לא התגבשה מעולם לכלל רשות מתפקדת. מיום היווסדה כירסם בה מתח בין הנהגתה, שאוישה בבני

דור המייסדים של התנועה הלאומית שהתגבש בפזורה, ובין בני השטחים שנשאו בנטל ההתקוממות הראשונה. אנשי פתח שביניהם חלקו עם הנהגת פתח הוותיקה אמונה בצורך המוצהר וביטחון ביכולת הנשאפת לקדם הסדר על בסיס חלוקת הארץ לשתי מדינות. אלא שדרכם לעמדות השפעה רשמיות נחסמה עם הגיעה של ההנהגה הוותיקה לשטחים. לעומתם ראו אנשי הזרם האסלאמי שבין בני השטחים בחזון הפשרה איום רעיוני ופוליטי. דבקותם במאבק אלים החלישה בישראל טיעונים בזכות הידברות. השעיית ההידברות כירסמה בלגיטימציה הפנים-ארגונית והלאומית של הנהגת פתח הוותיקה, שטענתה לבכורה מוסדית נשענה על חזון הפשרה. היחלשות הרשות הואצה משמעותית עקב כשל התהליך המדיני שלה עצמה היה חלק בו, וכתוצאה מצעדים שנקטה ישראל נגדה בגין אי-מילוי חלקה בהסכמים, והנהגתה איבדה את יכולתה, שהיתה מוגבלת מלכתחילה, לאכוף מרות.

כך נסללה הדרך לעליית חמאס. התנועה נטלה אחריות למשימות חברתיות וכלכליות, שהזנחו על ידי הרשות. במקביל הפיצה את הצעתה לסדר יום מדיני ארוך טווח, מנותק מאילוץ התיאום המכזיב עם ישראל. על שום תדמיתה הנקייה משחיתות של הנהגת חמאס והאמונה כי תפעל להשלטת חוק וסדר כשרווחת התושבים לנגד עיניה, התרחבה התמיכה בה כאלטרנטיבה שלטונית. עם הכרסום באמונתו של הציבור הפלסטיני בסיכויי קידומו של הסדר מוסכם התרופפה גם דבקותו בחזון חלוקת הארץ לשתי מדינות – קרי: במצע המדיני של תנועת פתח – והתעצמה ההזדהות עם קריאת חמאס לשחרור פלסטין כולה. ניצחון חמאס בבחירות למועצה המחוקקת והשתלטותה על רצועת עזה, שהסתייעו בקרע שנוצר בשורות פתח בין ההנהגה שגובשה בפזורה ובין בני השטחים, היו חלק מן התהליך שבמסגרתו קועקעו יסודות ההנהגה הלאומית, שהגיעה לשטחים נושאת את מסר סיום הסכסוך, על ידי בני השטחים נושאי מסר נצחיות הסכסוך.

האופן שבו גובשו בישראל ומומשו על ידה תוכניות הגדר וההינתקות מעזה שיקף את היחסים בין ישראל לרשות הפלסטינית, כפי שהתעצבו בשנים שקדמו לפרוץ ההתקוממות השנייה ובפרט במהלכה. מאז תחילת ההידברות בין ישראל לאש"ף ובהמשך הדרך בין ישראל לרשות התבהרו המחירים שיהיו כרוכים בהסדר. בניגוד לציפיותיהם של מנסחי הסכמי אוסלו, עצם הדיאלוג לא הגביר נכונות לפשרה, אלא הגביה את רף הציפיות והדרישות ההדדיות. משנכזבו אלה הלך ונשחק בישראל, כמו גם בקרב הפלסטינים, האמון בהידברות כאמצעי לקדם פתרון. ככל שנמשך העימות התחדדה הרגישות בישראל לחומרת האתגרים הביטחוניים והחברתיים שמקורם בהמשך הכיבוש, קרי: לעתידה של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית. ולצד ההכרה במגבלות היכולת להכניע את ההתקוממות בדרך צבאית, מסיבית ככל שתהיה, גברה בישראל גם הרגישות לתשומתה שלה למעגל האלימות. אלא שאת סיכויי פריצת

המעגל, בתקווה שזו תסלול דרך להסדר כולל, לא ניתן היה לבחון מעשית ולאורך זמן ללא תיאום עם שותף פלסטיני בעל עניין בפשרה ובר-סמכא.

לנוכח התפוררות הרשות, עוד לפני שהומחשה רשמית התחזקות האלקטורלית והצבאית של חמאס ביחס לפתח, התחזקה בישראל התפיסה ששורשיה בימים שקדמו להתקוממות השנייה, כי אין בנמצא שותף פלסטיני לניסוח וליישום הבנות – יהיו פרטיות או לא. פרוץ ההתקוממות העניק לתפיסה זו בעיני המצדדים בה משנה תוקף. כך נשברו בישראל עקרונות שהיו לאורך שנים בבחינת ייهرג ובל יעבור באשר להדדיות ותיאום כתנאים להיערכות מחודשת בשטחים, ונפתחה לישראל דרך שבה תמשיך ותקבע עובדות בשטח. אלא שהגישה החד-צדדית לא סיפקה מענה לאתגרים שוטפים. חלקם אף התעצם, כפי שהיה אפשר להיווכח לאור ההסלמה שהתרחשה בגזרת עזה לאחר הנסיגה הישראלית מן הרצועה. יתרה מזו, מעצם טיבה נעדרה הגישה החד-צדדית יסודות להסדר ולכן תרמה לשימור הסכסוך, על האתגרים האסטרטגיים הגלומים בו.

הכרה במגבלות הגישה החד-צדדית הנחתה בישראל התעניינות מחודשת, מהוססת בעליל, בתהליך המדיני. ואולם המאמצים לחדש את התהליך המדיני, שהושקו במלאת שבע שנים לתחילת סבב העימות השני, נתקלו באותם קשיים שהובילו את ישראל לדרך חד-צדדית. המבוי הסתום בזירה המדינית, אשר ניזון לאורך שנים מיריבויות בין-ארגוניות וזעזועים בזירה הפלסטינית, נעשה במהלך ההתקוממות השנייה פועל יוצא של התייצבותה על בסיס מפוצל. בדרכה של חמאס לייצוב שלטונה בעזה ולבכורה מוחלטת בזירה הפלסטינית באמצעות השתלטות גם על הגדה, ניצבים מכשולים רבים וגבוהים. מנגד, מכשולים רבים וגבוהים ניצבים בדרכה של פתח לייצוב שלטונה בגדה ולשחזור שליטתה ברצועת עזה. אלא שבמצב שבו אין ביכולתו של המחנה האחד להכניע את האחר עומד לזכות חמאס הישג המקנה לה יתרון משמעותי. לאורך שנים הצליחה התנועה למסד מצב שבו הקיפאון המדיני מניע מאבק אלים בישראל, מחד גיסא, ואילו מאידך גיסא דינם של מהלכים מדיניים לעודד הסלמה וזו, מצידה, דנה אותם לכישלון. זה היה דינם של תהליך אוסלו, שהשקתו ציינה את תום העימות שהתפתח עם התפרצות ההתקוממות הראשונה, ושל 'מפת הדרכים', שנועדה להביא לידי סיום את העימות שהתפתח עם התפרצותה של ההתקוממות השנייה. נחישות חמאס להחליש את פתח בזירה הביתית כדי לפגוע במעמדה הבינלאומי, ולסכל יוזמות ויוזמות מדיניות במטרה ליטול ממנה את שארית מעמדה הביתי, מאיימת לגזור דין דומה גם על המסגרת המדינית המחודשת שהושקה באנאפוליס במטרה למנוע ממנה לעשות כן.

למרות הכול, מה הלאה?

תנאי הכרחי ליישוב הסכסוך הישראלי-פלסטיני הוא נכונות לפשרה רעיונית, מדינית וטריטוריאלית מצד ההנהגה הישראלית וההנהגה הפלסטינית. תנאי הכרחי שני הוא קבלת הציבור הישראלי והציבור הפלסטיני כאחד את תנאי הפשרה שיסכמו שתי ההנהגות. תנאי הכרחי שלישי הוא יכולת אכיפת ההסכם למרות אופוזיציה, שלא תהיה נכונה לשלם את מחירו מטעמים רעיוניים ומחשש לאובדן מעמד ודרך. מילוי כל אחד משלושה תנאים הכרחיים אלה לבדו לא יבטיח את מימוש כוונותיהן של הנהגות שוחרות פשרה ושלום. רק מילוי שלושת התנאים האלה יחדיו יאפשר מימוש הסכם, גם אם לא בהכרח את עמידותו לאורך זמן ואת היותו בסיס לשינוי הזירה המזרח-תיכונית כולה.

שני התנאים הראשונים, שללא מילויים לא ייכון הסדר, מציבים בפני ההנהגות והחברות הישראלית והפלסטינית אותם אתגרים. מצבם של שני הצדדים שונה בתכלית ביחס לאתגר שיהיה כרוך במילוי התנאי השלישי. אפשר להניח כי פרטיה של פשרה היסטורית יהיו מקובלים על רוב הציבור הישראלי וכי הממשלה בישראל תוכל ליישמה גם אם תיתקל בהתנגדות קולנית ונחושה. הזירה הפלסטינית, לעומת זאת, מפולגת בין שני מחנות. כפי שהתפתחו יחסי הכוחות ביניהם במהלך ההתקוממות השנייה, אין ביכולתו של מי מהם לאכוף את משנתו ומרותו על זולתו ולכן על המערכת כולה. גם אם יעלה בידי המחנה שוחר ההסדר לנסח הסכם בשיתוף ממשלת ישראל, וגם אם יזכה הסדר מוצע בתמיכה עממית משמעותית, אכיפתו תהיה משימה מורכבת, אם בכלל אפשרית, עקב הבקיעים התוך-ארגוניים במחנה זה עצמו והיריבות החריפה בינו ובין המחנה האחר, המתנגד עקרונית להסדר. ניסוח עקרונותיו של הסדר הוא משימה כבדה עד מאוד, כפי שהוכח במשך שנים של כשל להשלימו. על סיכויי ההידברות המעשית בין הצדדים מעיב גם הקושי שהומחש והתעצם במהלך ההתקוממות השנייה לכוון בזירה הפלסטינית רשות מרכזית סמכותית.

האתגר המונח לפתחן של שורות ההנהגה הישראלית והפלסטינית שוחרות ההסדר הוא אפוא כפול ומכופל. המאבק הפנים-פלסטיני רחוק ממיצוי ומהכרעה. הערכה זו, כשהיא מצורפת לטענה שנבחנה בחיבור זה בדבר מרכזיותו של המאבק הפנימי בזירה הפלסטינית בהכתבת אופיו וכיוונו של המאבק בישראל, מובילה למסקנה כי קלוש הסיכוי לחולל תפנית בדינמיקה הישראלית-פלסטינית ולהוציא תוכניות מדיניות מן הכוח אל הפועל כל עוד לא התייצבה הזירה הפלסטינית עצמה. יוזמות שונות שניסחו במהלך השנים גורמים ישראליים, פלסטיניים ובינלאומיים ביחד ולחוד התמקדו בתהליך שבמסגרתו אמורה להיבנות מידת אמון הדדי, שתאפשר דיון בנושאי הליבה של הסכסוך והסכמה לגבי פתרונם, או שהתמקדו בעקרונותיו ובתכניו של הסדר מוצע.

מעבר לאבחנות הקשורות בחלוקה זו, רובן שיקפו התעלמות ממאפיין מבני מרכזי של המערכת הפוליטית הפלסטינית – הפיצול הרעיוני והארגוני והיריבות הבין-ארגונית. לחילופין, אחרות התבססו על הנחה שחידוש תהליך מדיני ובפרט ניסוח הסדר יסייעו לייצוב המערכת. אלא שהמאמצים השונים להביא לפריצת דרך מדינית כשלו, בין היתר, ובמידה מכרעת, על שום התמקדות המערכת הפלסטינית במאבק הפנימי, שצבירת יוקרה בזירת המאבק בישראל היתה מאז ומתמיד מרכיב מרכזי בו. מבחינת ישראל – הציבור הרחב והדרגים של קבלת החלטות כאחד – דחיקת התהליך המדיני לשולי סדר היום בזירה הפלסטינית על רקע המאבק הפנימי ובפרט היחלשות המחנה הדוגל בהסדר ועליית האופוזיציה הלוחמנית סיפקו עילות, לגיטימציה והזדמנויות לדחיית המועד שבו יידרשו לדיון קונקרטי בפשרה.

ויתורים טריטוריאליים תמיד נתפסו, ועדיין נתפסים, בישראל כנטילת סיכון. המחנות הפוליטיים השונים נבדלים בהערכת מידת הסיכון, היכולת לשלוט בו ולצמצמו, והתועלת הצפויה להתלוות לווייתור ביחס למחיר ולסיכון שיהיה כרוך בו. במהלך ההתקוממות השנייה חיזקו הכשל הפלסטיני והישראלי כאחד להתמודד עם האלימות הפלסטינית את ההתנגדות העקרונית בישראל לנסיגה בגדה המערבית ואיימו לסכל את תכנית הנסיגה מעזה. כשלים אלה גם החלישו את המוטיבציה של דרגים מדיניים בישראל להסתכן אלקטורלית בגין העמדת נסיגה בגדה למבחן ביטחוני ומדיני הכרוך בהתמודדות גלויה, בלתי נמנעת, עם חוגי הימין הביטחוני והאידיאולוגי.

ובנוסף, על רקע הימשכות הקיפאון המדיני והעימות הצבאי התחזקה בישראל הראייה הדטרמיניסטית את הסכסוך ומטרותיו האסטרטגיות של העם הפלסטיני. התקופה שבין שתי ההתקוממויות נראתה יותר ויותר כפסק זמן טקטי שמלכתחילה לא כוון להוביל לשלום אמת בין שני העמים, וכספירה בלתי נמנעת לאחור לקראת סבב העימות הבא, שאמנם הגיע. בראייה זו, אפילו נהגה ישראל אחרת מכפי שנהגה – כלומר: אילו היתה נחרצת בכל הנוגע לפינוי שטחים בגדה, מפגינה נכונות לדון בשאלות מפתח הקשורות בגבולות הקבע ובעתיד הפליטים, ומגיבה באורח מתון מכפי שהגיבה על המשך מאבקם של פלגים פלסטיניים לוחמניים נגדה – לא היה חל שינוי בעמדות יסוד גם של הזרם הלאומי, וכל שכן של הזרם האסלאמי. במילים אחרות, ללא קשר לצעדיה היתה ישראל ניצבת מול אתגר הסרבנות הפלסטינית לפשרה, אשר עמו התמודד היישוב העברי בארץ ישראל מאז המחצית הראשונה של המאה העשרים, ובכל מקרה היה הקונפליקט השורשי בין ישראל לפלסטינים מוליך אותם לאותה נקודה שאליה הגיעו במהלך ההתקוממות השנייה. יתר על כן, קו מחשבה זה, הממעט מערך הקשר שבין הנוכחות הישראלית בשטחים ובין מוטיבציות לוחמניות בקרב תושביהם, מוביל למסקנה כי השעיית נסיגות בגדה חסכה לישראל צורך להתמודד עם איומי ביטחון חמורים אף מאלה שהופגנו במהלך ההתקוממות השנייה. מנקודת מבט

זו נראים אפוא המאמצים לחולל פריצת דרך מדינית, לרבות אלה שחודשו במלאת שבע שנים לפרוץ ההתקוממות השנייה, חסרי סיכוי של ממש.

גם מזווית הניתוח שלפיה הדינמיקה של הסכסוך אינה דטרמיניסטית אלא אינטראקטיבית ולפיכך ניתנת עקרונית לעיצוב, התמונה המצטיירת אינה פשוטה כלל ועיקר. הסכסוך מורכב עד מאוד, ועל הדרך ליישובו נערמו במהלך השנים מכשולים אשר חלק ניכר מהם מקורו בזירה הפנים-פלסטינית ובפרט במתח שבין ההנהגה שגובשה בפזורה ובין כוחות ששורשיהם בשטחים. מאחר שבואה של הנהגת פתח הוותיקה לשטחים בלם שם את מגמת עלייתה של הנהגה מקומית ראו בה רבים – ישראלים, פלסטינים ואחרים – את שורשי היריבות בזירה הפלסטינית והעזועים בזירה הישראלית-פלסטינית שהתפתחו מאז 1993. מאבק הכוחות המקומיים בהנהגה הוותיקה התמקד במאמץ לקעקע את משנתה ולעשותה בלתי רלוונטית פוליטית. אמצעי נגיש, שיעילותו בהקשר זה מוכחת, היה המאבק האלים בישראל. מכאן קצרה הדרך למצב שבו שימרה התרחבות השפעת חמאס בשטחים את העימות וליבתה אותו, והקיפאון המדיני סייע להתרחבות השפעת חמאס. התהליך המדיני נעשה בן-ערוכה לדינמיקה זו, שדינה להמשיך ללוות, להמשיך ללבות את הסכסוך.

כך אכן יקרה, אלא אם במקום להמתין ליום שבו תתייצב הזירה הפלסטינית ותתגבש בה מעצמה נציגות מוסכמת למשא-ומתן תנסה ישראל להפוך את סדר הדברים ותפנה לתהליך מדיני נחוש כדי לכוון באמצעותו נציגות פלסטינית מוסמכת להידברות. יתכן שכך תוכל ישראל להיחלץ מהדינמיקה של הסכסוך כפי שהתמסדה במהלך שני סבבי עימות, להשפיע על האווירה בשטחים ולהפיח רוח חדשה במחנה השלום הפלסטיני.

חששן של ההנהגה בישראל והנהגת פתח מנטילת סיכונים בעלי משמעות אלקטורלית מיידית ולאומית ארוכת טווח מקשה עליהן לפעול בכיוון זה, על אף ההכרה ההדדית בשותפות לדרך. פתח התייצבה אמנם בראש המחנה הלוחמני עם פרוץ ההתקוממות השנייה וכך הטילה על עצמה אחריות רבה להסלמה בעימות, שהתפתחה בעקבות ההתפרצות. לבואה של הנהגתה לשטחים אכן היה חלק בליבו המתיחות והיריבות הבין-ארגונית בזירה הפלסטינית. עם זאת, מחויבותה העקרונית של הנהגה זו לפשרה נותרה בסיס הלגיטימציה העיקרי שלה, היחיד למעשה מבחינת ישראל וגורמים בינלאומיים רבים. מחויבות זו מהווה מרכיב מרכזי בתמיכה שממנה עדיין נהנית הנהגה זו בקרב תושבי השטחים שעייפו הן מן הכיבוש והן מן המאבק בו. מחויבות זו היא שמבחינה בינה ובין תנועת חמאס, הנושפת בעורפה ובעורף מחנות השלום, הנחלשים והולכים, בשני הצדדים. במציאות זו, כפי שהתפתחה בזירת הסכסוך הישראלי-פלסטיני ובזירה הפלסטינית עצמה מאז הגיעה הנהגה זו לשטחים ובפרט בשנות ההתקוממות השנייה, אכן לא ראתה ישראל אפשרות זולת התגייסות לחיזוק

תנועת פתח, על אף מגבלותיה ומגרעותיה הידועות. עם זאת, חולשתה המוסדית של הנהגת פתח שוחרת ההסדר אינה מעודדת בישראל נטייה להתחייב לפשרה, ואת הרתיעה מפני פשרה, אשר לפי כל מיתאר שניתן להעלות תהיה כרוכה בסיכונים הרחוקים מלהיות זניחים, משמרת ההערכה הנשענת על ניסיון רב שנים כי התקדמות לקראת פשרה תלווה בהתנגדות אלימה מצד חמאס.

ברם, אל מול החששות והשיקולים המדריכים את דחיית רגע האמת מתפתחת בשטחים מגמה האמורה לדרבן מאמץ ישראלי לצקת תוכן קונקרטי בתהליך המדיני. רבים מאנשי הזרם הפלסטיני הלאומי נוטשים את חזון חלוקת הארץ. האיום הגלום במגמה זו הוא היותה בסיס אפשרי לגישור על היריבות הפוליטית בין בני השטחים המשותפים לפתח ולחמאס. התקרבות אסטרטגית בין המחנות, על בסיס חתירה משותפת ליצירת מצב טריטוריאלי וכלכלי שממנו תתפתח מדינה דו-לאומית בין הירדן לים, אמורה לטרוד את מנוחתם של הציבור ודרגי קבלת ההחלטות בישראל אף יותר מהמשך היריבות ביניהם ומהתפקיד שממלא במסגרתה המאבק הישיר בישראל. התרחבות התמיכה העממית במכנה המשותף לשני המחנות ושילוב כוחות ביניהם יאיימו על ביטחונה ויסודותיה הרעיוניים של ישראל, שכן יבטלו כל סיכוי לפשרה שבמסגרתה תוכל ישראל לתרגם מחזון למעש את אתוס המדינה בת הרוב היהודי, שתהיה גם דמוקרטית.

להיחלשות הדבקות הפלסטינית ברעיון חלוקת הארץ נלוות משמעויות מאיימות גם מזווית פלסטינית, בראש וראשונה מבחינת תנועת פתח. תמיכה נרחבת בחתירה למדינה דו-לאומית תשלול מפתח את סיבת קיומה, כפי שהתמסדה בזירה הפלסטינית ובזירה הבינלאומית בשלהי ההתקוממות הראשונה בעקבות השינוי שחל באסטרטגיה של התנועה עם אימוץ עיקרון הפשרה. גם ניסיון, שיתכן שיעשה על ידי הנהגת פתח, לשחזר את מעמדה ההיסטורי באמצעות התייצבות בראש מחנה הסירוב הפלסטיני יהיה בר סיכויי הצלחה קלושים: את הבכורה בחזית זו הפקיעה חמאס מידיה בשנות ההתקוממות השנייה, בתהליך שהסתייע רבות בהתפוררותה עקב מחלוקות בשורותיה ואובדן דרך מדינית. אי לכך, על תנועת פתח לעזור לעצמה במאמץ מוגבר לגבש הסדר מוסכם, ועל ישראל לעזור לה לעשות כן וכך להיעזר בה לשם עיצוב סביבה אסטרטגית משופרת לה וסביבה אסטרטגית משופרת לעם הפלסטיני.

שני יעדים אלה מהווים יעד משולב אחד, שכן קידומו של האחד לא יתאפשר ללא קידומו של השני. בכל מקרה, השגתו לא תיתכן ללא מאמץ ישראלי-פלסטיני מפרך לצמצום הפערים בין מקסימום הוויתורים ומינימום הדרישות מצד ישראל, ובין מקסימום הוויתורים ומינימום הדרישות הפלסטיניות. על ניסוח הפשרה להיות מונחה בכוונה לחולל באמצעותה שינוי דרמטי באווירה הציבורית בשני הצדדים בכל הנוגע לתהליך השלום וליתרונות האסטרטגיים שיתלוו להסדר קבע. על מיתארה

לאתגר את הפתרון למצוקות העם הפלסטיני, כפי שהוא מנוסח במצע תנועת חמאס, ולכרסם בכוח המשיכה הגובר של חזון המדינה הדו-לאומית. הצעת הסכם מפורט, שיזכה לתמיכה ציבורית בשטחים, תוכל להיות מנוף לשידוד שורות בפתח ולשיקום מעמדה הביתי של התנועה. התפתחות בכיוון זה תלווה בהכרח בהיחלשות מעמדה של חמאס, ואפשר שתגביר בשורותיה נטייה לריכוך ההתנגדות לשיתוף פעולה מדיני עם פתח על פי סדר היום הפשרני שתכתיב. אמנם אין דרך להבטיח כי הצעת פשרה, מרחיקת לכת ככל שתהיה באשר לגבולות המדינה הפלסטינית, חלוקת ירושלים ועתיד הפליטים, תחולל מיידית שינוי מהותי בדעת הקהל הפלסטיני. ואולם ללא המאמץ לנסחה ברי כי השינוי המיוחל, המהווה תנאי למימוש הסדר, לא יתרחש כלל.

פריצת דרך מוחשית לא יהיה אפשר לחולל ללא נטישת המאמץ, שכישלונו הוכח חזר והוכח, להכניע כליל את האלימות כתנאי לבנייה הדרגתית ובכל מקרה מותנית של נכונות לפשרה. נכון שגישה ישירה זו נחלה כישלון צורב בעבר. לכישלון התלוותה הסלמה בעימות – כך הרי החלה ההתקוממות השנייה. אלא שבמהלך העימות שהתפתח עם התפרצותה התבררו ביתר שאת מחיריהן של השעיית ההידברות, של ההסלמה, של דבקות במפת דרכים שלבית בדרך להסדר אגב דחיית דיון מהותי בעקרונות הפשרה לקץ הימים, וגם של הגישה החד-צדדית הישראלית להתמודדות עם אתגרים שוטפים שמקורם בסכסוך. במקביל התבררו גם עקרונותיו של הסדר שלא יהיה אפשר לנתקו מוויתורים כואבים ומסיכונים, ועדיין יהיה בר-סיכוי לענות על שאיפותיהם ודרישותיהם הלאומיות והביטחוניות של ישראל והפלסטינים. עקרונות אלה נוסחו בפורמטים שונים בפורומים בלתי רשמיים שבהם נטלו חלק נציגים ישראלים, פלסטינים ובינלאומיים. המתווה שהציע הנשיא קלינטון, למשל, כמו גם 'יוזמת השלום הערבית' אמורים להוסיף לעקרונות אלה תוקף רשמי ולכן להקל על גיוס תמיכה ישראלית, פלסטינית ובינלאומית בהסכם שינוסח ברוחם. אם קיימת דרך שבאמצעותה יהיה אפשר לכונן בשטחים רשות מרכזית מחויבת להסדר מוסכם ולעודד בישראל נכונות לפשרה מדינית-טריטוריאלית – זו הדרך.

הערות

- 1 בספטמבר 1982 העלה ממשל ריין יוזמה להסדר אזורי על בסיס החלטת מועצת הביטחון 242, שבמסגרתו תיוסד בגדה המערבית וברצועת עזה אוטונומיה פלסטינית שתהיה קשורה לירדן. ירדן היתה אמורה לייצג את הצד הפלסטיני בהסדר ובמגעים שיערכו במטרה לקדמו. הצעה דומה העלתה סעודיה בוועידת הפסגה הערבית שהתכנסה בפז, מרוקו, באותו חודש. ההצעות האלה נדחו על ידי אש"ף וישראל – כל גורם וטעמיו עמו – אם כי לנוכח האפשרות של תנופה מדינית אזורית, והחשש שירדן תזכה בייצוג הפלסטיני בתהליך הזה, פנה אש"ף לשיתוף פעולה עם ירדן. ירדן, מצידה, ביקשה באמצעות התיאום עם אש"ף לדחות טענות שנשמעו בבגדד, בדמשק ובטריפולי-לוב בדבר השתלטותה על העניין הפלסטיני. הסכם שיתוף פעולה נחתם בין אש"ף לירדן בפברואר 1985. ואולם ההסכם בוטל על ידי ירדן ביולי 1986, עקב סירובה של הנהגת אש"ף להכיר בהחלטות מועצת הביטחון 242 ו-338 כבסיס לתהליך מדיני.
- 2 בין מובילי הקריאה לייצוג השטחים בתהליך מדיני היו פייסל חוסייני, סרי נסייבה, סעיב עריקאת. אישים אלה אף ניהלו שיחות עם נציגים ישראלים לא רשמיים במטרה לקדם את הרעיון. מאוחר יותר, בזמן ההתקוממות, יהיו אישים אלה ממובילי 'ההנהגה הלאומית המאוחדת'.
- 3 נתוני בצלם – מרכז המידע הישראלי לזכויות האדם בשטחים: מתחילת ההתקוממות עד ה-13 בספטמבר 1993 נהרגו בידי כוחות הביטחון הישראליים 1,060 פלסטינים. 54 נוספים נהרגו בידי אזרחים ישראלים.
- 4 התפרעויות נרחבות במיוחד התרחשו במאי 1990, בתגובה לרצח שבעה פועלים פלסטינים על ידי אזרח ישראלי בראשון לציון, ובעקבות ההתנגשות שאירעה ב-8 באוקטובר 1990 בין מפגינים פלסטינים לכוחות הביטחון על הר הבית אשר במהלכה נהרגו שבעה-עשר פלסטינים. בעקבות התקרית הזאת אירעו בשטחים תקיפות אלימות על כוחות הביטחון הישראליים, הצתות והפרות סדר. לגל זה נלווה גל של תקיפות בסכינים בתחומי הקו הירוק על ידי פעילים בודדים. גלי ההסלמה שככו רק עם הטלת עוצר על אזורים נרחבים, שהסרתו ההדרגתית לוותה בחידוש ההפגנות והפרעות הסדר.
- 5 נתוני בצלם: מאז פרוץ ההתקוממות עד חתימת "הצהרת העקרונות" בספטמבר 1993 נהרגו בפיגועים בשטחי הקו הירוק 53 ישראלים. 47 ישראלים נהרגו בפיגועים בגדה וברצועה. באותו פרק זמן נהרגו בשטחים 43 חיילים. 17 חיילים נהרגו בפיגועים שבוצעו בתחומי הקו הירוק. בולטות בין קבוצות הפעילים שפנו לשימוש בנשק חם ולעימותים ישירים עם כוחות הביטחון היו 'הפנתר השחור', שזוהתה עם פתח, 'הנשר האדום', שזוהתה עם החזית העממית, וכן קבוצות שהשתייכו לגופי הזרם הדתי.
- 6 ראיון לדר שפיגל, כפי שצוטט ב**הארץ**, 30 בדצמבר, 1987.
- 7 כבר בינואר 1988 הכיר ערפאת בהידברות עם ארצות-הברית כתנאי לתרגום המאבק להישג מדיני, ובמהלך פסגת אלג'יר פירסם יועצו המדיני של ערפאת, באסם אבו-שריף, הצעה לשיחות עם ישראל על בסיס רעיון חלוקת הארץ לשתי מדינות. הצעה זו זכתה לקיתונות של ביקורת

משורות פתח. ראש וראשון למבקרים היה פארוק קדומי, שפעל אותה עת לשיפור יחסי אש"ף עם סוריה.

8 בסיום הדיונים הכריז ערפאת על הקמת מדינה פלסטינית, אשר
 "[...] Believes in the settlement of regional and international disputes by peaceful means, in accordance with the UN Charter and resolutions." (*Declaration of Independence*, 15 November 1988).

הצהרת אלג'יר לא כללה התחייבות לקבל הסדר של שתי מדינות כפתרון של קבע לסכסוך, והאזכור של החלטת מועצת הביטחון 242 בהודעה מדגיש את תקפותה של בעיית הפליטים הפלסטינים כבסיס לתביעות עתידיות.

9 "מטרנו הסופית היא הקמת מדינה פלסטינית בכל פלסטין", סלאח ח'לף (אבו איאד), כפי שצוטט ב*ידיעות אחרונות*, 18 בדצמבר, 1988.

10 לימים, לקראת הבחירות בינואר 2006 למועצה המחוקקת הפלסטינית, שוב יהיו אלה ישראל וחמאס שיתמכו בקיום הבחירות. עמדת ישראל תשקף אמונה שהבחירות יחזקו את הנהגת פתח, המחויבת לחתירה להסדר מוסכם עם ישראל. את חמאס תנחה ציפייה שתוצאות הבחירות יתמכו בתביעתה לייצוג משמעותי ברשות הפלסטינית. הבחירות יתקיימו בניגוד לרצונו של נשיא הרשות מחמוד עבאס ולהעדפתו של הממשל האמריקאי. תוצאותיהן יעניקו לחמאס רוב במועצה המחוקקת ולכן זכות ואפשרות להרכיב ממשלה.

11 גל העלייה נתפס כהתפתחות, שתבטל את הסיכוי ליתרון דמוגרפי פלסטיני בין הירדן לים התיכון. יישוב עולים בשטחים התפרש כעדות לכוונה ישראלית לממש את 'חזון ארץ ישראל השלמה'. ישראל הגיבה ביד קשה להסלמה בהתקוממות שנרשמה על רקע זה.

12 בבחירות לכנסת ישראל בראשית נובמבר 1988 זכתה מפלגת הליכוד ביתרון של מנדט אחד על מפלגת העבודה (40 לעומת 39 מנדטים, בהתאמה). הפרש זעום זה, שעדיין איפשר לליכוד להרכיב ממשלה בראשות יצחק שמיר הודות לגוש החוסם שהובילה, הוערך כהשפעה ישירה של פיגוע דמים שאירע באזור יריחו יום לפני הבחירות.

13 בשנת 1989 העבירו פלסטינים שעבדו במדינות המפרץ כ-140-150 מיליון דולר לשטחים. כ-250 מיליון דולר נוספים הועברו ממדינות ערביות, אונר"א או סוכנות הסעד והתעסוקה של האו"ם, או מוסדות זרים – בעיקר אירופאיים. בנובמבר 1990 נרשמה ירידה של כחמישים אחוזים מן ההכנסות. העברת הכספים מפלסטינים שהועסקו במדינות המפרץ נפסקה לחלוטין. נזק נוסף נגרם עקב ירידת ערכו של הדינר הירדני על רקע התמיכה הירדנית בעיראק. ממדינות המפרץ גורשו כ-250,000 מתוך כ-750,000 פלסטינים.

14 הנציגים הישראליים לשיחות היו ד"ר יאיר הירשפלד וד"ר רון פונדק. החל באפריל 1993, בתגובה לתביעה פלסטינית לייצוג ישראלי רשמי בדיונים, הצטרף אליהם מנכ"ל משרד החוץ אורי סביר. מאוחר יותר צורף למשלחת עורך הדין יואל זינגר. יצחק רבין, שמעון פרס וד"ר יוסי ביילין דווחו באורח שוטף. בראש המשלחת הפלסטינית עמד אחמד קריע (אבו עלא), ובין אנשיה היה חסן עספור. דיווחיהם הועברו לערפאת, יאסר עבד ראבו, ומחמוד עבאס. פקידי משרד החוץ הנורווגי עדכנו את משרד החוץ הרוסי ואת מחלקת המדינה האמריקאית לגבי התקדמות השיחות.

15 ראה: http://www.knesset.gov.il/process/navigation_peace-chrono.htm. על הסכם העקרונות חתמו שמעון פרס ומחמוד עבאס, בנוכחות נשיא ארצות הברית ביל קלינטון, ראש ממשלת ישראל יצחק רבין ויושב-ראש אש"ף יאסר ערפאת. העדים היו מזכיר המדינה האמריקאי וורן כריסטופר ושר החוץ הרוסי אנדריי קוזירב.

- 16 The Israel-PLO Gaza Strip and Jericho Cairo Agreement (on a transfer of power and responsibilities), May 1994; http://www.knesset.gov.il/process/navigation_peace-chrono.htm
- 17 The Israeli-Palestinian Interim Agreement on the West Bank and the Gaza Strip; http://www.knesset.gov.il/process/navigation_peace-chrono.htm
- 18 פנייה חד-משמעית של חמאס לערוץ פעילות זה נרשמה בתגובה לטבח במתפללים פלסטינים במערת המכפלה, שביצע בפברואר 1994 ברוך גולדשטיין, תושב ההתנחלות הישראלית בקרית ארבע.
- 19 The Wye River Memorandum, ראה: http://www.knesset.gov.il/process/navigation_peace-chrono.htm
- 20 דובר חמאס, אברהים ע'ושה, הצהיר כי הפיגועים נועדו להביא לעליית הליכוד ובכך לעצירת התהליך המדיני – כפי שצוטט ב-*Al Hiat*, לונדון, 2 בפברואר, 1995.
- 21 מאז החתימה על הסכם העקרונות בספטמבר 1993 עד ספטמבר 2000 נהרגו 256 אזרחים וחיילים ישראלים בפיגועים שביצעו פלגים פלסטיניים, רובם מן המחנה האסלאמי. ראה: Fatal Terrorist Attacks in Israel Since the DoP: <http://www.mfa.gov.il>
- 22 כמו במקרה פתח, גם בתנועת חמאס התפתח עם השנים מתח בין ההנהגה שמושב בשטחים ובין ההנהגה שבפזורה. לא אחת התבטא מתח זה בשיקולי רווח והפסד שונים לגבי ההתגרות בישראל ובפתח, כשהנהגת ה'חוץ' מונחית בגישה לוחמנית יותר. להבדיל מהחלוקה בין הנהגות ה'פנים' וה'חוץ' בפתח, המשקפת את זירות ההתפתחות השונות של שני אגפי ההנהגה, רוב רובם של מנהיגי חמאס המשתייכים להנהגת ה'חוץ' הם בני השטחים ובשטחים עוצבו השקפתם הפוליטית והשתייכותם התנועתית. כמו במקרה פלגי הג'יהאד האסלאמי, התבססות משרדי חמאס ומפקדותיה מחוץ לשטחים היתה פועל יוצא של גירוש פעילים על ידי ישראל. הימצאות הנהגת ה'חוץ' מחוץ לגבולות השטחים כמו גם תלות הנהגת ה'פנים' במשאבים שהנהגת ה'חוץ' מחזיקה בהם מנעו התפרצות יריבות גלויה ביניהן.
- 23 החל ב-1997 ניכרה צמיחה במשק הפלסטיני, בעיקר כתוצאה מגידול במספר הפלסטינים שהועסקו בישראל, מהעברות כספי מיסים שגבתה ישראל בשביל הרשות, ומסיוע בינלאומי נרחב. ראה: פיילר, ג. (2004) **היבטים כלכליים בסכסוך הישראלי-פלסטיני**, מרכז בס"א למחקרים אסטרטגיים, אוניברסיטת בר-אילן, עיונים בביטחון המזה"ת מס' 59.
- 24 **נצלים**: ב-1996 מנתה אוכלוסיית המתנחלים הישראלים בגדה המערבית 139,974 נפש, ב-1997 עלה מספר התושבים ל-152,277, וב-2000 הגיע מספרם ל-190,206. גידול זה שיקף, להוציא ילודה, התרחבות יישובים קיימים והקמת חדשים.
- 25 The Sharm el-Sheikh Memorandum, ראה: http://www.knesset.gov.il/process/navigation_peace-chrono.htm
- 26 ראה, למשל: רובינשטיין, ד., מאל, ר., אגא, ח., ברק, א., מוריס, ב. (2003), **קמפ דייוויד 2000: מה באמת קרה שם?**, תל אביב: "ידיעות אחרונות".
- 27 בהתייחס ליוזמת השלום שאומצה במארכס 2007 על ידי הליגה הערבית כתב סעיב עריקאת במאמרו "הערבים בחרו בשלום" (**הארץ**, 4 ביוני, 2007): "יוזמת השלום הערבית מציעה חזון, מסגרת למשא-ומתן וגיבוי של מדינות ערב, אך אינה תחליף למשא-ומתן ישיר בין ישראל לפלשתינאים על סוגיות הסדר הקבע. החשיבות המעשית של היוזמה היא בכך, שגורל שתיים מהקשות שבסוגיות הסדר הקבע אינו יכול להיחרץ בלי הסכמתן של מדינות ערב, ברכתן ותמיכתן, הכוונה היא לפליטים ולירושלים."

28 פלגי התנזים מנו עשרות אלפי איש. חלקם היו פעילים גם במסגרת הביטחון המסכל של הרשות בגדה, שבפיקודו של ג'יבריל רג'וב. ראה: "התנזים: לוחמי פתח בשטח", מאת רוני שקד, **ידיעות אחרונות**, 3 באוקטובר, 2000.

29 Moghadam, A. (2003) "Palestinian Suicide Terrorism in the Second Intifada: Motivations and Organizational Aspects", *Studies in Conflict and Terrorism*, vol. 26, issue 2, pp. 65-92; Schweitzer, Y. (2007) "Palestinian Istishhadia: A Developing Instrument", *Studies in Conflict and Terrorism*, vol. 30, issue 8, pp. 667-689.

30 יד קשה ננקטה גם בתגובה למקרים שבהם גלשה הזדהותם של פלסטינים אזרחי ישראל עם תושבי השטחים להתפרעויות והפרות סדר. באוקטובר 2000, בימיה הראשונים של ההתקוממות, נהרגו 13 פלסטינים אזרחי ישראל בהתנגשויות עם כוחות הביטחון.

31 'הסיכול הממוקד', אשר במהלך ההתקוממות השנייה נעשה בו שימוש תכוף, שולב ברפרטואר ההתמודדות הצבאית הישראלית מאז נובמבר 2000 ונעשה מוקד לביקורת פנימית בישראל ובזירה הבינלאומית עקב ההרג הסביבתי שנגרם לא אחת במהלך המרדף אחר פעילים פלסטינים.

32 כעשרה ימים לאחר סיום פסגת טאבה, במהלך מערכת הבחירות לראשות הממשלה, הבהיר אהוד ברק לנשיא הנבחר ג'ורג' בוש כי עשה כל שביכולתו כדי להביא את הסכסוך הישראלי-פלסטיני לידי סיום, אך מאמציו לא נשאו פרי ולכן שיחות שהתקיימו בקמפ דייוויד (2000) ובטאבה לא יחייבו את ישראל לאחר תום כהונתה של ממשלתו. ראה: *Israel Ministry of Foreign Affairs*, February 8, 2001.

33 דרוקר, ר., שלח, ע. (2005) **בומרנג: כשלון המנהיגות באינתיפאדה השנייה**. ירושלים: כתר. חיבור זה, המתמקד בהתנהלות הישראלית בעימות, מאיר אותה כמאיצה קריטית של ההסלמה. בין היתר טוענים המחברים, כי ישראל החמיצה ביוזעין הזדמנויות להרגיע את האלימות ולנסות לכוון הפסקת אש. על ההתמודדות הישראלית עם ההתקוממות, שכללה הסלמה הדרגתית מכוונת של העימות, ראה גם: בר-סימון-טוב, י., לביא, א., מיכאל, ק., בר-טל, ד. (2005) **העימות האלים הישראלי-פלסטיני 2004-2000: המעבר מיישוב סכסוך לניהול סכסוך**. מחקרי מכון ירושלים לחקר ישראל, מס. 101; עקיבא אלדר, "ברירת מחדל מדיני ביטחוני", *haaretz online*, 21 בפברואר, 2005.

34 דין וחשבון שפורסם על ידי הבנק העולמי בספטמבר 2007 ציין שפל ב-GDP הפלסטיני מ-1,612\$ ב-1999 ל-1,129\$ ב-2006. פרויקטים תשתיתיים שותקו, השקעות זרות בפיתוח פסקו, המסחר שובש קשות עקב הסגרים, הכתרים וקשיי המעבר בין אזורים בשטחים ובינם ובין ישראל, יצוא סחורות מהשטחים הופרע ובתגובה לפיגועים פסק כליל. כניסת עובדים לישראל חדלה כמעט לחלוטין. בהיעדר חלופות מקומיות הגיעה האבטלה בשטחים לשיעור של עשרות אחוזים. רוב רובו של הסיוע החיצוני שהועבר לשטחים הוקדש לפתרונות דחוקים למצוקה שנגרמה עקב קריסת מערכות הבריאות והרווחה – לתשלום משכורות לעובדי ציבור במטרה להרגיע תסיסה, או לתחזוקת כוחות הביטחון.

35 נתוני **בצלם**: מאז פרוץ ההתקוממות עד סוף יוני 2008 נהרגו בידי כוחות הביטחון הישראליים 4,712 פלסטינים. 47 פלסטינים נהרגו בידי אזרחים ישראלים. כ-1,700 מבין ההרוגים הפלסטינים השתתפו בוודאות בלחימה בישראל.

36 ניסיון לחדש את המגעים נעשה על ידי משלחת בראשות הסנטור לשעבר ג'ורג' מיטשל. שליחותו נועדה לאתר בסיס לחידוש ההידברות הישראלית-פלסטינית על בסיס הסכמה שנוסחה באוקטובר 2000 בוועידת פסגה שבה השתתפו ראש ממשלת ישראל אהוד ברק, נשיא הרשות הפלסטינית יאסר ערפאת ונשיא ארצות-הברית ביל קלינטון. אחריה הגיעה לזירת העימות ראש

ה-CIA ג'ורג' טנט. טנט נשלח לאזור כדי לנסות למצוא דרך ליישום המלצותיה של המשלחת שבראשות מיטשל. תוכניתו כללה הצעה להפסקת אש, לחידוש התיאום הביטחוני בין ישראל לרשות, לחזרת צה"ל לקווים שלאורכם נפרס לפני פרוץ ההתקוממות, ולחידוש השיחות המדיניות בין ישראל לרשות. התוכנית התקבלה על ידי נציגי ישראל והרשות שנפגשו עם טנט, אולם לא הגיעה לשלב ביצוע. כקודמותיה, גם שליחותו של הגנרל אנתוני זיני, שהגיע לאזור במרס 2002, הסתיימה בלא תוצאות. באותו חודש עצמו בוצעו 17 פיגועי התאבדות (2002 היתה שנת שיא בפיגועי ההתאבדות: 60 פיגועים, שנהרגו בהם 220 ישראלים).

A.M. Said Ali; S. Feldman (2003), *Ecopolitics: Changing the Regional Context of Arab-Israeli Peacemaking*. Cambridge: Belfer Center for Science and International Affairs. 37

"President Bush Calls for New Palestinian Leadership", <http://www.whitehouse.gov/news/release/2002/06/20020624-3.html> 38

ראה: 39

"A Performance Based Roadmap to a Permanent, Two-State Solution to the Israeli-Palestinian Conflict", Press Statement, Office of the Spokesman, US Department of State, Washington DC, April 30, 2003, <http://www.state.gov/r/pa/pre/2003/20062.htm>

Shikaki, K. (2002), "Palestinian Public Opinion and the al-Aqsa Intifada", *Strategic Assessment*, vol. 5, no. 1, pp. 15-20. 40

Sayigh, Y. (2001), "Arafat and the Anatomy of a Revolt", *Survival*, vol. 43, no. 3, pp. 40-47. ראה גם: 41

<http://www.knesset.gov.il> ראה: 41

לפי בצלם: מאז תחילת העימות ועד סוף יוני 2008 נהרגו בפיגועים שבוצעו על ידי פלסטינים 1,056 ישראלים – מתוכם 334 אנשי כוחות הביטחון. 486 מן ההרוגים נפגעו בתחומי הקו הירוק. לפי "ארבע שנות עימות בין ישראל לפלסטינים – סכום ביניים", המרכז למורשת המודיעין (מל"מ), מרכז המידע למודיעין וטרור: מתחילת העימות ועד שלהי 2003 נהרגו בפיגועים 920 ישראלים, כ-70% מהם אזרחים והיתר אנשי כוחות הביטחון.

מתוך נאום ראש הממשלה אריאל שרון, כנס הרצליה, דצמבר 2003: "אנו רוצים להתקדם במהירות ביישום מפת הדרכים לקראת שקט ושלוש אמיתי. אנו מקווים שהרשות הפלסטינית תבצע את חלקה. אבל אם גם בעוד מספר חודשים ימשיכו הפלסטינים לא לבצע את חלקם במפת הדרכים – אז תיזום ישראל מהלך ביטחוני חד-צדדי של התנתקות מהפלסטינים". כמו את גדר ההפרדה בגדה המערבית, גם את תוכנית ההינתקות מרצועת עזה הציג ראש הממשלה כ"מהלך ביטחוני, לא מהלך מדיני". לדבריו, "הצעדים שיינקטו לא ישנו את המציאות המדינית בין ישראל לבין הפלסטינים ולא יסכלו את האפשרות לחזור וליישם את מפת הדרכים ולהגיע להסדר בהסכמה." (<http://www.pmo.gov.il/PMO/Archive/Speeches/2003/12/Speeches8996.htm>)

<http://www.securityfence/mod/gov/il>; http://www.palestinefacts.org/pf_current_security_fence/php: "Israel's Security Fence"; Rynhold, J. (2004) "Israel's Fence: Can Separation Make Better Neighbours?" *Survival*, vol. 46, no. 1, pp. 55-76. 43

אשר לערכה הביטחוני של הגדר: במהלך 2003 נרשמה ירידה משמעותית במספר פיגועי ההתאבדות. מגמה זו, שיוחסה בעיקר לתוצאות ארוכות הטווח של מבצע 'חומת מגן' ולהשלמת חלקים נרחבים מתוואי גדר ההפרדה, נמשכה גם בשנים הבאות: במהלך ספטמבר-דצמבר 2000 בוצעו ארבעה פיגועים, 35 ב-2001, 60 ב-2002, 26 ב-2003, 15 ב-2004, ושבעה ב-2005. הנתונים מתוך: "מאפייני הטרור הפלסטיני בשנת 2005", מרכז המידע למודיעין וטרור.

ראה גם: אריאלי, ש., ספרד, מ. (2008), **חומה ומחל: גדר ההפרדה – ביטחון או חמדנות?** תל-אביב: ספרי עליית הגג, "ידיעות אחרונות" וספרי חמד.

44 ככל שקרב מועד ההינתקות נרשמה ירידה בתמיכת הציבור הישראלי בתוכנית. על פי מדד השלום, פברואר 2005, 62% מהנשאלים תמכו בה ו-30% התנגדו לה. במאוס 2005 נרשמה תמיכה בת 54% בהינתקות ואילו שיעור ההתנגדות עלה ל-41%. במאי ירדה התמיכה בהינתקות ל-57.7% וההתנגדות עלתה לשיעור של 35.5%. ראה: סקרי **מדד השלום**, מרכז תמי שטיינמץ למחקרי שלום, אוניברסיטת תל אביב.

45 דב ויסגלס בראיון לארי שביט, **הארץ**, 8 באוקטובר, 2004: "ההתנתקות היא החומר המשמר של נוסחת הנשיא [מפת הדרכים]. היא בקבוק הפורמלין שבתוכו אתה מניח את נוסחת הנשיא כדי שתישמר בתוכו לתקופה מאוד ארוכה. ההתנתקות [...] מספקת את כמות הפורמלין הנדרשת כדי שלא יהיה תהליך מדיני [...] מאפשרת לישראל לחנות בנוחות במצב ביניים שמרחיק מאיתנו ככל הניתן לחץ מדיני." התבטאות זו ערערה את תקפות הטענה, שלפיה ההינתקות מעזה נועדה לענות על אתגר דמוגרפי ארוך טווח, שהרי זה נותר בעינו כל עוד נמשכת השליטה הישראלית בגדה המערבית.

46 84% מכלל הנשאלים בציבור הפלסטיני זקפו לזכות חמאס את הנסיגה מעזה. ראה: **PSR — Survey Research Unit**, poll no. 17, 28.9.2005.

47 השייח' יאסין הביע נכונות לשקול את עצירת האלימות אם הנסיגה מעזה תלווה בנסיגה בגדה, ואיים בחידוש המאבק אם לא יהיה כן. יאסין עצמו היה קורבן לסבב אלימות נוסף, שהמחיש את הדינמיקה שהיתה רקע להבשלת תוכנית ההינתקות. ב-14 במאוס 2004 ביצעה חוליה משולבת של הג'יהאד האסלאמי ו'גדודי חללי אל-אקצא' פיגוע התאבדות במל אשדוד. הפיגוע, שבוצע בעידוד חזבאללה הלבנוני, נועד להעביר מסר כי הנסיגה הישראלית תתנהל תחת אש למרות כוונת הנהגת פתח לאפשר נסיגה שקטה. עקב הפיגוע בוטלה פגישה מתוכננת בין אריאל שרון לאחמד קריע, והקבינט הישראלי אישר הסלמה במאבק נגד מובילי הקו הלוחמני. ההחלטה מומשה באמצעות התנקשות בחייהם של השייח' יאסין (22 במאוס) ושל יורשו עבד אל-עזיז רנטיסי (17 באפריל).

48 במהלך ההתקוממות נרשמה ירידה עקבית בכלכלת הרצועה בעוד שמאז 2004 היה אפשר להבחין בהתאוששות מה בכלכלת הגדה כתוצאה מהקלות, שאמנם לא היו גורפות ורציפות, במעבר סחורות (**גלובס**, 13-14 בפברואר, 2005).

49 שנת 2006 הייתה שנת שיא בירי רקטות מן הרצועה — נרשמו בה 946 מקרי ירי. ב-2007 נרשמו 896 מקרים. ב-2001 נרשמו 7 אירועי ירי, ב-2002 נרשמו 42 מקרים, 105 ב-2003, 157 ב-2004, ו-241 ב-2005. ראה: "הטרור נגד ישראל: מאפייני שנת 2007 ומגמות לשנת 2008", מרכז המידע למודיעין ולטרור, מאי 2008; "חמש שנים לפרוץ העימות האלים בין ישראל לפלסטינים, מאפיינים ונתונים", מרכז המידע למודיעין ולטרור, 2 באוקטובר, 2005.

50 אהוד אולמרט ירש את אריאל שרון בראש מפלגת 'קדימה' לאחר שאריאל שרון, מקים המפלגה, שקע בתרדמת בעקבות אירוע מוחי. שרון יסד את 'קדימה' מפני שמאס בניסיונותיהם של בכירים בליכוד לערער על מנהיגותו על רקע ההכנות להינתקות מעזה ובעקבותיה.

51 חמאס זכתה ב-74 מ-132 המושבים במועצה המחוקקת, ואילו פתח זכתה ב-45 מושבים בלבד. במועצה הקודמת, שנבחרה ב-1996 ללא השתתפות חמאס בבחירות, איישו אנשי פתח 63 מ-83 המושבים.

52 מסרים שהשמיעו דוברי חמאס בנושא ישראל לא היו חד-משמעיים. לצד קריאות לחיסולה של ישראל הוצהרה נכונות 'להודנה', לא תמיד בהתנייתה בנסיגה ישראלית כוללת. בינואר 2007

הסיט חאלד משעל את הדיון מהתחום האידיאולוגי להקשר המעשי בהכריזו כי ישראל היא 'עובדה' שמדינה פלסטינית, כשתקום, תוכל להכיר בה. ראה, למשל: "משעל: נסכים למדינה בגבולות 67", haaretz.co.il, 2 באפריל, 2008.

53 הכנסותיה של הרשות הפלסטינית ירדו בכ-60% מאז השבעת ממשלת חמאס עד ספטמבר 2006. בתקופה זו הועברו לרשות כ-500 מיליון דולר, לעומת כ-1.2 מיליון דולר בתקופה המקבילה בשנה הקודמת. עיקר הירידה בהכנסות הרשות נגרם מעיכוב כספי המיסים (כ-360 מיליון דולר), שהוקפאו על ידי ישראל. רוב הסיוע, כ-300 מיליון דולר, הגיע ממדינות ערב. חלקו הגדול הועבר ישירות לנשיא עבאס, אך סייע לתשלום משכורות לעובדי הרשות וכך הקל מן הלחץ על ממשלת חמאס (2.11.2006). *Jerusalem Post, Online Edition*. עם זאת, החרם על הרשות התרופף כבר בשנת כהונתה הראשונה של ממשלת חמאס. הסיוע שהועבר ישירות לנשיא עבאס או לארגוני רווחה לא ממשלתיים בשטחים, בין היתר על ידי האיחוד האירופי, עלה למעשה על הסיוע שהועבר לרשות בשנים קודמות. ראה גם:

Samhuri, M. (2006) Gaza Economic Predicament One Year after Disengagement: What Went Wrong? *Middle East Brief*, Crown Center for Middle East Studies, no. 12.

54 לפי **בעלם**, בין ה-29 בספטמבר, 2000 ל-30 ביוני, 2008 נהרגו 577 פלסטינים בהתנגשויות בין-ארגוניות בשטחים.

55 "אין לו מה למכור להם", מאת דני רובינשטיין, haaretz.co.il, 15 ביולי, 2007; "הרשות לישראל: לא נוכל לקבל אחריות ביטחונית על ערים בגדה", מאת אבי יששכרוף וברק רביד, haaretz.co.il, 6 באוגוסט, 2007; "מה שבאמת מדאיג את ליבני", מאת עקיבא אלדר, haaretz.co.il, 22 בפברואר, 2008. "Embracing the one-state solution", *Al-Ahram*, 20-26 March 2008 ;2008

- No. 81, January 2006, Meir Elran, *Israel's National Resilience: The Influence of the Second Intifada on Israeli Society* [Hebrew].
- No. 80, December 2005, Asher Tishler and Yoed Shefi, *The Optimal Structure of the Defense Industry in Israel: Significance and Implications* [Hebrew].
- No. 79, November 2005, Paul Rivlin, *The Russian Economy and Arms Exports to the Middle East*.
- No. 78, November 2005, Yoram Schweitzer and Sari Goldstein Ferber, *Al-Qaeda and the Internationalization of Suicide Terrorism*.
- No. 77, September 2005, Mark A. Heller and Rosemary Hollis, eds., *Israel and the Palestinians: Israeli Policy Options* [Hebrew].
- No. 76, June 2005, Yoram Schweitzer and Sari Goldstein Ferber, *Al-Qaeda and the Globalization of Suicide Terrorism* [Hebrew].
- No. 75, March 2005, Uzi Eilam, *L'Europe de la Défense* [Hebrew].
- No. 74, December 2004, Paul Rivlin and Shmuel Even, *Political Stability in Arab States: Economic Causes and Consequences*.
- No. 73, November 2004, Shaul Kimhi and Shmuel Even, *Who are the Palestinian Suicide Bombers?* [Hebrew].
- No. 72, October 2004, Aviezer Yaari, *Civil Control of the IDF* [Hebrew].
- No. 71, July 2004, Anat Kurz, ed., *Thirty Years Later: Challenges to Israel since the Yom Kippur War* [Hebrew].
- No. 70, June 2004, Ephraim Asculai, *Rethinking the Nuclear Non-Proliferation Regime*.
- No. 69, January 2004, Daniel Sobelman, *New Rules of the Game: Israel and Hizbollah after the Withdrawal from Lebanon*.

Memoranda 2006–Present

- No. 95, August 2008, Anat N. Kurz, *The Palestinian Uprisings: Struggle on Two Fronts* [Hebrew].
- No. 94, July 2008, Ephraim Kam, Ed., *Israel and a Nuclear Iran: Implications for Arms Control. Deterrence, and Defense.*
- No. 93, February 2008, Shmuel Even, Zvia Gross, *Proposed Legislation on the IDF* [Hebrew].
- No. 92, December 2007, Dani Berkovich, *Can the Hydra be Beheaded? The Campaign to Weaken Hizbolla* [Hebrew].
- No. 91, July 2007, Benny Landa and Shmuel Even, *The Israeli Economy in the Age of Globalization: Strategic Implications* [Hebrew].
- No. 90, May 2007, Yehuda Ben Meir and Dafna Shaked, *The People Speak: Israeli Public Opinion on National Security 2005-2007.*
- No. 89, March 2007, Ron Tira, *The Limitations of Standoff Firepower-Based Operations: On Standoff Warfare, Maneuver, and Decision* [English and Hebrew].
- No. 88, February 2007, Ephraim Kam, *A Nuclear Iran: What Does it Mean, and What Can be Done.*
- No. 87, January 2007, Ephraim Kam, *A Nuclear Iran: Analysis and Implications* [Hebrew].
- No. 86, November 2006, Uzi Rubin, *The Global Reach of Iran's Ballistic Missiles.*
- No. 85, September 2006, Aviezer Yaari, *Whom Does the Council Advise? A New Model for the National Security Council* [Hebrew].
- No. 84, August 2006, Yoram Schweitzer, ed. *Female Suicide Bombers: Dying for Equality?*
- No. 83, May 2006, Hussein Agha and Ahmad S. Khalidi, *A Framework for a Palestinian National Security Doctrine* [Hebrew].
- No. 82, February 2006, Ram Erez, ed., *Civil-Military Relations in Israel in Times of Military Conflict* [Hebrew].

